

Zahirinde Müşkil Bulunan

HADİS YORUMLARI

İbnü'l-Müneyyir

HADİS YORUMLARI

İbnü'l-Müneyyir

Kur'an ayetlerinde olduğu gibi, hadislerin de muhkem ve müteşâbih kısımları vardır, bunların anlaşılması ancak hadislerdeki muhkem esaslara ırcâ edilmekle ve dilin imkânlarını bu gibi nasları anlamaya seferber etmekle mümkündür. Elinizdeki eserde İbnü'l-Müneyyir müteşâbih hadislerin uzunca tevillerinden ziyade kısa ve özlü, tenzihe uygun teviller yapmış, çoğunluğu itibariyle Allah'ın sıfatlarından oluşan 27 adet müteşâbih hadisi tevil etmiştir.

ISBN:978-605-9925-93-8

İBNÜ'L-MÜNEYYİR

İbnü'l-Müneyyir, Zilkade ayının üçüncü gününde 620 yılında doğmuş, İskenderiye'de Rebûlevvel ayının başlarında 683/1284 yılında, 63 yaşında vefat etmiştir. Fıkıh, usul, nahiv, tefsir, kıraat, neseb, beyan ve inşâ ilimlerinde ve özellikle edebiyat ve belagat ilminde büyük bir âlim olmuştur. Değişik sahalarda eserler kaleme alan İbnü'l-Müneyyir'in hadis sahasındaki en meşhur eseri, Buhârî'nin bab başlıklarıyla ilgili yazmış olduğu el-Kevâkibü'd-Derârî fî Münâsebeti Terâcimi'l-Buhârî isimli eseridir. Yine Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi Şekli Zâhiriâ adlı yazma nüsha da müellife ait önemli eserlerden birisidir. Müellifin tefsir alanında kaleme aldığı eserler arasında ise el-Bahru'l-Kebîr fî Bahsi't-Tefsîr, el-İntisâf fî mâ Tedamme-nehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl, ve et-Teysîru'l Acîb fî Tefsîru'l Ğarîb isimli çalışmaları zikretmek mümkündür.

*Tefsîru Müşkilâti Ehâdîse Yüşkîlu
Zâhîruhâ*

**ZÂHİRİNDE MÜŞKİL BULUNAN
HADİS YORUMLARI**

Yazar: İbnü'l-Müneyyir

Litera – 178
İslam Düşünce Klasikleri: 28
Zâhirinde Müşkil Bulunan Hadis Yorumları - İbnü'l-Müneyyir
Özgün Adı: *Tefsîru Müşkilâti Ehâdîse Yüşkilu*
Zâhiruhâ
Çeviren: Dr. Osman Bodur

Copyright© 2017 Kadem Yapım Medya İletişim ve Piyasa
Araştırma Org. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Bu eserin Türkçe telif hakları Kadem Yapım Medya İletişim
ve Piyasa Araştırma Org. San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Yayıncının izni
olmaksızın tümüyle veya kısmen yayınlanamaz, kısmen de olsa fotokopi,
film vb. tekniklerle çoğaltılamaz ve elektronik ortamlarda yayınlanamaz.

İç Düzen & Kapak Tasarım: Mustafa Aksu

Baskı: Ofis Matbaa Yayın Kâğıt San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi No:19 B blok Z-1
Topkapı-Zeytinburnu/ İstanbul

ISBN 978-605-9925-93-8

1.Basım, 2017

KADEM YAPIM MEDYA İLETİŞİM VE PİYASA
ARAŞTIRMA ORG. SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Tel/Fax: 0(212) 522 86 90

web: www.literakitap.com

email: litera@literakitap.com

*Tefsîru Müşkilâti Ehâdîse Yüşkilu
Zâhîruhâ*

**ZÂHİRİNDE MÜŞKİL BULUNAN
HADİS YORUMLARI**

Yazar: İbnü'l-Müneyyir
Çeviren: Dr. Osman Bodur

LİTERA YAYINCILIK
İSTANBUL - 2017

www.literakitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	11
Giriş.....	15
İbnü'l-Müneyyir'in Kısa Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	21
Müellifin Tefsîru Müşkilâtı Ehâdis-e Yüşkilu Zâhîruhâ	
Adlı Eseri.....	25
Eserin Genel Özellikleri.....	27
Müellifin Eseri Yazmadaki Amacı ve Metodu.....	28
Eserde Ele Alınan Konular.....	31
İbnü'l-Müneyyir'e Göre Müteşâbih Hadislerin Yorumu.....	35
Tefsîru Müşkilâtı Ehâdis-e Yüşkilu Zâhîruhâ.....	
Adlı Eserin Tercümesi.....	47
Mukaddime.....	49
Bazı Müteşâbih İfadelerin Kısaca Tevili.....	56
Müşkil Hadislerin Anlaşılmasında Temel İlkeler.....	67
Muzafın Hazfedilip Muzafun İleyhin Onun Yerine Kaim Olması.....	69
Sebebin, Müsebbebin İsmiyle Tesmiye Edilmesi.....	69
Allah'a İzâfe Edilen Bir Lafızla Başkasının Murat Edilmesi.....	70
Zâhîren Teşbih İfade Eden Hadislerin Sıhhat Durumu.....	70
İlletli Hadislerin Zâhîren Tevil Edilmesinin Gerekçesi.....	71
Hadislerin Aslında Olmayan Bilgilerin Tespiti.....	73
Kelamcıların Kati Olmayan Meselelerde Yorum Yapması.....	73
Tevilde Dilin Faktörü.....	74

Allah'a Nispet Edilmesi Uygun Olmayan Rivayetlerle İlgili Eş'arî'nin Yaklaşımı	76
Müteşâbih Hadislere Örnekler	79
Hız. Peygamber'in Allah'ın Yedinin/Elinin Soğukluğunu Hissetmesi	81
Hadisteki Müşkil Noktalar.....	82
Hadisin Yorumu.....	82
Allah'ın Âdem'i Çamurdan Yaratması.....	84
Hadisteki Müşkil Noktalar	84
Hadisin Yorumu.....	85
Allah'ın Sağ ve Sol Eliyle İnsanoglundu Taksim Etmesi	87
Hadisteki Müşkil Noktalar.....	87
Hadisin Yorumu.....	88
Allah'ın Kâinatı Yaratmayı Bitirince İstilka Buyurması	89
Hadisteki Müşkil Nokta.....	89
Hadisin Yorumu.....	89
Allah'ın Hz. Dâvut'dan Yaklaşmasını İstemesi.....	92
Hadisteki Müşkil Nokta.....	92
Hadisin Yorumu.....	93
Allah'ın Melekleri Yaratması	94
Hadisteki Müşkil Nokta.....	94
Hadisin Yorumu.....	94
Allah'ın İnayet Elinin Cemaatle Birlikte Olması.....	96
Hadisteki Müşkil Nokta.....	96
Hadisin Yorumu.....	97
Allah'ın Semada Olması	98

Hadisteki Müşkil Nokta.....	98
Hadisin Yorumu.....	98
Allah'ın Sema'yı Yaratmadan Amâ Denilen Yerde Olması.....	100
Hadisteki Müşkil Nokta.....	100
Hadisin Yorumu.....	100
Rüzgârın Rahmân'ın Nefesi Olması	103
Hadisteki Müşkil Nokta.....	103
Hadisin Yorumu.....	103
Allah'ın Kuluyla Halvet Etmesi.....	105
Hadisteki Müşkil Nokta.....	105
Hadisin Yorumu.....	105
Allah'ın Zulmü Ayaklar Altına Alması.....	107
Hadisteki Müşkil Nokta.....	107
Hadisin Yorumu.....	108
Allah'ın Bûc Denilen Yere Adım Atması	109
Hadisteki Müşkil Nokta.....	109
Hadisin Yorumu.....	109
Kılıf İçerisindeki Kur'ân'ın Yanmaması.....	111
Hadisteki Müşkil Nokta.....	111
Hadisin Yorumu.....	111
Allah'ın Tâhâ ve Yâsîn Surelerini Okuması	113
Hadisteki Müşkil Nokta.....	113
Hadisin Yorumu.....	113
Sıla-i Rahimin Fazileti	114
Hadisteki Müşkil Nokta.....	114
Hadisin Yorumu.....	115

Allah'ın Hicvetmesi	116
Hadisteki Müşkil Nokta.....	116
Hadisin Yorumu.....	116
H. Peygamber'in, Rabbini Genç Bir Sürette Görmesi	118
Hadisteki Müşkil Nokta.....	118
Hadisin Yorumu.....	118
Allah'ın Güç ve Kuvvetinin Misali	120
Hadisteki Müşkil Nokta.....	121
Hadisin Yorumu.....	121
Ahirette Rü'yetullahın Vuku Bulması	122
Hadisteki Müşkil Nokta.....	122
Hadisin Yorumu.....	123
Allah'ın H. Âdem'i Yaratıp Ona Ruhundan Nefhetmesi	124
Hadisteki Müşkil Nokta.....	124
Hadisin Yorumu.....	125
Allah'ın Her Türlü Kusurdan Münezze Olması	126
Hadisteki Müşkil Nokta.....	127
Hadisin Yorumu.....	127
Kulun Namazda Allah'ın Huzurunda Olması.....	128
Hadisteki Müşkil Nokta.....	128
Hadisin Yorumu.....	129
Allah'ın Büyüklük Sıfatının Ridaya Benzetilmesi.....	130
Hadisteki Müşkil Nokta.....	130
Hadisin Yorumu.....	130
Arşın Gıcırdamasının Teşbih Edilmesi	132
Hadisteki Müşkil Nokta.....	132

Hadisin Yorumu.....	132
Allah'ın Namaz Kılması/Salât	135
Hadisteki Müşkil Nokta.....	135
Hadisin Yorumu.....	136
Kadının Allah'a Yakınlığı.....	138
Hadisteki Müşkil Nokta.....	138
Hadisin Yorumu.....	138
Sonuç	139
KAYNAKÇA.....	141
İNDEX	147

ÖNSÖZ

Kur'ân ve hadisler dinin en temel iki kaynağıdır. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan ilimlerin hemen hepsi temelde bu iki kaynağa dayanmaktadır. Hadislerin dili ya fizikî âleme ya da metafizik âleme aittir. Fizikî âleme ait bilgiler daha kolay anlaşılabilir nitelikte olmasına rağmen, fizikî âlemin verileriyle metafizik âlemin muhataba sunulması *teşâbüh* sebebi olmaktadır. Mesela “yed” lafzı bilinen anlamı itibariyle insana ait bir uzva karşılık gelmektedir, dolayısıyla fizikî âleme ait bir kullanımdır. Fakat ayet ve hadislerde ontolojik açıdan tamamen farklı olmasına rağmen aynı lafzın Allah Teâlâ hakkında kullanıldığı görülmektedir. İşte tam bu noktada fizikî âlemin lisanıyla fizik ötesi âli bir durum ifade edilmiş olmaktadır. İşte buna *müteşâbih* denir. Kelime anlamı itibariyle müteşâbih benzeşme demektir. Yani hadislerde aynı anda hem Allah hem de insanoğlu hakkında müşterek kullanılan lafızlar -her ne kadar zâhiren benzeşmeler de- aslında bütünüyle aynı anlamı ifade etmiş değildir.

Söz gelimi sathi bir nazarla bakıldığı zaman hem Allah hem de insanoğlu hakkında müşterek kullanılan yed lafzının, benzeşmesinden yola çıkarak Allah'a insanbiçimci durumları izâfe etmek kaçınılmaz olacaktır. Nitekim tarihî süreçte bu yanlış düşen fırkalar olmuştur. Bir yandan sürekli müntesiplerine tevhit ve tenzih ilkesini hatırlatan İslam dininin elbetteki Allah

Teâlâ hakkında bu türden yorumlara kapı açması beklenemez. Bu sebeple ilâhî kelim ve nebevî sünnet, beşerin hissedebildiği, algılayabildiği kelime ve kavramlar üzerinden, anlatılması zor ve âli hakikatleri beşere takdim etmiştir. Bunu yaparken de dildaki mecazî ve edebî kullanımlardan istifade etmiştir. Zira mecaz günlük dilde bile sıklıkla kullanılmaktadır. Mesela Türkçemizde bile malı yüksek fiyatla satan kimseye “Yüksek fiyat biçti.” deriz. Böylesi sıradan bir meselenin izahında bile mecaz vardır. İşte dilde bu denli yaygın olan mecazî ve edebî kullanımları, müteşâbih lafızların yorumunda göz ardı etmek tutarlı değildir.

Bu noktanın üzerinde ısrarlar duran âlimler ilk dönemlerden itibaren müteşâbih konusuna değinmişler ve konuyla ilgili eserler kaleme almışlardır. Bu alanda gayret sarf eden âlimlerden birisi de İbnü'l-Müneyyir'dir. İsminden de açıkça görüldüğü üzere eser, zâhiri üzere yorumlanması problemlili hadisleri konu etmektedir. İbnü'l-Müneyyir'in bu eserinin öncelikle Mısır ve Süleymaniye Kütüphaneleri'nde kayıtlı bulunan *Tefsîru Müşkilâtı ehâdis bi şekli zâhiriâ* isimli kayıtlı nüshasını tespit edip, tercümeyi onun üzerinden yaptık. Fakat tercüme bittikten sonra eserin Riyad Mensî el-İsâ tarafından *Tefsîru Müşkilâtı ehâdis-e Yüşkilu zâhiriâ*¹ ismiyle tahkik edildiğini öğrendik ve eseri temin ederek yapılan tercümeyi bastan sona kontrol ettik. Her ne kadar eserin başlığında “Müşkil” kaydı düşülmüş olsa da eser bastan sona müteşâbih hadislerin anlaşılmasındaki temel ilkelere, metodlardan ve yorum örneklerinden söz etmektedir. Bu sebeple eserin tercümesine “Hadiste Müteşâbih Problemi” ismi verilmiştir.

Tercüme esnasında yer yer bazı notlar ilave ederek eserin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak hedeflenmiştir. Eserin ter-

1 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâtı Ehâdis-e Yüşkilu Zâhiriâ*, thk. Riyad Mensî el-İsâ, Amman, Darü'l-Feth, 2013/1434.

cümesine girmeden evvel, giriş bölümünde İbnü'l-Müneyyir'in hayatı, eserleri ve özellikle mezkûr eserinin muhtevası üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise eserin tercümesine geçilmiştir. Tercüme edilen metnin daha rahat anlaşılması için, gerektiği ölçüde aralara başlıklar konmuştur.

Son olarak ilmî çalışmalar sağlıklı ve düzenli bir ortam gerektirir. Bu bağlamda haklarını fazlasıyla ihlal ettiğim hâlde, kendi haklarından feragat ederek bana huzurlu ve mutlu bir çalışma ortamı hazırlayan kıymetli eşim Necla Hanım'a ve biricik oğlum Orhan'a teşekkür etmek onlara olan vefa ve minnetimin bir gereğidir. Ayrıca on yaşında Çankırı'nın şirin ilçesi Şabanözü'nde başlayan ve yaklaşık 23 senedir devam eden tahsil hayatım boyunca, maddi manevi desteklerini her daim yanımda hissettiğim, hayır dualarını almaktan dolayı feraha erdiğim çok kıymetli babam Mehmet Bodur'a ve sevgili annem Satı Bodur'a -asla haklarını ifa etmeye yeterli gelmese de- sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

Gayret bizden muvaffakiyet ise Yüce Allah'tandır.

Dr. Osman Bodur

Brüksel, 2017

GİRİŞ²

2 İbnü'l-Müneyyir'in hayatı ve metoduyla ilgili giriş bölümünde zikredilecek bu bilgiler, 2012 yılında Usul Dergisi'nde yayınlanan Müteşâbih Hadislerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi Şekli Zâhiriâ Adlı Eseri isimli makalenin gözden geçirilmiş ve az da olsa geliştirilmiş şeklidir. (bk. *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2012, sayı: 17, s. 107-130)

Yüce Allah'ın insanoğluna rehber olarak gönderdiği Hz. Peygamberin (s.a.v.) en büyük mucizesi Kur'ân ile Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen hadisler, İslam dininin temel kaynakları olarak, öteden beri Müslüman toplumun gündeminde hep canlı kalmışlardır. İslam âlimleri, nazil olduğu dönemden itibaren ilâhî hitabı anlama çabası içerisinde oldukları gibi, Kur'ân'ın hayata aktarılması da diyebileceğimiz sünnetin gelecek nesillere salim bir şekilde intikal edebilmesi için müstesna gayretler ortaya koymuşlardır.

Kur'ân'dan hareketle murad-ı ilahîyi anlama uğrunda ortaya konan gayretler neticesinde nasıl devasa bir tefsir külliyyatı ortaya çıkmışsa, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini doğru anlama ve yorumlama hedefine matuf gayretlerin sonucunda da şerh edebiyatı ortaya çıkmıştır. Şerh edebiyatı, sistematik ve objektif değerlendirildiği takdirde Peygamber'in sözlerini doğru anlamak ve hadisler etrafında gelişmiş geleneksel dinî bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır. Geçmiş dönemde yapılan hadis şerhleri içinde eskimeyen ve orijinalliğini yitirmeyen alanlardan birisi de müteşâbih hadislerin şerhleridir.

Müteşâbih kavramı, tefsir, fıkıh usulü ve kelâm gibi birçok ilim dalında tartışmalara kapı açmış temel kavramlardan birisi olarak dikkatleri çekmektedir. Ancak tefsir, fıkıh ve kelâm ilim-

lerinde müteşâbihâtla ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, hadis ilimlerine dair eserlerde müstakil olarak ele alınmamış, müşkilü'l-hadîs ilminin bir alt başlığı olarak tahlil edilmeye çalışılmıştır.³

Ne var ki erken sayılabilecek bir dönemde ünlü hadis ve fıkıh âlimi Tahâvî (ö.321/933), “Kur’ân’ın olduğu gibi hadisin de müteşâbihâtı vardır.” diyerek, hadiste müteşâbihat konusuna dikkat çekmiş⁴ sonraki dönemde ise kelamcı kimliğiyle tanınan İbn Fûrek (ö.406/1015), “Kur’ân’da muhkem, müteşâbih ayrımı vardır. Müteşâbihler ancak muhkeme ircâ edilerek anlaşılabilir. Aynen bunun gibi hadislerin de muhkem ve müteşâbih kısımları vardır ve bunların anlaşılması ancak hadislerdeki muhkem esaslara ircâ edilmekle ve dilin imkânlarını bu gibi nasları anlama uğruna seferber etmekle mümkündür.” diyerek konuya daha geniş bir açıdan bakmıştır.⁵

Ayrıca son dönemde hadis ilmi ile alakalı bazı eserlerde müteşâbihin tanımı, “Birden fazla mânâya gelebilen, zâhirî mânâsıyla anlaşılması da beşer aklı yönünden güçlük arz eden, bu sebeple açıklanması ve yorumlanması gereken hadis.” şeklinde yapılmıştır.⁶

Bu tanımın ne kadar isabetli olduğu açıktır. Zira dikkat edildiğinde görülecektir ki hadisler içerisinde aklen anlaşılması

3 Benzeri bir yorum için bk. bk. Selahattin Öz, *Kâdî Abdülcebâr ve Kâdî Beydâvî'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) M.Ü.S.B.F., İstanbul, 2011, s. 61.

4 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî Tahâvî, *Şerhu Müşkilî'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994/1415, 1/221-222.

5 İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen el-İsbahânî, *Kitâbu Müşkilî'l-Hadîs ev Te'vîlül-Ahbâri'l-Müteşâbihe*, thk. Daniel Gimaret, Dımaşk, 2003. s.3.

6 Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, 3. Basım, İstanbul, 2009. S.235-236.

zorluk arz eden ya da birden çok anlama geldiğinden dolayı yanlış anlaşılmaya müsait pek çok rivayet vardır. O hâlde müteşâbihî, ayet ve hadisleri içine alacak bir şekilde tarif ederek onun kapsamına, insanoğlunun bütün yönleriyle idrak etmekten aciz kaldığı kevnî mucizeleri, gaybî haberleri ve Allah'ın sıfatlarıyla ilgili nasları dâhil etmek hem doğruya daha yakın olmakta hem de kelimenin etimolojik anlamına daha uygun düşmektedir.⁷

Bir başka açıdan müteşâbih kavramını, “Bu dünyadaki varlıklar için kullanılan bir takım kavramların ya da nitelendirmele-
rin metafizik konularda ve özellikle Allah ile ilgili olarak kullanıl-
masından kaynaklanan ve bu benzerliğin doğurduğu problemin
adıdır.”⁸ şeklinde tanımlamak da mümkündür. Öte yandan ha-
dis şârihlerinin önde gelenlerinden İbn Hacer (ö. 852/1449),
Bedreddin Aynî (ö. 855/1451) başta olmak üzere daha pek çok
şârihin özellikle metafizik âleme ait bazı hadislerde geçen ifa-
deleri “müteşâbih” şeklinde nitelemeleri, söz konusu kavramın
hadisler içinde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.⁹

Ne var ki hadislerin de müteşâbihleri olduğunu vurgulayan
İbn Fûrek *Kitâbü Müşkili'l-Hadis ev Tevilül-Ahbârî'l-Müteşâbi-
he* adlı eserinde müteşâbih hadislerin hangi ilke ve metodlar çer-
çevesinde tevil edileceğinin örneklerini vermiştir. Bu söylemiyle
İbn Fûrek, daha sonraki devirlerde takip edilmiş ve onun eseri
üzerine şerh, hasiye ve muhtasar türü çalışmalar yapılmıştır. Bu

7 M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2012. s.31.

8 M. Hayri, Kırbasoğlu, “Müteşâbihât Hakkındaki Yaklaşımların Değerlen-
dirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi” (1. Kur'an Sempozyumu, Tebliğ-
ler-Müzakereler), s. 363-374, Ankara 1994. s. 369.

9 Örnek için bk. İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife. XIII/401,432; Aynî, *Umdetü'l-Kâri*, Beyrut: Dâru ihyâi'türâsi'l-arabî, IX/305; XI/325; Aliyyü'l-kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 2010/1432, I/90; II/152; III/208; VI/192; XI/450.

durum bize, İbn Fûrek'in müteşâbih hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda derli toplu bilgiler veren ilk âlim olduğunu göstermektedir. Nitekim, Kasrî (ö.608/1211-12) *Tenbihül-Efbâm fi Şerhi Müşkili Hadîsihi*,¹⁰ İbn Bezize (ö.663/1266-67) *Minhâcül-Avârif ilâ Rûhi'l-Meârif fi Şerh-i Müşkili'l-Hadis*,¹¹ ve Kastallânî (ö.923/1517) *Şerhu Müşkili'l-Hadis* isimli eserleriyle İbn Fûrek'in izinden giderek, müteşâbih hadisler etrafında adeta bir literatür oluşturmushlardır. Ayrıca İbn Bezize, *İzâhus-Sebil ilâ Menâhi't-Tevîl ve Telhîsu Müşkil İbn Fûrek* adlı eseriyile İbn Fûrek'in eserini oldukça veciz bir şekilde ihtisar etmiştir.¹²

Zikredilen bu eserlerin ortak özelliği, hadis ilminin en zor konularından olan müteşâbih hadislerin yorumuna yer vermiş olmalarıdır. İbnü'l-Müneyyir'in *Tefsîru Müşkilâtı Ehâdis bi Şekli Zâhiriâ* adlı eseri de müteşâbih hadisler konusunda önemli bir eserdir. Eserin tercümesine girmeden önce, müellif ve onun metodu hakkında bilgi vermek istiyoruz.

-
- 10 Ebû Muhammed Abdül-celîl b. Mûsâ el-Kasrî, *Tenbihül-Efbâm fi Şerhi Müşkili Hadîsihi Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm*, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa nr:107. 1-51; Bu eserin son yıllarda tahkiki yapılmıştır. Bk. Kasrî, *Şerhu Müşkili'l-Hadis ev Tenbihül-Efbâm (enâm) fi Müşkili Ehâdisihi 'aleyhisselâm*, thk. Muhammed Fethi en-Nadi, Mansure, Dârü'l-Kelime, 2011/1432.
- 11 İbn Bezîze, *Minhâcül-Avârif ilâ Rûhi'l-Meârif fi Şerh-i Müşkili'l-Hadis*, Yazma, Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, Hadis Bölümü, nr:2557. 1-255.
- 12 İbn Bezîze, Abdül-aziz b. İbrahim el-Kureşî, *İzâhus-Sebil ilâ Menâhi't-Tevîl ve Telhîsu Müşkil İbn Fûrek*, Yazma, Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, Hadis Bölümü, nr:271. 1-49. (Bu kitabın tahkiki, ileride, tarafımızca ilim dünyasının istifadesine sunulacaktır.)

İBNÜ'L-MÜNEYYİR'İN KISA HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Kaynaklarda tam adı Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. Ebi'l-Kâsım b. Muhtâr b. Aliyyu'l-Cerevî el Cüzâmî el-Ebyârî el-Mâlikî el-İskenderî şeklinde kaydedilen¹³ İbnü'l-Müneyyir, Zilkade ayının üçüncü gününde 620 yılında doğmuştur.¹⁴ Doğduğu yer hakkında kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Müellifin ismi bazı çalışmalarda İbnü'l-Münîr¹⁵ şeklinde zapt edilse de İbn Hacer, bunun doğrusunun İbnü'l-Müneyyir şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

Kaynaklarda İbnü'l-Müneyyir'in ailesi hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamakla birlikte, babası Muhammed b. Mansûr'un (659/1258) dönemin önemli âlimlerinden olduğu nakledilmiştir.¹⁷ Öte yandan kaynaklarda belîğ ve akıcı konuşan biri olduğu ifade edilen¹⁸ İbnü'l-Müneyyir, hayatının değişik zamanlarında birçok resmî vazifede bulunmuştur.¹⁹

13 Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (562/1166), *el-Ensâb*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1988, I, 562; II, 33; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, ys., ts., I, 88; Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru'n-Neşr, II, 128; Zehebî, *el-İber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III, 352; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 269.

14 Safedî, *a.g.e.*, II, 128.

15 bk. Kemal Sandıkçı, *Sahib-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB, Ankara, 1991, 135; Salih Özer, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Araştırma yay., Ankara, 2007, 26; Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, İşık yay. İstanbul 2002.

16 İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449), *Tebşiru'l-Müntebih bi Tahriri'l Müştebih*, thk. Ali Muhammed, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1967, IV, 1325

17 Safedî, *a.g.e.*, 128.

18 Suyûti, Celâleddîn Abdurrahmân, *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lügaviyyin ve'n-Nühât*, I-II, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts. 1/384.

19 Örneğin İbnü'l-Müneyyir, Mescit ve vakıf teftişinde görevli iken 651 yı-

İbnü'l-Müneyyir, İskenderiye'de Rebîülevvel ayının başlarında 683/1284 yılında, 63 yaşında vefat etmiştir. Mağrib Camii yanında babasının kabrinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Öte yandan İmâm Suyûtî, İbnü'l-Müneyyir'in zehirlenerek öldürüldüğüne dair bir ihtimalden de söz etmiştir.²⁰

Âlimlerin çok olduğu, ilmin değerini bilen bir ailenin mensubu olduğu ifade edilen İbnü'l-Müneyyir; fıkıh, usul, nahiv, tefsir, kıraat, neseb, beyan ve inşâ ilimlerinde ve özellikle de edebiyat ve belâğat ilminde büyük bir âlim olmuştur.²¹ İbnü'l-Müneyyir'in babası Muhammed b. Mansur ve Mâlikî mezhebinde müçtehid kabul edilen abisi Ali el-Müneyyir'in ilmî olarak önemli kimliğe sahip oldukları ifade edilmiştir.²² Dolayısıyla ilmin hâkim olduğu bir aile ortamında yetişmesi, İbnü'l-Müneyyir'in değişik sahalarda söz sahibi bir âlim olmasını sonuç vermiştir.

Müellifin en meşhur hocaları arasında, Cemâluddin İbnü'l-Hâcib (646/1249),²³ Ebû Bekir Abdülvehhâb b. Ravâh b. Eslem et-Tûsî' ve İbn Ravâc (648/1250) gibi âlimleri zikretmek mümkündür.²⁴ Pek çok talebe yetiştirdiği nakledilen İbnü'l-Müneyyir'in bilinen en meşhur talebesi tefsir ilminin önemli şahsiyetlerinden *el-Bahrul-Muhîr* adlı tefsirin müellifi

linda Kâdî İbnü't-Tinnîsi (801/1399)'nin yerine niyabeten kadılığa tayin edilmiş, 652 yılında da asaleten kadı olmuştur. (bk. İbn Ferhûn, Abdullah b. Muhammed (799/1397), *ed-Dibâcû'l-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, thk. Muhamed Ahmedi Ebu'n-Nûr, Dâru't-Türâs yay, Kâhire, ts, s.244; Suyûtî, a.g.e., 1/384.)

20 Suyûtî, a.g.e., 1/384.

21 İbn Ferhûn, a.g.e., 243; Suyûtî, a.g.e., 1/ 384

22 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemul-Müellifin Terâcimu Musannifi el-Kütüb el-Arabiyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1957, VII, 234.

23 Merâğî, Abdullah Mustafa (d.1881-v.1945), *el-Fethul-Mübîn fî Takvâti'l-Usûliyyin*, Mısır, ts, s.87.

24 Merâğî, a.g.e., 87; Safedî, a.g.e., 128.

Ebû Hayyan'dır. (745/1344)²⁵

Değişik sahalarda eserler kaleme alan İbnü'l-Müneyyir'in hadis sahasındaki en meşhur eseri, Buhârî'nin bab başlıklarıyla ilgili yazmış olduğu *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Münâsebeti Terâcimi'l-Buhârî* isimli eseridir.²⁶ Yine makalemizin sonraki bölümlerinde üzerinde duracağımız, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi Şekli Zâhîrihâ* adlı yazma nüsha da müellife ait önemli eserlerden birisidir. Müellifin tefsir alanında kaleme aldığı eserler arasında ise *el-Bahrü'l-Kebîr fî Bahsi't-Tefsîr*,²⁷ *el-İntisâf fî mâ Tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl*,²⁸ ve *et-Teyisrû'l-Acib fî Tefsîrû'l Ğarîb*²⁹ isimli çalışmaları zikretmek mümkündür.

Müellifin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliğine kısaca temas ettikten sonra şimdi tercümesini yapacağımız *Tefsîru Müşkilâti Ehâdisi Yüşkilu Zâhîrihâ* adlı eserin genel özelliklerinden söz etmek istiyoruz.

- 25 Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (945/1538), *Tabakâtü'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Vehbe, 1972, s.89.
- 26 Nitekim bu eser *el-Mütevârî* ismiyle matbûdur. (bk. Ebü'l-Abbâs Nasırüddin Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Müneyyir, (683/1284), *el-Mütevârî âlâ Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid, Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1990. 491 s.)
- 27 Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, MEB, 1972, İstanbul, I, 166; Bu eserin üçüncü cildi hariç geri kalan kısmı bize ulaşmamıştır. Mevcut nüsha ise Mısır'daki Hidiviyye Kütüphanesi'ndedir. (bk. Mollaibrahimoğlu, Süleyman, "İbnü'l-Müneyyir", DİA, XXI, 156-157.)
- 28 Karabulut Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, ys., ts., I, 223; Bu eserde İbnü'l-Müneyyir'in bazı görüşlerinden ötürü Zemahşeri'yi tenkit etmiştir. (Mehmet Emin Maşalı, , *Tefsîrde Ehl-i Sünnet Savunması: İbnü'l-Müneyyir Örneği*, Marife, yıl 5, S.3, Konya, 2005, s.62.)
- 29 Müellife nispet edilen *et-Teyisrû'l-Acib fî Tefsîri'l-Garîb* isimli eser de tahkikli bir şekilde neşredilmiştir. (bk. Ebü'l-Abbâs Nasırüddin Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Müneyyir, (ö.683/1284) *et-Teyisrû'l-Acib fî Tefsîri'l-Garîb*, thk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994. s.285.)

MÜELLİFİN TEFSÎRU
MÜŞKİLÂTİ EHÂDÎSE
YÜŞKİLU ZÂHIRUHÂ
ADLI ESERİ

Eserin Genel Özellikleri

İbnü'l-Müneyyir'e ait olan bu eser, kısa fakat oldukça faydalı bilgiler ihtiva etmesi açısından çok önemlidir. Özellikle bu eserin müteşâbih hadislerle alakalı olması, onun önemini daha da artırmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde, bu eserin iki farklı yazmasını temin edebildik. Birisi, Mısır'daki Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de nr.27873'te, diğeri ise İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Bölümü nr.1055/3'te bulunmaktadır.

Mısır'daki yazma, 19 varak olup, her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Nüshayı baştan sona dikkatle tetkik ettiğimizde, yırtık ve eksik bir sayfa bulunmadığını, gayet okunaklı olduğunu ifade edebiliriz. Yapılan hataların aynı sayfada doğru şekilleri verilmiş, bir sonraki sayfanın ilk kelimesi ise sayfa sonunda zikredilmiştir. Ayrıca bu nüsha üzerinde kitabın telif edildiği tarihi veya telif eden kimseyi gösteren bir bilgiye rastlanılmamıştır. Öte yandan metinde okunamayan bir mühür de bulunmaktadır.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan mahtût (el yazması) nüshası ise müstakil olarak zaptedilmemekle birlikte, farklı yazmaların bulunduğu bir cilt içinde yer almaktadır. Her sayfada 21 satır bulunmakta olup, eserin kitabetinde kırmızı ve siyah mürekkep kullanılmıştır. Eksik ve yırtık sayfa bulunma-

masına rağmen, Mısır yazmasına göre daha zor okunmaktadır. Yapılan hatalar ve eksikler sayfa boşluğunda değil, hatanın veya eksik yazılan yerin hemen üstünde düzeltilmiştir. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, sayfa sonunda verilmiştir. Yazmanın son sayfasında müstensihin hattıyla “Şa’bân 1113” tarihi bulunmaktadır. İki nüshayı karşılaştırdığımız zaman ufak kelime farklılıkları dışında büyük bir farklılığın olmadığı gözlenmektedir.

İbnü’l-Müneyyir’in bu eseri Amman’da 2013 senesinde basılmıştır. Riyad Mensi, zengin dipnotlar ve izahlar ile bu eseri yayına hazırlamış, hem hadislerin tahriri hem de zengin yorumlarla başarılı bir tahkike imza atmıştır.³⁰ Muhakkik eserin tahkikine girmeden önce, müteşâbih lafızlarla alakalı genel yaklaşımlar hakkında ansiklopedik bilgiler vermiş, müellifin hayatı ve eserlerinden söz ettikten sonra tahkike geçmiştir. Eserin İbnü’l-Müneyyir’e nispetini ortaya koyan müellif, eserin daha önce Suyûtî’ye atfen basılmasının da doğru olmadığını ortaya koymuştur.³¹

Müellif eseri tahkik ederken şu noktalara önem verdiğini ifade etmiştir: Tespit edilen nüshalar arasındaki farklılıkları ortaya koymak, müellifin bilgisine başvurduğu kimselerin görüşlerine kaynaklardan yer vermek, ayet ve hadislerin yerlerini beyan edip, hadisler hakkındaki sahlilik veya zayıflık bilgilerini zikretmek, okuyucuya kolaylık olsun diye uygun yerlere başlıklar koymak, mânâsı anlaşılmayan garip kelimelerin izahına ve şerhi-ne dipnotlarda yer vermek.³²

Müellifin Eseri Yazmadaki Amacı ve Metodu

İbnü’l-Müneyyir, bu eserini, zâhiri teşbih ifade eden hadis-

30 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdîse Yüşkîlu Zâhiruhâ*, thk. Riyad Mensi el-İsâ, Amman, Darü’l-Feth, 2013/1434.

31 a.g.e., s. 32-33.

32 a.g.e., s. 36.

lerin tenzihe uygun şekilde teviline bir mukaddime olsun diye kaleme aldığı ifade etmiştir. Onu böyle bir konuyu muhtasar bir eserle incelemeye iten bir diğer sebep ise, müteşâbih hadislerin yorumuyla ilgili eserler kaleme alan İbn Huzeyme, Asmaî, İbn Fûrek ve Râzî gibi âlimlerin eserlerinin oldukça faydalı bilgiler içermesine rağmen, sık sık tekrara düşmeleri ve bazı konuları uzunca ele almaları sebebiyle ihtisar edilmelerinin faydalı olacağı düşüncesidir.³³

İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadislerin uzunca tevillerinden daha ziyade, kısa ve özlü, tenzihe uygun teviller geliştirmenin önemine vurguda bulunmuş³⁴ ve bunu eserinde tatbik etmiştir. Bu anlamda İbnü'l-Müneyyir, çoğunluğu itibarıyla Allah'ın sıfatlarından oluşan 27 adet müteşâbih hadisi tevil etmiştir. Müellifin metoduna örnek vermek gerekirse, "*Allah yeryüzüne iner.*" hadisini "Allah kullarına adalet ve müsamaha ile yaklaşmak suretiyle onları sorgulamayı terk eder.", "*Allah kullarına koşarak gider.*" (*herveleten*) hadisini "Kullarına merhamet ile yaklaşır.", Allah'ın gülmesini "kulundan razı olması", gazaplanmasını "kuluna ceza vermesi", razı olmasını "merhamet etmesi", mutlu olmasını ise "tevbeleri kabul etmesi" şeklinde kısaca tevil etmiştir.³⁵

İbnü'l-Müneyyir'in, eserinde takip ettiği metodunu şöyle ifade edebiliriz. İlk olarak müellif, müteşâbih hadisi zikreder ve hadiste görülen işkâl noktaları (anlaşılma güçlüğü) üzerinde durur.³⁶ Bir hadiste birkaç müşkil ifade var ise her birisini ayrı ayrı zikredip cevaplamaya çalışmıştır.³⁷ İbnü'l-Müneyyir, hadislerin şerhi esnasında Kur'an-ı Kerim'den deliller göstermek-

33 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:4a.

34 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:4a.

35 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:4a,4b.

36 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:9a-9b.

37 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:9b.

le birlikte³⁸ müfessirler³⁹ ve kelimcilerden da⁴⁰ alıntı yapmayı önemsemiştir. Müellifin yer yer şiirden deliller getirdiği de görülmektedir.⁴¹

İbnü'l-Müneyyir, hadislerin tevilinde tevhit ve tenzihe zıt olmayacak mânâları tercih etmeyi önemsemiş, bir tevilin kabul edilebilmesinin en temel şartını Allah hakkında kabul edilemez bir mânâ ifade etmemesinde aramıştır.⁴² Bununla birlikte İbnü'l-Müneyyir, hadislerin gerekli gereksiz tevil edilmesine karşı bir duruş da sergilemiştir. O bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: “Nasları ele alırken ortaya atılan teviller içerisinde doğruya en yakın olanı görürsek, hemen onu alırız, değilse nassın ne anlama geldiğinde tevakkuf ederiz.”⁴³

Ayrıca o, hadislerin tevilinde hadisin nihai anlamı budur, şeklinde bir söylemden uzak durarak ihtimalli bir üslub kullanmıştır. Müellif bununla, aklın verilerinden hareketle hadisler etrafında birtakım yorumlar ortaya atılsa da hakiki bilginin Allah katında olduğuna imada bulunarak, bir anlamda selefin tevakkuf mesleğine atıfta bulunmuştur.⁴⁴

İbnü'l-Müneyyir, hadislerin tevilinde Arap diline vâkıf olmanın önemine vurguda bulunmuştur. Bu anlamda o, “*Şüphesiz ki kadın avrettir. Evinden dışarı çıktığı vakit, şeytan bakışlarını onun üzerine diker. Kadının Allah'ın vechine/rızasına en yakın olduğu yer, evinin en ücra köşesidir.*”⁴⁵ hadisini şu şekilde yorumlamıştır: “Ha-

38 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:4a.

39 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:10b.

40 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:9a.

41 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:15a.

42 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:8a.

43 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:7b, 8a.

44 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsiru Müşkilâti Ehâdis*, vr:11a, 12b, 15a.

45 İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebû Bekir es-Sülemî

diste ifade edilen kurb/yakınlık mekânî olmayıp, manevi bir yakınlıktır. Yani, hadiste kadının evinin ücra köşesinde bulunması, onun Allah'a yakın olmasından mesel olarak kullanılmıştır."⁴⁶ Daha sonra İbnü'l-Müneyyir, dile vâkıf kimselerin bu kabil hadislerin tevilini kolaylıkla idrak edebileceğini vurgulamıştır.⁴⁷

Eserde Ele Alınan Konular

İsminden de açıkça anlaşıldığı gibi eser, hadisleri zâhiri üzere yorumlamanın ortaya çıkardığı problemlere temas etmekte, bu özellikteki hadislerin yorumlanma keyfiyetine dikkat çekmektedir. İbnü'l-Müneyyir'in eserin mukaddimesinde müteşâbih hadislerin tevil edilmelerinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ona göre, müteşâbih hadislerin tevili, tevhit ilkesinin zaruri bir sonucudur. Yani, İslâmî naslarda yanlış anlaşılmalara müsait ifadeler tevil edilmek suretiyle, islâm dininin en temel özelliği olan tevhit anlayışı koruma altına alınmış olacaktır.

İlimde derinliğe ermiş kimselerin müteşâbih ifadeleri tevil etmesinin dinen bir sakıncası olmadığını vurgulayan İbnü'l-Müneyyir, selefin müteşâbih ifadeler karşısında tefviz ve tevakkuf mesleğini benimsemesinin altında yatan en önemli sebepleri, kalbi sapıklıktan korumak, dili yanlış ifadeden muhafaza etmek ve ilimde derinliğe ermemiş kimselerin teville yeltenmesini engellemek şeklinde sıralamıştır.⁴⁸ İlmen kabiliyet ve donanımlı kimselerin hadislerde yer alan müteşâbih ifadeleri yorumlama haklarının olduğunu savunan İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih ha-

en-Nisâbü'rî, *Sahibu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmiyye 1970/1390. III/93(1685); Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Musul: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 1404/1983, V/295 (9501).

46 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 18b.

47 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 18b, 19a.

48 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 1b, 2a.

disleri kabul etmeyen ya da teşbih ve tecsime kâil olarak yorumlayan firkaların,⁴⁹ zihinde donukluk ve inattan başka hiçbir dayanakları olmadığını ifade etmiştir.⁵⁰

İbnü'l-Müneyyir, eserin mukaddimesinde müteşâbih hadislerin yorumunda üç temel yaklaşımdan söz etmiştir. Buna göre, Muattıla, selefın müteşâbih ifadeler hakkındaki sözlerini yanlış yere çekerek, nasların ifade ettiği mânâyı inkâra gitmiştir. Müşebbihe ise zâhiren teşbih içeren nasları dildeki mecaz faktörünü de bir kenara koyarak yorumlamış ve oldukça yanlış bir yola sülûk etmişlerdir. Bununla birlikte Münuzzihe ise imkân ölçüsünde akıldan istifade ederek doğru yolun temsilcileri olmuşlardır. İbnü'l-Müneyyir'e göre, Muattıla haddini aşmış, Müşebbihe ise Allah Teâlâ hakkında uygun olmayan mânâları dile getirmek suretiyle adeta Allah'a iftira atmıştır. Yine ona göre, bu iki zümre arasında orta yolu tutanlar ise tenzih ehli kimselerdir ki doğru yol, onların metodlarına uygun hareket etmekten geçmektedir.⁵¹

Allah'ın fiilleri ve sıfatları hakkında hayal ürünü şeylerden hareketle bir metot geliştirmenin sakıncalı olduğunu vurgulayan İbnü'l-Müneyyir, Allah'ın her türlü mekân, zaman, renk vs. hususlardan münezze olduğunu ifade etmiş, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında tenzihin, yani Allah'ın her türlü tecezziden, cihetten ve bir yere tehayyüz etmeden uzak olduğunu akıldan çıkartmamanın önemine dikkat çekmiştir.⁵²

İbnü'l-Müneyyir, eserinde akla gelebilecek bazı sorulara da cevap vermiştir. Söz gelimi, "Müteşâbih hadislere çeşitli şekillerde eklenen ve aslı olmayan ilaveler nasıl fark edilir?" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Hadis ilminde mahir âlimler, hadise

49 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:1b, 2a.

50 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 2a.

51 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 2a,2b.

52 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 2b.

ilave edilen kısımlar hakkında hiç şüphe duymayıp hemen onu fark etmektedirler. Onlarla aynı seviyede olmayan kimseler, onların gayretlerini asla anlayamaz.”⁵³

Yine İbnü'l-Müneyyir, “Hadisleri tevil eden kimselerin, görüşlerinin zanna dayandığı, hâlbuki akıdeye ait konularda zanna yer olmadığı” şeklinde dile getirilen başka bir soruyu ise şöyle yanıtlamıştır: “Öncelikle ifade etmek gerekirse, zâhiri teşbih içeren bir rivayetin, o hâli üzere anlaşılmayacağı, kelim ilmiyle ilgilenen kimsenin kati olarak kabul ettiği bir husustur. Bu noktadan sonra kelimcının teville gitmesinin en temel iki sebebi vardır. İlki, hadisin zâhirinin murat edilmemiş olması; ikincisi ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mânâsı anlaşılmayacak bir şekilde ümmetine hitap etmekten uzak bulunmasıdır.”⁵⁴ Bununla birlikte, Allah’a “yed/el” ve “arşa oturmak” vs. hususların hakiki anlamıyla isnat edilememesi, kelimcileri, dildeki çeşitli kullanımlara itibar ederek, Allah hakkında istimal edilmesi sakıncalı olmayan bazı tevillere itmiştir ki bu, zannî olmayıp, dilin kati esaslarından neşet etmiştir.⁵⁵

İbnü'l-Müneyyir’in eseri hakkında genel bilgileri verdikten sonra şimdi de müellifin müteşâbih hadislerin yorumunda önemli gördüğü ilkelerden söz etmek istiyoruz.

53 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 7a.

54 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:7b.

55 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:7b,8a.

İBNÜ'L-MÜNEYYİR'E
GÖRE MÜTEŞÂBİH
HADİSLERİN YORUMU

İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadislerin anlaşılması ve yorumlanması adına önemli ipuçları verdiği *Tefsîru Müşkilâti Ehâdise Yüşkilu Zâhiruhâ* adlı eserinde, bu kabil hadislerin yorumunda dikkat edilmesi gereken birtakım ilkelere söz etmiştir. Bu ilkeleri maddeler hâlinde şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür.

1. Arap dilinde yaygın kullanımlardan birisi, muzaf kısmının hazfedilip, yerine muzafun ileyhın kaim olmasıdır. Biraz daha açacak olursak, müteşâbih hadislerde Allah'a nispet edilen ve zâhiren zarfiyet mânâsı taşıyan ifadeler yorumlanırken, doğrudan Allah'ın zâtı demek yerine onun emri, hükmü, mülkü ve şe'ni gibi kelimelerin takdir edilmesi gerekmektedir.⁵⁶ Söz gelimi Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde “Sizden birisi namaz kıldığı zaman, ön tarafına tükürmesin. Zira Allah Teâlâ kul namaz kıldığı zaman onun ön cihetindedir.” buyurmaktadır.⁵⁷

İbnü'l-Müneyyir, hadisin yorumunda muzafın hazfedilmiş olduğuna dikkat çekmiş, bu hazfın takdir edilmesi hâlinde, namaz kılan kimsenin önünde Allah'ın zâtının değil, onun sevabının hazır bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Benzeri başka bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) “Kul namaz kılarıken sağa sola dönmediği müddetçe, Allah ona doğru yönelmiş vaziyettedir. Ne zamanki kul, yü-

56 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:5b.

57 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX/240(5335).

58 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:17a.

zünü kıbleden çevirir, işte o zaman Allah da ondan yüz çevirir.” bu-
yurmıştır.⁵⁹ Hadiste, Allah’ın zâtı zikredilmiş, fakat hazfın takdir
edilmesiyle Allah’ın hayrı, tevfiği, inâyeti ve sevabı kastedilmiştir.
Zira Arap dilinde bir emir, birini huzuruna alıp, ona iyilikte bu-
lunduğu zaman bu durum “Akbele’l-emîru” cümlesiyle ifade edil-
mektedir. Yine bir emir, bir kimseye hayır vermeyi terk ederse bu
durum “Sarafe’l-Emiru an fulânin” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁰

2. İbnü’l-Müneyyir, bazı rivayetlerin anlaşılmasında “Eserin,
müessirin ismiyle tesmiye edilmesi” şeklinde bir kaideden söz et-
miştir. Buna göre, “Yağmur Allah’ın rahmetidir.” ifadesinde bu-
nun örneği görülmektedir. Zira yağmur Allah’ın rahmetinin bir
sonucu olmasına rağmen, doğrudan Allah’ın rahmeti şeklinde
tesmiye edilmiştir.⁶¹ Söz gelimi Allah Resûlü’nden nakledilen şu
iki rivayette dehr kelimesi Allah’a izâfe edilmiştir. “*Debre/Zamana
sövmeyiniz. Muhabbak dehr/zaman Allah’tır.*”⁶² İbnü’l-Müneyyir
hadiste yer alan nefes kelimesinin zâhiren dışarıdan teneffüs edi-
len bir hava mânâsına geldiğini ifade etmiş ve Allah Teâlâ hak-
kında tevîl edilmeksizin kullanılmasının uygun olmadığını vurgu-
lamıştır. Buna göre İbnü’l-Müneyyir, hadisi şöyle yorumlamıştır:
“Hadisteki nefes kelimesi, tenfis/rahatlatma mânâsına gelmekte
ve sıkıntıların, dertlerin izale edilmesi durumunu ifade etmektedir.
Rüzgâr ise şifa ve bereket sebebidir. Ancak rüzgâr Allah’ın kudre-
tiyle hareket etmektedir.”⁶³

3. Allah’a izâfe edilen bazı fiil ve durumlardan murat, Allah’ın
zâtı olmayıp, onun bütün işlerini yapmakla mükellef has kullarıdır.

59 Ebû Dâvut, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1999, *Sâlat*, 165; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXV/400(21508);

60 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:17a.

61 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:5b.

62 Buhârî, *Edeb*, 101; Müslim, *Kitâbu’l-Elfâz*, 5, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XV/70 (9137).

63 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:13b.

Zira Allah'ın has kullarının yaptığı fiiller, tekrim ve teşrif açısından, mülkün hakiki sahibi Allah Teâlâ'ya nispet edilir.⁶⁴ İbnü'l-Müneyyir, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen "*Allah Âdemi, yeryüzünden avuçladığı bir avuç toprak ile yarattı.*" ve "*Allah Hz. Âdem'in çamurunu kırk sabah kardı.*" şeklindeki rivayetlerinin ise Allah Teâlâ hakkında bir uzuv anlamı çağrıştırdığı için tevil edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre, hadiste Allah'ın Hz. Âdem'e olan nimeti hatırlatılmıştır. Zira Allah Teâlâ, onu ilim, konuşma, idrak etme gibi özel sıfatlarla ve diğer varlıklardan farklı bir donanımda yaratmıştır. Öyleki Allah Teâlâ, hilkatini düzenlemek ve yaratılışını güzelce yapmak sûretiyle onu zâhirî nimetleriyle donanımlı yaratmıştır.⁶⁵ Öte yandan hadisi, muzafın hazfedilip, muzafun ileyhin onun yerine geçmesi kaidesine göre yorumlamanın da mümkün olduğunu ifade eden İbnü'l-Müneyyir, hadiste haber verilen fiilleri, Allah'ın emretmesiyle meleklerinden bir grubun yerine getirdiğini, fakat her şeyin gerçek sahibi Allah Teâlâ olduğundan bu fiillerin Allah'a isnat edildiğini ifade etmiştir.⁶⁶

4. Bazı müteşâbih rivayetlere İsrâîlî bilgi karışması ihtimaline de dikkat çeken İbnü'l-Müneyyir, bu tarz hadislerin âlimler tarafından tevil edilmelerinin, mevzû hadislerle meşgul olmaktan kaynaklanmadığını, aksine bu hadislerin sahih olma ihtimaline binaen tevil edildiklerini vurgulamıştır.⁶⁷

İbnü'l-Müneyyir'e göre, kelâmcıların bu naslar hakkında yorum yapmaları, zanna değil, kati esaslardan neşet eden teville dayanmaktadır. Yani onlar, hadisin zâhirî olarak anlaşılmasının uygun olmamasından ve Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ümmetine bir anlam ifade etmeyecek bir şekilde hitap etmeyeceğinden

64 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:5b.

65 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:10b,11a.

66 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:11a.

67 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:5b, 6a.

hareketle tevile gitmişlerdir. Onların bu tutumunda asıl hedef, zâhiri üzere anlaşılması problem arz eden bir nassın akâit sınırları içerisinde istenilen tutarlılık ölçülerine riayet etmek sûretiyle tevîl edilmesidir.⁶⁸

Müellifin bu sözlerinden hareketle ifade etmek gerekirse, bunu ihtiyat ilkesi şeklinde belirgin hâle getirmek mümkündür. Buna göre, İslam âlimleri, zayıf veya mevzû hadisleri, hemen reddetmeyip, sahih olmaları ihtimaline binaen tevile gitmişlerdir. Zayıf veya mevzû hadislerin ehil olmayan kimselerin eline geçmesi durumunda yanlış anlaşılma veya yorumlanma ihtimalinin bulunması da, tevilde ihtiyatlı olmanın önemini açıkça göstermektedir.

Konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse, hadis kriterleri açısından zayıf bir hadiste “*Allah mahlûkatı yarattığı zaman, sırt üstü uzandı/istilka buyurdu ve bir ayağını diğer ayağının üzerine koydu. Daha sonra ‘Bir kimseye böyle yapması yaraşmaz.’* buyurdu.”⁶⁹ şeklinde müteşâbih bir bilgi aktarılmıştır. İbnü'l-Müneyyir'e göre hadisteki istilkâ kelimesi, mahlûkat için kullanılan yorgunluk mânâsını akla getirdiği için kabul edilemez. Dolayısıyla istilkâ, Allah'ın kâinatı yarattıktan sonra, yaratmaya gücü ve kuvveti varken, yaratma işine son vermesi şeklinde yorumlanmaktadır.⁷⁰ Nitekim Arap dilinde, evini inşa edip, bitiren bir kimsenin durumu haber verilirken -her ne kadar sırt üstü yatmamış olsa bile- temsil kabilinden “İstelkâ ala zahrihî/Sırt üstü uzandı.” şeklinde bir söylem dikkatleri çekmektedir.⁷¹

68 İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 6b.

69 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XIX/13 (15689); Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut, Dâru'l-fıkr, 1412, VIII/187 (13182); İbn Bezîze, bu hadisin zayıf olduğunu, tevîlini yapmanın abesle iştiğal olduğunu ifade etmiştir. (bk. İbn Bezîze, *Minhâcül-Avârif*, vr:65b.)

70 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:11b.

71 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:11b; Ayrıca bk. İbn Bezîze, *Minhâcül-Avârif*, vr: 66a.

Yine Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen ve sıhhati hakkında şüphe bulunan bir hadis şöyledir: *"Allah Teâlâ, Hz. Dâvut'a 'Huzuruma gel!' demiş, o da, 'Günahlarımı yüzüme vurmandan korkuyorum Allahım.' diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Dâvut'a 'Ayaklarımdan tut.' demiş, o da Allah'ın ayaklarından tutmuştur."*⁷² İbnü'l-Müneyyir, söz konusu rivayetin mevkûf olduğunu belirttikten sonra, merfû olması ihtimaline binaen hadisin tevilini yapmaktan geri durmamıştır.⁷³

5. İbnü'l-Müneyyir'in zikrettiği bir diğer kaide ise, tevilde tenzih ilkesinin yani Allah'ın aşkınlığının muhakkak sûrette dikkate alınmasıdır. O'na göre bir nassı tevil etmek, onun zâhirî anlaşılması durumunda ulûhiyete zıt bir anlam kazanmasını engellemek içindir. Mesela, Arapların yüksek fiyatla malını satan kimseye "Câe min Fevk" demelerinde buna benzer bir kullanım vardır. Araplar bu ifadeyle satıcının mekân açısından yüksek bir yerden geldiğini değil, fiyatı yüksek tuttuğunu haber vermektedirler.⁷⁴

Yine "Tenezzele'l-Emîru mea Fulânin" cümlesinde geçen "tenezzele" kelimesi mekânsal anlamda bir intikal anlamı taşımamakta, emirin, o kimseye yumuşak ve tatlı bir dille konuştuğunu vurgulamaktadır. Hatta emir, yüksek bir serinin üzerinde otursa bile, bu ifade başka türlü anlaşılamaz.⁷⁵

Bu örnekleri sıralayan İbnü'l-Müneyyir'e göre, pek çok lafız, mahlûkat hakkında kullanılırken bile dildeki kullanımlardan istifade edilerek başka bir anlama çekilebilmekte; yani, lafzın

72 Lafız farklılıklarıyla beraber hadisi görmek için bk. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409. 6/342(31888)

73 Bk. İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:12a.

74 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:8a,8b.

75 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:8a.

literal anlamı bir kenara bırakılarak, mecazi anlam tercih edilebilmektedir. Bu durumda günlük hayatta yaygın olaral kullanılan dilsel bir ifadenin, zâhirî anlamlardan soyutlayarak mecaza hamledilmesi mümkün iken, Cenab-ı Hak'la ilgili müteşâbih rivayetleri zâhirî cihetle ele alıp, mecazi yorum tekniklerinden istifade etmeden nassı anlamlandırmak ve yorumlamak oldukça sakıncalı ve yanlış bir durumdur.

Dilde câiz olan bu mecazi mefhum nazara verilmezse, Allah Teâlâ hakkında teşbih ve tescim mânâlarını ihtivâ eden söylemler, ifadeler, anlayışlar ve farklı yorumlar sarf edileceği mülâhazasıyla çeşitli yakıştırmalara fırsat veren nasların tenzih ilkesine uygun bir şekilde, mecazi ifadeleri de tazammun eden, Zât-ı Bâri hakkında uygun tevilleri yapılamayacaktır.⁷⁶ Konuyla ilgili olarak İbnü'l- Müneyyir, "Yaratılmışlar hakkında kullanılan bir kelime, hakiki olarak anlaşılması mümkün iken yerine göre tevil edildiğine göre; aklen nassın hakiki anlaşılması Allah Teâlâ'nın zâtı için münâfi olan ve mütekellimin istiâre yaptığı bir nas, nassıl zâhiri üzere bırakılabilir ki."⁷⁷ şeklinde bir değerlendirmede bulunarak, tevilde dilin imkânlarından istifade etmenin zaruri olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan onun bu sözlerini, "tevilde dile uygunluk ilkesi" şeklinde nitelemek de mümkündür. Zira dilin ifade özellikleri ve kullanımları genelde objektif bir yapı arz etmekte ve bu sayede hadisleri teville kalkışan kimsenin zorlama yorumda bulunmasının önü alınmış olmaktadır. Aksi hâlde elastiki bir yapıya sahip olan hadis metinleri herkesin kendi görüşlerini seslendirdiği malzeme konumuna indirgenecektir.

Bu anlamda yapılan tevilin dile uygun olması, önemli bir esas olarak dikkatimizi çekmektedir. Özellikle kelimenin pek

76 İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:8a.

77 İbnü'l- Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:8b.

çok anlama gelmesi, tevilde en uygun anlamı tercih etmeyi gerekli hâle getirmektedir. Mesela, hadis kitaplarında naklediliğine göre, bir câriye azat edilmek için Allah Resûlü'nden yardım istemiş, bunun üzerine Allah Resûlü câriyeye *أَبْنِ اللَّهَ* “Allah nerededir?” diye sual buyurmuştu. Câriye semayı işaret edince Allah Resûlü *إِغْنِهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ* “Onu azat edin, zira o mümin kadındır.” buyurmuştur.⁷⁸ Allah Resûlü'nün cevabına, câriyenin göz ucuyla semâyı işaret etmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de bunu ikrar ederek, onun mümin olduğunu ifade etmesi, hadisin anlaşılmasında teşâbüh sebebi olmaktadır. *أَبْنِ اللَّهَ* “Allah Nerededir?” terkinde geçen “Eyne” edatı, Arap dilinde bir kimsenin hangi mekânda olduğunu öğrenmek için kullanılan bir edattır.

İbnü'l-Müneyyir'e göre bu kelime, bir kimsenin yüksek konumunu, mekânını ve değerini ifade etme için de kullanılmaktadır. Nitekim Arapların sözlü kültürlerinde *أَبْنِ فُلَانٍ مِنْ فُلَانٍ* “Falan kimse nerede, diğeri nerede!” şeklinde kullanımlar dikkati çekmekte ve onlar bu şekildeki bir söylemle bir kimsenin nerede olduğuna dair bilgi edinmeyi değil; o kimsenin konumuna ve yüce mevkiine işaret etmeyi isterler. Kelimenin Arap dilindeki bu anlam zenginliğini dikkate alarak, hadisin metninde geçen “Eyne” edatının, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) o kadının gönlünde ve kalbinde Allah'ın konumunu ve kıymetini tespit etme adına bir bilgi edinmeden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Onun bu sualine karşılık câriyenin semayı işaret etmesine gelince, bu durumu, Allah'ın yüce konumunu ve makamını izhar etmesi kabilinden değerlendirmek de mümkündür. Zira Araplar, “Fulanun fi's-semâ” gibi terkipleri kullanmak suretiyle bir kimsenin konumuna ve kıymetine işaret etmektedirler.⁷⁹

78 Müslim, *Sabih*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, *Mesâcid*, 33; Ebû Dâvut, *Salât*, 171; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX/465(17946).

79 İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 13a.

Buna göre “Eyne” edatının değişik anlamları dikkate alınarak hadis yorumlandığında Allah Teâlâ hakkında teşbih, tescim, sınır/had, bir yere temekkün etme, keyfiyet gibi zât-ı ulûhiyete uygun düşmeyen bir takım yorumlardan kaçınmak mümkün olacaktır.⁸⁰

Konuyla ilgili dikkat çeken başka bir örnek ise, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen “*Allah Teâlâ, Âdem’i yaratmadan bin sene önce Tâhâ ve Yâsîn surelerini okudu. Melekler bunu işitince ‘Bu ayetlerin kendilerine indirileceği ümmete müjdeler olsun.’ dediler.*”⁸¹ hadisinde “karae/okumak” fiili Allah’a izâfe edilmiştir. Arap dilinde “karae” fiili, “okumak” anlamının dışında “ortaya çıkarmak” “bildirmek” gibi farklı anlamlara da gelmektedir. Bu anlamda ifade etmek gerekirse İbnü’l-Müneyyir hadisi, “Allah Teâlâ, bu vakitte meleklerden dile-diklerine, Yâsîn ve Tâhâ suresini, onların anlayabilecekleri bir ibâre halkederek bildirdi, işittirdi ve duyurdu.” şeklinde tevil etmiştir.⁸²

Yine o, hadiste zikredilen ve zaman ifade eden fiilini ise, hadisenin Allah’a nispeti itibariyle değil de kelâmına muhatap olan meleklerle nispetiyle anlaşılması gerektiğine vurguda bulunmuştur.⁸³

6. İbnü’l-Müneyyir, kaide başlığı altında, zâhiren Allah’a nispeti câiz olmayan fiilleri tevil ederken, “Allah bir fiil yarattı, ismini de böyle koydu.” şeklinde bir ifade kullanmanın daha tutarlı olduğunu ifade etmiş, bu görüşün Ebû’l-Hasen el-Eş’arî tarafından da kabul edildiğini söylemiştir. Bu anlamda İbnü’l-Müneyyir, Allah’a izâfe edilen tecelli ve nüzul gibi fiilleri tevil ederken, “Allah bir fiilde bulundu, ismini tecelli ve nüzul koydu.” şeklindeki ifadelere de yer vermiştir.⁸⁴

80 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 13a.

81 Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, Beyrut, Dâru’l-fıkr, 1412, VII/151(11163) Taberânî, *el-Mucemü’l-Evsat*, Kahire: Daru’l-haremeyn, 1415, V/133(4876)

82 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 14b.

83 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 14b.

84 İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr:8b,9a.

Hadis ilminin en zor konularından olan müteşâbih hadislerin yorumu hakkında oldukça faydalı bilgiler ihtiva eden İbnü'l-Müneyyir'in *Tefsîru Müşkilâti Ehâdise Yüşkilu Zâhiruha* adlı eserini incelememiz neticesinde şu hususlar dikkatimizi çekmiştir.

1. Müteşâbih hadislerin yorumlanması konusunda dile vâkıf olmak ve dilin bütün söylemlerine aşına olmak gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), Arap dilini çok iyi kullanan birisi olarak, ümmetine o dilin değişik söylemlerini kullanmak sûretiyle meseleleri arz etmiştir. Ne var ki ilk zamanlarda Arap dilinin inceliklerine vâkıf olan kimseler fazla olduğundan, bu türlü nasların anlaşılması sonraki devirlere oranla daha kolay olmuştur. Ancak, sonraki dönemlerde Arap diline olan vukufiyet azaldığı için, naslar etrafında yanlış mânâlar ortaya atılır olmuştur. Bu yüzden İbnü'l-Müneyyir, müteşâbih hadisleri yorumlamak isteyen kimsede olması gereken en temel vasfın, dile vukufiyet olduğunu vurgulamıştır.

2. Müteşâbih hadisler genel itibariyle Allah ile kul arasında müşterek bazı mânâları ihtiva ettiğinden, tevil olgusunda, tenzih ve tevhit vurgusu asla göz ardı edilmemelidir. Yani, hadisin dildeki veriler yardımıyla çeşitli yönlerden yorumlanması ve bu yorumların makul görülebilmesi, İslâm'ın tevhit düşüncesine muvafık olmasına bağlıdır. Nitekim İbnü'l-Müneyyir'in, hadislerde yer alan kelimelere verilen mânâlar içerisinde Allah'ın zâtına ve sıfatlarına uygun düşen anlamın kabul edilmesinin zaruretine vurguda bulunması dikkat çekicidir. Hatta onun "Şayet kelimeye verilen mânâlar arasında Allah'ın zâtına uygun bir mânâ ihtimali yoksa tevilden kaçınır, tevakkuf ederiz." şeklindeki ifadeleri, konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu hususu biraz daha açacak olursak, tevil olgusu, müteşâbih hadisleri yanlış anlayan ve yorumlayan fırkalara bir önlem amacıyla ortaya atılmıştır. Şayet tevilin sınırları iyice tayin edilmezse yeniden

yanlış yorumların ortaya çıkması hızlanacaktır.

3. İbnü'l-Müneyyir, eserin mukaddimesinde, müteşâbih hadislerin yorumlanması konusunda üç yaklaşımdan söz etmiştir. Muatıla, Müşebbihe ve Münezzihe. Muaatıla, hadislerin mânâsını kabul etmeyenleri, müşebbihe ise hadisleri zâhiri üzere anlayarak teşbih ve teccime kayanları ifade etmektedir. Münezzihe ise, müteşâbihler karşısında tefviz ve tevakkuf mesleğini benimseyenler ile tevil yanlısı olan halef âlimlerini kapsamaktadır. Yani selef ve halef, dinin özünü ve ruhunu koruma adına maruf olan metotlarını geliştirmişler, aynı gaye etrafında toplanmışlardır. Bu noktada ifade etmek gerekirse, İbnü'l-Müneyyir'in, selef'in müteşâbih ifadeler karşısında tefviz ve tevakkuf mesleğini benimsemesini, kalbi sapıklıktan korumak, dili yanlış ifadeden muhafaza etmek ve ilimde derinliğe ermemiş kimselerin teville yeltenmesini engellemek gibi bazı sebeplere bağlaması üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla birlikte İbnü'l-Müneyyir, sonraki devirlerde yanlış anlamaların önünü alabilmek için halef metodunun önemine de vurguda bulunmuştur.

Hemen şunu da hatırlatalım ki İbnü'l-Müneyyir, hadislerin anlaşılmasında halefin metoduna göre hareket etse de selefe karşı oldukça saygılı bir duruş sergilemiştir. Hatta o bazı hadislerin yorumuna dair bir tevcih bulamadığında selefın metodu olan tevakkuf ve tefvizi benimsemiştir. Bir başka deyişle müteşâbih hadisler karşısında hiç gerek yokken selefın mesleğini benimsemek elzem olmakla birlikte, hadislerin yanlış anlaşılması gibi bir durum söz konusu olduğunda teville dayanmanın daha ihtiyatlı bir metot olduğu açıktır.

Ezcümle İbnü'l-Müneyyir, İslâmî ilimlerde önemli bir şahsiyettir. Hadis ilminin en zor konularının başında gelen müteşâbih meselesine de kafa yoran yetkin bir âlimdir. Müellif hakkında verilen bu bilgilerden sonra eserin tercümesine geçebiliriz.

*TEFSÎRU MÜŞKİLÂTİ EHÂDÎSE
RÜŞKÎLU ZÂHÎRUHÂ*

ADLI ESERİN TERCÜMESİ

Mukaddime

İnsanı yaratan ve ona beyanı öğreten Allah'a hamd olsun. Apaçık hakikatler ile asılsız hurafelerin arasını ayıran Kur'ân'la gönderilmiş ve üzerinde bir kapalılık bulunmayan parlak mucizelerle teyit edilmiş Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) salat ve selam olsun.

Allah Resûlü'nden (s.a.v) nakledilen rivayetler, kesinliğinde şüphe olmayan haberlerden, bilinen olaylardan ve güzel mecazi kullanımlardan oluşmaktadır. Bu türden rivayetleri, Arap dilini çok iyi bilen ve İslâmî ilimlerde derinliği olan kimseler kolayca anlamaktadır. Nitekim Allah Teâlâ şu ayet-i kerimede ilimde derinlik sahibi kimseleri Rahmân ismine atfetmiştir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

"Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitab'ın esasıdır. Ayetlerin bir kısmı ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşâbih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların

*hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan ve ilimde ileri gidenlerden başkası bilemez. Bu kimseler şöyle derler: 'Biz ona olduğu gibi inan-
dık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir.' Bunları ancak tam
akıl sahipleri düşünüp anlar ve şöyle yalvarırlar..."*⁸⁵

İlimde derinliğe ulaşmış kimselerin müteşâbih ifadelere iman etmeleri, onların bu türden rivayetleri tevil etmelerine zıt değildir. Zira şu ayeti kerimede aralarında bir ayrım yapılmaksızın Allah ismine melekler ve ilim sahipleri beraber atfedilmiştir:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْغَنِيُّ
الْحَكِيمُ

*"Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, aziz ve hakim (mutlak galip, tam hüküm ve hikmet sahibi) Allah'tan başka ilah olmadığına şahittirler."*⁸⁶

Âli İmrân suresinde yer alan bu iki ayetin aslı tevhit hakikatine râcidir. Bu yönüyle söz konusu ayetler kardeş gibidir. Tevil ise esasen mantıktaki burhan delilinin⁸⁷ öncesinde yer alan mu-

85 Al-i İmrân: 7

86 Ali İmran: 18

87 Bilindiği üzere mantıkta bir takım deliller vardır. Bu delillerin en önemlisi ise burhandır. Burhan, bir konu hakkında menfi veya müspet hüküm vermeye yarayan bir delil çeşitidir. Mantıkta delil akli ve nakli olmak üzere iki kısıma ayrılmaktadır. Şayet delilin bütün mukaddimleri akla dayanıyor ise buna akli delil denir. Söz gelimi âlem değişkendir, her değişken hâdistir (sonradan olmadır), cümlesi buna örnektir.

Öte yandan delilin mukaddimleri nakli olursa o delile nakli denmektedir. Mesela Allah'ın emrini terk eden âsidir, sözünün nakli delili şu âyettir: "Emrime âsi mi oldun?" (Tâhâ: 93) Her âsi cehennemliktir, sözünün nakli delili ise yine Kur'an'da şu âyettir: "Allah'a ve Rasûlüne âsi olan için cehennem ateşi vardır." (Cin: 23) Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki aslında nakli delil de bir yönüyle aklidir. Zira nakli tebliğ eden Hz. Peygamber'in doğruluğunda şüphe yoktur. Bu sebeple delil ya sadece akli olur ya da nakli-akli olur. Mantıkta yer alan bir diğer taksime göre ise delil kati ve zannî şeklinde iki kısımdır. Medlûlünden (bildirdiği şeyden)

kaddimeler gibi tevhit delilinin içerisinde yer almaktadır.

Şu kadar var ki selef-i salihin, müteşâbih rivayetleri geldiği şekliyle kabul etmişler ve bu konuda herhangi bir teville gitmeyi uygun görmemişlerdir. Onların bu tutumlarının sebebi, kalbin (yanlış) teviller sebebiyle doğru yoldan sapması, dilin de uygun-suz sözler sarf etmek suretiyle yanlışla düşmesidir. Şunu da ifade etmek gerekir ki selef âlimleri, (herkesi değil) sadece ilmen istidat ve donanımı olmayan kimselerin, delilsiz ve bilgisiz bir şekilde bu rivayetler karşısında yorumda bulunmalarına karşı çıkmaktadır.

Âlim kimseye gelince, onun dilden deliller getirmek suretiyle teville kalkışmasının bir sakıncası yoktur. Âlimin fikri, bu alanda söz söylemeye yeterli değil midir? Ve yine onun ilmî altyapısı bu geniş sahada söz söylemeye muktedir olmaz mı?

Ne var ki Muattıla⁸⁸, seleften bazı âlimlerin sözlerini, kendi bâtil ve haktan yoksun görüşlerine bahane kabul etmişlerdir. Yine Müşebbihe de şeytanın avanelerinden miras kalan eğilimlerine seleftin bu metodunu vasıta görmüştür.

Münezzihe'ye gelince işte onlar sırat-ı müstakim üzere olup, bu yoldan hiç ayrılmamışlardır. Muattıla, rivayetleri anlamada aşırıya kaçmış, Müşebbihe ise (Allah hakkında kabul edilemez mânâları ileri sürmek suretiyle) adeta Allah'a iftira atmıştır.⁸⁹ Bu

muhalif ihtimalleri kaldıran delile katı; her türlü ihtimali izale edemeyen delile de zannî delil denir. İşte akli delil kati olursa burhan adını alır. Mukaddimeleri kesin (yakîn) olan delile burhan adı verilir. Burhan, cedel (diyalektik) ve münakaşalara dayanıklı bir delildir. "Âlem değişkendir, her değişken hâdistir." delili bir burhandır. Bk. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, İstanbul 1981, 72-73.

88 Muattıla Mutezile ve Cehmiye'den oluşan topluluğa verilen bir isimdir. Onlar, sıfatları ispat etmemişler, sıfatları kabul etmenin teaddüde sebep olacağını iddia ederek yanlış bir yola girmişlerdir.

89 Muattılanın aşırıya kaçması, sıfatları nefyetmede mübalağa göstermeleri ve neticede sıfatların inkârına gitmeleridir. Müşebbihenin iftirasından maksat ise teşbih ve tecsimde haddi aşan ifadelere yer vermeleridir. Zira

ikisinin arasında orta bir yol vardır. İşte Münezzih'e bunu temsil etmiştir. Onlar, aklın semeresini yeterli miktarda aktif hâle getirerek, bu tür rivayetleri anlamaya gayret etmişlerdir.

Sana düşen tenzih ehline sarılmaktır. Zira yollar, cehennem üzerindeydir. Kim oradan geçerse cehennem, tıpkı deve dikeninin⁹⁰ insanı sarması gibi onu alır kendisine çeker.

Teşbih ve tecsim ehlinin bu tavırlarının sebepleri şunlardır:

- Zihnen donuklaşmaları
- Hezeyan içerisinde yok olmaları
- Deliller karşısında inada kilitlenmeleri
- Vehmî ve hayalî bilgiyi, akla hâkim kılmaları (ona kesin bir hüküm vermeleri)

İşin doğrusu Müşebbihe'nin Allah'ın filleriyle ilgili konularda hayalî bilgileri bir kenara koyması gerekmektedir. Onlar bu konuda bizim şu cümlemiz gibi demelidirler: Allah bir işi yaparken alete ihtiyaç duymaz. Bir işi yapması için bir illet de (sebeup) gerekmez.

onlar Allah hakkında beşere ait bir mekâna hulûl etme, intikâl, istikrar ve oturma gibi durumları izâfe ederek bir anlamda Allah'ın zâtına uygun düşmeyen yorumlara kalkışmışlar, böylece Allah'ın münezzehe olduğu durumları ona izâfe ederek bir anlamda kudreti sonsuza iftira etmişlerdir. Halef ve selef ulemasından müteşekkil tenzih ehli ise bu konuda mutedil bir yöntem takip etmişler, ayet ve hadislerde yer alan müteşâbih beyanları teşbihe ve ta'tile gitmeden vârid olduğu şekliyle isbat etmişlerdir.

90 "Deve dikenini" şeklinde tercüme ettiğimiz bu ifadenin arapçası, حَسَكِ السَّعْدَانِ şeklindeydir. Hadis külliyatında yer alan şu rivayette de bu kelime yer almaktadır:

يُوضَعُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَانِي جَهَنَّمَ ، عَلَيْهِ حَسَكُ كَحَسَكِ السَّعْدَانِ ، ثُمَّ يَسْتَجِيرُ النَّاسُ فَنَاجٍ مُنْجِلٌ وَمُخْلُوجٌ بِهِ ثُمَّ نَاجٍ وَمُخْتَبِشٌ مُنْكَوْشٌ فِيهِ

"O gün sırat köprüsü cehennemın iki yakasına kurulur. Sırat köprüsü deve dikenini gibi dikenlerle kaplıdır. İnsanlar topluluk hâlinde onu geçmeye çalışırlar. Kimileri üzerinden sağ salım geçer. Kimileri ise dikenlerden derileri soyulmuş olarak yara bere içinde sıratı geçerler. Bir kısmı ise orada takılıp kalır ve başaşağı cehenneme atılır." (bk. İbn-i Mâce, Zühhd, 33)

Uğraşıp didinmez. Bir işi dokunma veya hissetme olmaksızın yapar. Hareket ve sükûn O'na yakışmaz. Çünkü hareketin ve sükunun kaynağı O'dur.

Müşebbihe'nin Allah'ın sıfatları hakkında da hayalî bilgilerden uzak durmaları gerekmektedir. Onlara düşen bizim dediğimiz gibi şöyle demeleridir: Allah Teâlâ, yıldızların üstünde ve altında, arşın verasında ve altında olan ne varsa hepsini görür. O'nun görmesi için uzaklık ve yakınlık bir anlam taşımaz. Gizli ve açık her şeyi bilir. Bir şeyin açık ya da kapalı olması -O'nun bilmesi açısından- fark etmez. Karıncanın kuru topraktaki ayak sesini ve gök gürültüsünü aynı şekilde işitir.

Şunu özellikle ifade etmek gerekir ki Allah'ın fiilleri ve sıfatları hakkında hayalî bilgilerden uzak durmak gerekiyor ise Allah'ın zâtıyla alakalı bu tür hayalî yorumlardan uzak durmak ve vehmî bilgilerden sakınmak daha öncelikli olmaktadır. Yine Allah'ın zâtıyla ilgili parçadan, uzuvdan ve rükünlerden münezzehe olduğu hususu mutlak surette dikkate alınmalıdır. Ezelde Allah'ın bir mekânı olması imkânsız ise, O'nun bu imkânsızlık durumundan kendisine bir mekân edinerek imkân dairesine dönüşmesi muhaldir.⁹¹

Şayet tek ve başkasına muhtaç olmayan Allah Teâlâ cisim olsaydı, bu takdirde onun en az iki cüzden oluşan bir cisim olması gerekirdi. Yine Allah, sıfatların en yücesiyle muttasıf olmasa bu takdirde birbirine zıt iki cüz meydana gelir. İki cüzden her bi-

91 Müellif bu ifadeleriyle kelâmî deliller yardımıyla Allah'ın zâtıyla alakalı rivayetlerin anlaşılmasına katkı sunacak önemli ipuçları vermektedir. Zira Allah'ın ezelde mekândan ve zamandan münezzehe olduğu bilgisi, birtakım yanlış anlamaların önünü almaktadır. Zira başta Müşebbihe ve Mücessime fırkalarının başını çektiği teşbih ve tecsim ehli kimseler, rivayetlerde yer alan bilgilerin zâhirinden yola çıkarak adeta bir insanbiçimci tanrı profili ortaya koymaktadırlar. Bunların metot ve düşüncelerinin yanlışlığı zaten ortadadır. Fakat kelâmî delillerle bunun desteklenmesi oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

rinin kâmil mânâda sıfatları taşıdığını farz etsek bu durumda her iki cüz de ilah olur ki Allah Teâlâ böyle bir şeyden münezzehtir.

Allah'ın -haşa- iki cüze hulûl ettiği farz edilse tek olan bir şeyin iki mahalde olması söz konusu olur. Şayet cüzlerden biriyle kaim olsa bu durumda da diğer cüze hükmetme adeta lisanı hareket ettirmek gibi olur. Yine her iki cüzü de bırakıp onların fertleriyle kaim olsa her iki cüzün hükmetmesi gerekirdi. Bu ise açık bir iftiradır. Şayet iki cüzün mânâlarından ve mevsûfundan bir şeyle değil de onların bizzat kendileriyle kaim olsa bu ne aklen ne de hayalen asla mümkün olamaz. İnsan böyle bir şeyi hayal bile edemez.⁹²

Tenzihe dön! Allah'ı cüzler hâlinde düşünme, O'nun zâtını anlamaya çalışma ve bu konularda hüküm vermekten kaçın. Allah'ı zaman ve mekândan münezzehtir kıl ve O'nu renkler ve diğer varlıklardan ayrı tut. (Bil ki) Mâbud, birdir; eşsiz ve benzersiz, tektir. Her şey varlığını O'na borçludur. Hiçbir şey O'nun gibi değildir. O, işiten ve görendir. Nitekim O da hiçbir şeye benzemez. Bir şey O'na ya da O bir şeye nasıl benzeyebilir ki! ... Çünkü birbirine benzeyen iki şey, birbirinin kardeşidir. İki kardeş ise kökü bir iki ferden ibarettir. İki fer ise sonradan dünyaya gelen iki kimsedir. Hâlbuki Hak Teâlâ doğmamış ve doğurulmamıştır. O, bu tür hususlardan münezzehtir. Ona denk birisi de yoktur. Nitekim Kur'an'ın mânâ bakımından üçte birlik kısmını ihtiva eden İhlas suresinde şöyle geçmektedir:

92 İbnü'l-Müneyyir, bu ifadeleriyle Allah'ın bir olduğunu ispat etme gayesini gütmektedir. Daha açıkçası o, Allah'ın bir olduğunu, fakat bu birliğin adet, cins ve nev yönünden olmadığını ortaya koymaktadır. Zira tek olan eşyaların benzerleri de vardır. Bu yönüyle Allah, hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de ona benzemez. Ayrıca İbnü'l-Müneyyir burada cisimlerin asla ilah olamayacağını ifade etmektedir. Çünkü cüzlerden teşekkül etmiş cisimler, birbirlerine benzemektedir. Allah Teâlâ ise var olmak için benzerine veya bir başkasına muhtaç değildir. İhlas suresinde yer alan "Samed" kelimesi bu mânâyâ gelmektedir. Buna göre Allah vardır, fakat var olmak için başka hiçbir şey muhtaç değildir. Çünkü muhtaç olma, ilâhî kudret ve hikmete zıttır.

قل هو الله أحد الله الصمد.

*"Deki Allah tektir. Her şey ona muhtaç olduğu hâlde o hiçbir şeye muhtaç değildir."*⁹³

Bir şeyin vücuda gelmesi için onun benzerinin olması gerekmektedir. Bir şeyin benzeri yoksa onun meydana gelmesi de söz konusu olamaz. Öyleyse benzeri olan herbir şeyi bir araya getiren parçalar vardır. Yani farklı parçalardan oluşan her bir şey, var olmak için başka bir şeye ihtiyaç hisseder. Allah ise böyle bir durumdan uzaktır. Bizim ise buna ihtiyacımız vardır. O ise nimetlerin kaynağıdır. Bizde yalvarıp el açma, onda ise rahmet vardır. Bizde ondan bir şey talep etme, onda ise minnet ve ihsan vardır. Bâkî olan Allah'tır. Yeryüzünde yaşayan her kim var ise ölümü tadacaktır, fânidir. Daim olan Allah'tır. Onun dışında her kim var ise zamanla mukayyettir. Kadim olan Allah'tır. Ondaki başkası hadisle (sonradan meydana gelme) kayıtlıdır. Yaratan Allah'tır. Kâinatta olan her şey Allah'ın varlığına ve kudretine delildir.⁹⁴

Sadede dönecek olursak, ben bu manzum mukaddimenin bir neticesi ve semeresi olsun diye zâhîren teşbih ve tecsîm ifade eden lafızların Allah'ın zâtına ve sıfatlarına uygun bir şekilde tevilini ihtiva eden bir eser yazmaya niyetlendim. Öncelikle bu alanda yazılmış dört eserin muhtevasını inceledim. Bu eserlerin yazarları şunlardır: İbn Huzeyme (ö. h. 311), es-Sıbgî (ö. 342), İbn Fûrek (ö. h. 406) ve er-Râzî (ö. 606). Bu çalışmaların hepsi, büyük hacimli ve geniş çalışmalardır. Bu mukaddimenin neticeyi ortaya koyduğunu ve bu tür rivayetlere vâkıf olan kimseyi kolayca doğru yola ileteceğini düşünüyorum.

93 İhlas: 1-2

94 İbnü'l-Müneyyir burada Allah'a ait bekâ, devam, ebediyet ve ezeliyet gibi sıfatları zikretmiş, Allah'ın ezelde olduğu gibi ebediyete kadar da bu vasıflarla muttasıf olduğunu ifade etmiştir. Allah, mahlûkatta olduğu gibi an ve zamanla mukayyet değildir.

Yine bu mukaddime, doğru yolun sâliklerini, o yola muhalefet eden kimselere karşı galip kılacaktır. Allah, Ehl-i sünnete muhalif olan kimselerin karşısındadır. Kim de doğru yoldan saparsa, artık o kimse haktan uzaklaşmış olur ve geriye dönüşü zorlaşır.

Kim insaflı bir şekilde meseleye yaklaşacak olursa bu mukaddimenin yeterli ve gerekli bilgileri ona sunduğunu söyler. Hamd ve şükür Allah'adır. Ona hamdolsun ki muhtasar ve en uygun yoldan konuyu takdim edecek böyle bir eser yazmaya beni muvaffak kıldı. Zira bu mukaddimeden sonra daha önce işaret edilen diğer dört kitaba bakılsa, oradaki bilgilerin meseleyi daha detaylı tanımladığı, desteklediği, tekrar ettiği ve biraz daha genişçe ele aldığı görülecektir.

Bir başka ifadeyle bu mukaddime, mezkûr eserlerde yer alan en elzem bilgileri ihtiva etmektedir. Belki eserlerde her ne kadar konunun iyice zihinlere yerleşmesi için bu şekilde uzun uzadıya meseleler takdim edilmiş olsa da bu durum, konunun uzamasına sebep olacağı için kişiye bezginlik ve usanç verebilir.

Bazı Müteşâbih İfadelerin Kısaca Tevili

Konunun genel çerçevesini bu şekilde netleştirdikten sonra, biraz tafsilatlıca konuyu açabiliriz:

استوى فوق العرش *"Allah arşa istiva etti."*⁹⁵

Ayette Allah'ın semavat ve arza istiva ettiği haber verilmektedir. Fakat burada istivadan maksat, Allah'ın kâinata hükmetmesidir.

ينزل إلى سماء الدنيا *"Allah dünya semasına iner."*⁹⁶

95 A'raf: 54

96 Bu hadis Buhârî ve Müslim gibi önemli hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

Hadiste yer alan nuzûl zâhirî anlamı üzere olmayıp, o zaman dilimlerinde Allah'ın kullarına adaletle muaheze etmeyi terk edip onlara müsamaha ve faziletiyle muamele buyurması anlamındadır.

يمشي هرولةً “Koşarak gelir.”⁹⁷

Hadiste Allah'ın veli kullarına hızlı bir şekilde rahmetini ulaştırdığı, onlara merhamet ettiği haber verilmiştir.

هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل من الغمام “Şeytanın peşinden gidenler ne bekliyorlar? Onlar akılları sıra, buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin gelip, haklarındaki hükmün verilmesini, işlerinin bitirilivermesini mi bekliyorlar?”⁹⁸

Ayette yer alan في ظلل ibaresi بظلل şeklindedir.⁹⁹ “Allah'ın

ينزل ربنا تبارك وتعالى إلى السماء الدنيا كل ليلة حين يبقى ثلث الليل الآخر فيقول: من يدعوني فأستجيب له، من يسألني فأعطيه، من يستغفري فأغفر له، حتى ينفجر الفجر

“Allah Teâlâ, gecenin son üçte birli kısmı bitip fecr aydınlığı ortaya çıkıncaya dek dünya semasına iner ve şöyle der: Yok mu bana dua eden ona icabet edeyim. Yok mu benden isteyen ona vereyim. Yok mu benden mağfiret dileyen onu bağışlayayım.” (Buhârî, “Teheccüd” 14; Müslim, “Salâtü'l-misâfirin” 24; Ebû Dâvut, “Salât” 311; Tirmizî, “Daavât” 73; İbn Hıbbân, *Sahih*, III/199(920); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIII/43 (7592). Taberânî, *el-Mu'cemül-evsat*, VI/159 (6079) Heysemi, *Mecmau'z-zevad*, X/237 (17250)

97 Oldukça maruf olan bu hadisin aslı kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

إذا تقرب العبد إلي شبراً تقربت إليه ذراعاً، وإذا تقرب إلي ذراعاً تقربت منه باعاً، وإذا أتاني يمشي أتيته هرولةً

“Kim bana bir karış (şibran) yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kim bana bir kol (zira') yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak (herveleten) gelirim.”

(Bk. Buhârî, “Tevhîd” 15; Müslim, “Zikr” 2,3; Tirmizî, “Daavât” 132; İbn Mace, “Edeb” 58; İbn Hıbbân, *Sahih*, II/35(328); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XII/385(7422).

98 Bakara: 210

99 Ayetle alakalı bu görüşü İbnü'l-Cevzî de *Def'ü Şühbeti't-Teşbih* (s. 141) ve *Zâdü'l-Mesir* (1/226) isimli eserlerinde zikretmiştir. *Ekâvilüs-Sikât* isimli eserin müellifi Kirmânî de aynı yaklaşımı benimsemiştir. (s. 173)

bulutları getirmesini mi bekliyorlar.” demektir. Ayette yer alan ياتي kelimesi de şu mânâyâ gelir: Allah bir fiil meydana getirir, bunun adını da “ityân” şeklinde tesmiye eder. İslâmî metinlerde Allah’a isnat edilen zehâb/gitme, mecî/gelme lafızları da bu şekilde anlaşılmalıdır.

يضحك “Güler.”¹⁰⁰ Gülmekten (ed-Dıhku) maksat, Allah’ın rızasıdır.

يعجب “şaşırmak”¹⁰¹ Rivayetlerde yer alan bu kelime ile Allah’ın şaşırması değil, yapılan amelin şaşırmaya layık bir amel olduğu ifade edilmektedir.

دونه ألف حجاب “Allah’ın berisinde bin perde vardır.”¹⁰² Yani

100 “Gülme” eyleminin Allah’a nispet edildiği rivayetlerin başında şu hadis gelmektedir: يضحك الله إلى رجلين يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة، يقاتل هذا في سبيل الله فيقتل، ثم يتوب الله على القاتل فيقاتل فيستشهد (Hz. Ebu Hüreyre (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: *“Allah iki kişi hakkında güler. Bunlardan biri diğerini öldürmüş olduğu hâlde ikisi de cennete gider. Bunlardan diğeri, Allah yolunda cihad eder ve şehit olur. Allah katile mağfiretini ulaştırır, o da Müslüman olur, sonra Allah yolunda cihâda katılır ve şehit olur (Böylece her ikisi de cennette buluşurlar).*” (Buhâri, Cihâd 28; Müslim, İmâret 128,129, (1890)

101 “Şaşırmak” mânâsına gelen “acibe” fiili, şu hadiste Allah’a izâfe edilmiştir: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: يَعْجَبُ رَبُّكَ مِنْ رَأْيِ عَتَمٍ فِي رَأْسِ شَطِئَةِ الْجَبَلِ يُؤَدِّنُ بِالصَّلَاةِ وَيُصَلِّي، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: انْظُرُوا إِلَى غَنِيِّ هَذَا، يُؤَدِّنُ وَيَقِيمُ الصَّلَاةَ بِخَافٍ مِنِّي، قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي، وَأَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın şöyle söylediğini işittim: “Rabbin, koyun güden bir çobanın, bir dağın zirvesine çıkıp namaz için ezan okuyup sonra da namaz kılmasından hoşlanır ve Allah Teâlâ hazretleri şöyle der: “Benim şu kuluma bakın! Ezan okuyor, namaz kılıyor, yani benden korkuyor. Kasem olsun, kulumu affettim ve onu cennetime dâhil ettim.” (Ebû Dâvut, Salat, 272; Nesâî, Ezân, 26.)

Hadisin sıhhat durumuyla alakalı Moğoltay İbn Mâce şerhinde şöyle demiştir: Ebû Dâvut bu hadisi sahih bir senetle nakletmiştir.” (bk. 1/1178) Aynî de Ebû Dâvut şerhinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: Bu hadisin râvileri sika ve güvenilir kimselerden oluşmaktadır.” (Aynî, Şerhu Süneni Ebi Dâvut, thk. Halid b. İbrahim el-Mısrî, Riyad, Mektebetü’r-rüşd, 1420, 5/65)

102 Hz. Peygamber’den nakledilen bir rivayette şöyle geçmektedir: “Allah’ın

mahlûkat Allah'tan perdelenir demektir. Yoksa Allah'ın perdelenmesi söz konusu değildir.

يَغْضَبُ "Gazab eder."¹⁰³ Gazaptan maksat, Allah'ın bir kimseye ceza vermesidir.¹⁰⁴

يرضى "Razı olur."¹⁰⁵ Allah'ın razı olmasından maksat, kuluna rahmetiyle muamele etmesidir.

berisinde nur ve zulmetten oluşan yetmiş bin perde vardır." (İbn Arrak, *Tenzihü's-Seria*, 1/142-143)

Bu hadisin sıhhati hakkında ciddi şüpheler bulunmaktadır. Zira hadisin ravisi, Musa b. Ubeyde bu rivayetiyle teferrüt etmiştir. İmam Beyhakî bu hadis hakkında, hadis âlimleri nezdinde bu hadis zayıf olmakla birlikte, rivayette yer alan hicab/perdelenme hususu mahlûkata ait bir durumdur, yoksa bununla Allah'a ait bir sıfattan söz edilmiş değildir, demiştir. İbnü'l-Cevzî'nin hadisle alakalı değerlendirmesi ise şu şekildedir: Bu hadis sahih değildir. Şayet sahih olsa bununla Allah'a ait bir sıfat değil, mahlûkata dair bir durum murat edilmiştir. (İbnü'l-Cevzî, *Def'u Şübehi't-Teşbih*, s. 222)

Öte yandan İbnü'l-Cevzî, eserin başka bir yerinde ise hadisin aslının olmadığını ve Ahmed b. Hanbel'in Musa b. Ubeyde'den hadis nakletmenin caiz olmadığı görüşünde olduğunu söylemiştir. Yahya b. Main'e göre Musa b. Ubeyde hadis ilmi açısından bir kıymet ifade etmez. Zira o, Amr b. el-Hakem'den hadis rivayet ederdi. İmam Buhârî Amr b. el-Hakem hakkında "zâhibü'l-hadis" terkinde cerh lafzını kullanmıştır. Bu ise onun hadis ilminden behresi olmadığını ortaya koymaktadır. (İbnü'l-Cevzî, *Def'u Şübehi't-Teşbih*, s. 272)

103 Şu hadiste Allah Teâlâ'ya beşerî bir duyguyu ifade eden "gazap" sıfatı isnat edilmiştir: *يَلْعَبُ بِغِيٍّ لِّلْأَسْرِ مَلْئَمٌ* "Allah kendine dua etmeyen, ondan istemeyen kimseye gazab eder." (Tirmizi, *Deavât*, 49)

104 Bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh*, s. 485.

105 Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivâyette şöyle geçmektedir:

إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا وَيَسْخَطُ لَكُمْ ثَلَاثًا : يَرْضَى لَكُمْ أَنْ تَعْبُدُوهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ، وَتَعْتَصِمُوا بِخِلَالِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفْرُقُوا ، وَأَنْ تَتَاصَحُوا لِمَنْ وَلَّاهُ اللَّهُ أَمْرَكُمْ . وَيَسْخَطُ لَكُمْ : قِيلَ وَقَالَ ، وَكَثْرَةُ السُّؤَالِ ، وَإِضَاعَةُ الْمَالِ

"Şüphesiz Allah Teâlâ sizin için üç şeyden hoşnut olur, üç şeyden de hoşlanmaz. Sizin sadece kendisine ibadet etmenizden, O'na hiçbir şeyi ortak koşmanızdan ve Allah'ın ipine sınıksız sarılıp tefrikaya düşmemenizden hoşlanır. Dedi kodu yapmanızdan, çok sual sormanızdan ve malı telef etmenizden de hoşlanmaz." (Muvatta, *Kelam*, 20)

يفرح “Mutlu olur.”¹⁰⁶ Allah’a isnat edilen ferahtan maksat, kulu-
na yönelmesidir. “Mutlu olmak” anlamına gelen “beşâset” kelimesi
de bazı rivayetlerde Allah’a izâfe edilmektedir ve o da aynı mânâyâ
gelmektedir

رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ “Ben Rabbimi en güzel sûrette gördüm.”¹⁰⁷
Burada “güzel sûrette” olan Allah olmayıp Hz. Peygamber’dir.
Yani, Hz. Peygamber (s.a.v.), “Ben en güzel bir şekilde iken,
Rabbimi gördüm.” demektedir. Ya da hadiste manevi bir sûret-
ten de söz edilmiş olabilir. Söz gelimi صَوَّرْتُ الْأَمْرَ “İşî bu şekilde
planladım.” cümlesi de bu anlamdadır.

Yine خلق الله آدم على صورته “Allah Âdem’i kendi sûreti üzere
yarattı.”¹⁰⁸ hadisi de bu şekilde anlaşılmalıdır. Burada kastedi-

106 Hadis kaynaklarında yer alan bazı rivayetlerde Allah’ın, kulun tevbe et-
mesine karşı ferahlayacağı (Buhârî, “Daavât” 4; Müslim, “Tevbe” 1; İbn
Mâce, “Zühd” 30; Tirmizî, “Sıfatul-Kıyâme” 49; İbn Hıbbân, *Sahih*,
II/384(618); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/131(3627) ve “Mescid-
lere zikir ve dua için gelen kişiden dolayı Allah’ın beşâset/mutluluk,
sevinç duyacağı” haber verilmiştir. (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*,
XIII/427(8065); Hâkim, *el-Müstedrek*, I/213(772); İbn Hıbbân, *Sahih*,
IV/484(1607); İbn Huzeyme, *es-Sahih*, I/186(359)

Zâhiri anlamları Allah Teâlâ hakkında kullanılması mahzurlu olan, “ferah”
ve “beşâset” kelimeleri, hadislerin tevil edilmesinde kilit rol oynamaktadır.
Arap dili sözlüklerinde ferah kelimesi, “mutluluk, sevinç” mânâlarına geldi-
ği gibi “razı olmak” mânâsına da gelmektedir. Kelimenin ilk iki anlamının,
Allah Teâlâ hakkında kullanılması mahzurlu olduğundan, Allah’ın ferah-
laması, kulundan razı olması demektir. (bk. İbn Fûrek, *Müşkilül-Hadis ve
Beyânüh*, s. 178; İbnü’l-Cevzî, *Defü Şübehi’t-Teşbih*, s. 199)

107 Tirmizî, “Tefsîr” 39; Dârimî, “Kitâbu’l-Rü’yet” 12; Bezzâr, *el-Müsned*,
II/163 (4727); Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VII/367(11739); Ahmed b.
Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI/423 (22109).

108 Bk. Buhârî, “İsti’zan” 1; Müslim, “Birr” 115; İbn Hıbbân, *Sahih*, XII/419
(5605); Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X/384 (19435). Hadisteki bu ifa-
de Allah’ın kendisinde bulunan sıfatların her birinden bir nüveyi Hz.
Âdem’e vermesinden bir mesel şeklinde yorumlanmıştır. el-Kasrî’ye göre
bu hadis, Allah’ın isimlerinin insanda tecelli etmesine dair zikredilen bir
meselden ibarettir. Allah Teâlâ kendi yerine yeryüzünde halife olsun diye
Âdem’i yaratmış, kendisinde en mükemmel şekliyle bulunan sıfatların

len, Âdem'in önceden yapılmış bir taslak sûretidir. Zira vakıa da bunu ortaya koymaktadır.

دنى فدىلى ثم “Sonra yaklaştı ve iyice sarktı.”¹⁰⁹ Buradaki yaklaşma mekân itibariyle olmayıp konum ve yücelik mânâsındadır.

تجلى “Tecelli etti.”¹¹⁰ Tecelliden maksat, Allah'ın, kudretine

benzerini Hz. Âdem'e vermek sûretiyle onu yeryüzünün halifesi kılmıştır. Kâinat içerisinde özel bir donanımına sahip olarak yaratılan insan, aklını kullanabilme, faydasına olan şeyleri fikretme gibi temel özellikleri itibarıyla yeryüzünde halife tayin edilmiştir. İbn Bezîze'ye göre bazı hadislerde Allah'ın nafîle ibadet yapan kimselerin tutan eli, gören gözü, yürüyen ayağı olacağını haber vermesi de insandaki bu hilafet sırrına işaret emektedir. Hadise getirilen bu yorum, zamirin Allah'a râci olması durumunda geçerlidir.

Hadisteki zamirin Hz. Âdem'e dönmesi hâlinde ise âlimler özetle şu hususlara temas etmişlerdir.

a) Allah Hz. Âdem'i dünyadaki hâliyle cennette yaratmış, yılan ve şeytan dünyaya gönderilirken şekil ve mahiyetleri değişmiş olsa da Hz. Âdem'de böyle bir durum söz konusu olmamıştır.

b) Allah'ın Âdem'i kendi sûretinde yaratması, onun dünyaya gelişinin özel bir şekilde olduğunu haber vermeye yöneliktir. Yani Hz. Âdem, bir insanın yetişmesinde kaçınılmaz olan çocukluk, gençlik gibi dönemlerden geçmeden Allah'ın özel bir lütfuyla yaratılmıştır. Hadisle alakalı bu yaklaşımı dile getiren âlimler, Hz. Peygamber'in bu ifadesiyle “İnsan nutfeden meydana gelir, nutfede de insandan. Bunun başı veya sonu yoktur.” şeklinde İslâmî ilkelere zıt söylemleri dile getiren Dehriyye fırkasına cevap verdiğini ifade etmişlerdir.

c) Zamirin Âdem'e râci olmasıyla ilgili ileri sürülen bir diğer yaklaşım ise Hz. Peygamber'in bu kavliyle, eşyanın kendi kendine meydana gelebileceğini savunan Tabiatçılar ile kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu kabul eden Mutezile'ye cevap vermiş olmasıdır. Dolayısıyla Hz. Âdem'i Allah yarattığı için, onun meydana gelmesinde ne kendisinin bir dahli ne de tabiatın bir tesiri vardır. Baştan ayağa onu kendine has bir biçimde yaratan Allah'tır. (bk. Bodur, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, s. 273-275)

109 Necm: 8

110 Bazı hadislerde Allah'a tecelli fiili izâfe edilmiştir. Bu konudaki en meşhur rivayet şudur: “Allah Teâlâ, yeryüzü ehlini korkutmayı murat ettiğinde zâtının bir kısmını onlara gösterir. Helak etmek istediğinde ise yeryüzüne tecelli eder.” (bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 254) Müteşâbih bir özellik taşıyan hadisin mecâz sanatından hareketle yorumlanması mümkündür. Hadisin metninde yer alan “Zâtının bir kısmını onlara gösterir.” ifadesi

delil olan ayetleri göstermesidir.

تَجَلَّى مِنْهُ مِثْلَ الْخَنْصِرِ “Allah parmak ucu gibi tecelli etti.”¹¹¹ Parmak ucu ifadesi, Allah’ın kudretine delil olan ayetlerin az bir kısmını göstermesi mânâsına gelmektedir.

ile kastedilen Allah’ın zâtı değil, insanları uyarmak, korkutmak ve onlara gerçeği anlatmak için gönderilen Allah’ın bazı ayetleri ve alâmetleridir. Hadiste yer alan Allah’ın tecelli etmesi ise Allah’ın azabı hak eden kimse-leri helak etmeyi murat ettiğinde, ilk seferde göstermiş olduğu ayetlerine nispetle daha çok ayet ve alâmetini göstermesi şeklinde yorumlanmıştır. Zira tecelli kelimesi, zâtı itibariyle görünmeyi içine aldığı gibi fiilleri itibariyle görünmeyi de kapsamaktadır. Dilde bu kabil anlamların kullanılıyor olması, hadisin anlaşılmasında mecaz sanatından istifade edilmesini mecburi kılmıştır. Arap dilinde bir şey zikrediliyor, ancak bununla başka bir şey kastediliyorsa, bu sanata mecâz-ı mürsel denmektedir. Arap dilinde “Yemame bir araya geldi.” cümlesiyle kastedilen, Yemame halkının bir araya gelmesidir. Bu kapsamda ifade etmek gerekirse, hadiste Allah Teâlâ’nın zâtı zikredilmiş ancak bununla, Allah’ın kullarını korkutmak ve uyarmak amacıyla göndermiş olduğu ayetleri veya alâmetleri kastedilmiştir. İlgili hadisin de bu şekilde anlaşılması dil açısından mahzursuz olduğu gibi İslâmî prensiplerle de uyum içerisindedir.

- 111 Hadisin tam şekli kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: Bir keresinde Allah Resûlü (s.a.v.) “*Rabbi, dağa tecelli edince dağ paramparça olurverdi.*” âyetini (Araf: 143) okumuş ve “*İşte Allah serçe parmağının ucunu gösteriverdi.*” buyurmuştur. (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX/281(12260); Hâkim, *el-Müstedrek*, II/321(3249); İbnü’l-Cevzî ve Bedreddin İbn Cemâa bu hadisin zayıf olduğunu, bunu sadece İbn Ebi’l-Avcâ adında zındık birinin uydurduğunu ifade etmişlerdir. (bk. İbnü’l-Cevzî, *Def’u Şübbetih-Teşbih*, s. 215.) Hadiste, Allah’ın kendi varlığına delil olan hususların pek az bir kısmını gösterdiğine işaret edilmiştir. Allah Resûlü, bu duruma işaret sadedinde hınsar/serçe parmağı kelimesini darb-ı mesel olsun diye zikretmiştir; yoksa Hz. Peygamber’in (s.a.v.) maksadı Allah’a parmak isnat etmek değildir. Nitekim Arap dilinde “hınsar” kelimesi, bir şeyin azlığını ifade etmek için mesel olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dağın param parça olmasını netice veren ve Hz. Mûsâ’nın bizzat şahit olduğu bu tecelli, kıyamet gününde Allah’ın ortaya çıkaracağı ayet ve delillere nispetle çok az bir şeye tekabül etmektedir. Allah Resûlü de bu duruma işaret etsin diye Arap dilinde alışlagelmiş bir kullanım olan “Parmağın ucunu gösterdi.” deyimini kullanmıştır. Yoksa Allah Teâlâ hakkında uzuv çağrıştıracak bir anlama dikkat çekilmiş değildir. (bk. İbn Fûrek, *Müşkilül-Hadis*, s.245-247; el-Kasrî, *Tenbihül-Efham*, s. 102-103)

تجلى للجلجلى *"Allah dağa tecelli etti."*¹¹² Allah dağda idrak ve anlayış duygusu yaratmış, o da Allah'ın rü'yeti karşısında paramparça olmuştur.

عند ربهم *"Rablerinin yanında (inde)."*¹¹³ Ayette haber verilen kimselerin Allah'ın yanında olması, mekânî değil, manevî anlamdadır.

Rivayetlerde Allah'a isnat edilen مِنْ لَدُنْهُ "O'nun katında" ibaresi de aynı mânâyâ gelmektedir.

Yine bazı hadislerde Allah'a isnat edilen vech, yed ve ayn lafızları da sem'î sıfatlardandır ve mecazen bunların tevil edilmesi oldukça kısıtlıdır. Allah'a ait sıfatlar içerisinde yoksa onları bilinen sıfatlara irca etmek mümkün değildir. Zira sıfatların mahiyetini şeriat ortaya koymuştur. Bu sıfatların zâhiri üzere tevil edilmeleri de imkân dâhilinde değildir. Çünkü bu aklen mümkün değildir.

112 *"Rabbi dağa tecelli edince dağ parçalandı."* (Arâf: 143) ayetinde de Allah'a tecelli fiili isnat edilmiştir. Ayetteki tecelliği şu şekilde anlamak mümkündür: Allah dağa ilim ve hayat lütfetmiş, bu sayede dağ kendisini yaratan Allah'ı görmüştür. (İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh*, s. 467)

113 Ayet ve hadislerde Allah'a izâfe edilen ve "yanında" mânâsına gelen "inde" edatının yorumunda da benzeri metot takip edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen bir rivayette şöyle geçmektedir: *"Allah, mahlûkâtı yarattınca, yanında (inde) bulunan arşın üstündeki kitabına 'Rahmetim, gazabımı geçmiştir.' yazmıştır."* Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIII/479 (8127) Hadiste yer alan "inde" edatını zâhirî anlamı itibariyle Allah hakkında kullanılması tenzih akidesine aykırıdır. İbn Fûreke göre "inde" kelimesi sadece "yanında" anlamında olmayıp, daha değişik anlamlara da gelmektedir. Söz gelimi "inde" kelimesi, arap dilinde bir hususun Allah'ın bilgisi ve hükmü altında olduğunu ifade etmek için kullanıldığı gibi nusret, inayet konum açısından yüksek mevkide bulunma gibi anlamları da içine almaktadır. (İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 455.) Muhyiddin İbnü'l-Arabî, "inde" lafzının mülkiyet ve bir yerde hazır bulunma gibi mânâları içine aldığını ifade ettikten sonra, Allah Teâlâ hakkında kullanılması hâlinde bu edatın, mülkiyet anlamına geleceğini vurgulamıştır. (bk. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Reddül-Müteşâbih ile'l-Muhkem*, s. 256)

Ayrıca bu sıfatların bazı yönleri itibariyle mecazen anlaşılması mümkün değildir. Bu takdirde zaruri olarak bu rivayetlerin Allah'ın uzvu değil de sıfatları olarak isbat edilmesi gerekmektedir. Fakat "sâk/topuk" mânâsına gelen sıfat bundan başkadır. Zira bu kelime sıkıntı ve darlık mânâsına hamledilmektedir. Allah'ın topuklarını açması ise sıkıntı ve darlığı ortadan kaldırması demektir.¹¹⁴

يُضَعِ قَدَمَهُ فِي جَهَنَّمَ "Rahmân kadem/ayağını cehenneme koyar."¹¹⁵ Hadis şu mânâyâ gelmektedir: Allah öncelikle mahlûkatından bir grubu ilk olarak cehenneme koyacaktır.¹¹⁶

يُصَلِّي عِنْدَ قَدَمِ الرَّحْمَنِ "Kul, Rahmân'ın kademinin yanında namaz kılar."¹¹⁷ Hadiste yer alan kadem lafzı, bilinen uzuv değildir. Burada

114 Hadis kaynaklarında nakledilen bir rivayette şöyle geçmektedir: "Rabbimiz sâk'ı açar. Derhal ona her mü'min erkek ve kadın secde eder. Dünyada gösteriş için secde edenler oldukları yerde kalakalırlar." (Müslim, "Salât" 302) Hadis metninde teşâbüh sebebi olan "sâk" kelimesi, topukla baldır arasını ifade etmek için kullanılmakta olup zâhirî mânâsıyla Allah'a izâfe edilmesi doğru değildir.

115 Allah'a izâfe edilen "kadem" vasfı şu hadiste yer almaktadır:

يَلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ: هَلْ مِنْ مَزِيدٍ، حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ، فَتَقُولُ قَطْ

"Cehennem, içerisine âsiler atıldıkça, 'Daha var mı?' demekten geri durmaz. Bu hâl, izzet sahibi Allâh'ın cehennemin üzerine ayağını koyup, iki yakasını dürüp birleştirmesine kadar devam eder. İşte o zaman cehennem, 'Yeter, yeter!' der." (bk. Buhâri, Tefsîr, Kâf, 1; Müslim, Cennet, 37; Tirmizî, Tefsîr, Kâf, 6.)

116 Hasan-ı Basrî bu hadisin yorumuyla alakalı şöyle demiştir: Hadisteki "kadem" den maksat, ilm-i ilâhîde malum olan öncelikle cehenneme girecek kimselerdir. Nadr b. Şumeyl ise şu görüştedir: Bu ifade, Allah'ın öncelikle cehenneme koyduğu ve mahlûkatın en şerlisi olarak takdir buyurduğu kimseleri içine almaktadır. Aynı şekilde bu kimselerin kâfirler zümresi olduğu da ifade edilmiştir. (İbnü'l-Cevzî, *Defu Şübehi't-Teşbih*, s. 170-171)

117 İbnü'l-Cevzî, Ebû Ya'la'nın naklettiği şu rivayete yer vermiştir: "Kul secde ettiği vakit, Rabbinin ayağına secde eder." İbnü'l-Cevzî'ye göre bu hadis tâbiün sözüdür ve kulun namaz kılarken secde mahalline vardığı zaman Allah'ın lûtfuna olan yakınlığından bir meseldir. (İbnü'l-Cevzî, *Defu Şübehi't-Teşbih*, s. 253)

Bedreddin İbn Cemâa'nın hadisle alakalı değerlendirmesi ise şu şekildedir: Bu hadis oldukça zayıftır. Şayet sahih ise hadisi Allah'ın kuluna olan ya-

başka bir anlam kastedilmiştir. Buna göre hadis şu şekilde yorumlanılır: Kul Allah'a takdim ettiği salih amellerinin yanında namaz kılmaktadır.

يضع الجبار رجله في النار “*Cebbar ayağını ateşe koyar.*” Hadiste yer alan Cebbar kelimesi, Allah'a râci değildir. Burada melekler zümresinden biri murat edilmiştir. Hâlik olan Allah, mahlûkatından bir parçayı tıpkı ortalığa saçılan çekirge grubu gibi cehenneme koyacaktır.

ونفخت فيه من روحي “*Ona ruhumdan nefhettim/üfledim.*”¹¹⁸ Benim yarattığım ruhtan üfledim. Zira o ruh benim mülkümdür. Burada bu vazifeyi Allah'ın tavzif buyurduğu başka bir mahlûkatı yapmasına rağmen, mülkün hakiki sahibi Allah Teâlâ olduğundan fiil Allah'a isnat edilmiştir.

القبضة “*Kabza/Avuç*” Kaynaklarda Allah'a izâfe edilen bu kelime Allah'ın kâinata hükmetmesi ve mâlik olması demektir.

الأصابع “*Isba'/Parmaklar*”¹¹⁹ Bu kelime Allah'ın kullarına ih-

kınlığından bir mesel şeklinde tevîl etmek mümkündür. Nitekim “*Cennet anaların ayakları altındadır.*” hadisi de (bk. Nesâî, “Cihâd” 6) bu şekilde yorumlanır. Buna göre hadis, kulun Allah'ın lütfuna, ihsanına ve dualarının kabulüne olan yakınlığından bir meseldir. Bu tevili Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayet teyit etmektedir: “Kulun rabbine en yakın olduğu an secde hâlidir.” (Müslim, “Salât” 42 (215)) (bk. Bedreddin İbn Cemâa, *İzâhu'd-Delil*, s. 207-208)

118 Hicr: 29

119 Şu rivâyette Allah'a parmak lafzı izâfe edilmiştir: Yahudîlerden birisi Allah Resûlü'nün (s.a.v.) yanına gelmiş ve ona “*Sana Allah'ın bütün bir insanları bir parmağıyla, semavatı bir parmağıyla, yerleri bir parmağıyla, ağaçları bir parmağıyla ve yıldızları bir parmağıyla taşıdığına ve daha sonra da 'Ben Mâlik'im' dediğine dair bir haber geldi mi?*” diye soru sormuş, Allah Resûlü de azı dişleri görülecek kadar tebessüm etmişti. Bu hâdise üzerine “*Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler.*” âyeti (Zümer: 67) nâzil oldu.” (bk. Buhârî, “Tevhîd” 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VII/164 (4087))

Hadiste mecazi söylem çeşitlerinden temsil sanatının olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda güçlü kuvvetli birisine bir iş izâfe edildiğinde

san ettiği nimetleri mânâsında kullanılmaktadır.

الإصبعان “Isbaân/İki parmak”¹²⁰ lafzı ise zâhirî ve bâtinî olmak üzere Allah’ın iki nimeti demektir. Bu iki nimet, dünya ve ahiret nimetleri olabileceği gibi, nâfia/kuluna faydalı nimetler ihsan etmesi ve dâfiâ/zararlı şeylerden kulunu koruması da olabilir.

onun bu işi parmağıyla ya da serçe parmağıyla yerine getireceği ifade edilerek onun gücüne işarette bulunmaktadır. Aynı şekilde hadiste ifade edilen unsurların Allah’ın parmağında olduğunun ifade edilmesi bir uzuv anlamında değil, zikredilen hususların Allah katında çok kolay işler olduğuna temsili olarak işaret etmek içindir.

- 120 Allah Resûlü’nden (s.a.v.) nakledilen bir hadiste şöyle geçmektedir: “*Mûminin kalbi Allah’ın parmaklarının iki parmağı arasındadır (Isbe’ayni).*” (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II/289 (3140); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, XI/130 (6569); Bezzâr, *el-Müsneid*, VI/431 (2460); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, II/147(1530) Hadisin lafzı, teville muhtaçtır. Aksi hâlde yanlış anlamalar ortaya çıkacaktır. Zira hadiste Allah’a “parmak” izâfe edilmiş ve mahlukâtın kalplerinin bu parmaklar arasında olduğu ifade edilmiştir. Hadiste ki Isbe’ayni (parmaklar) kaydını zâhiren anlamak sakıncalıdır. Dolayısıyla hadisi kalplerin Allah’ın tasarrufunda olmasından bir mesel şeklinde yorumlamak uygundur. İbn Cemâa hadisi şu şekilde tevil etmiştir: Kalpler, Allah’ın tasarrufu altındadır. Buna göre kulun bir fiili yapması veya terk etmesi, Allah Teâlâ’nın kulun kalbinde yarattığı bir sâik vesilesiyle cereyan etmektedir. İşte bu sebeple hadis, Allah’ın bu sâiki yaratmasını, kalplere hâkim olmasına temsil ederek haber vermiştir. Bu durumda Allah Resûlü, ulvî mânâları, cisimlere temsil ederek ümmetine duyurmuş olmaktadır. (bk. Bedreddin İbn Cemâa, *İzâhu’d-Delil*, s. 180)

**MÜŞKİL HADİSLERİN
ANLAŞILMASINDA
TEMEL İLKELER**

Muzafın Hazfedilip Muzafun İleyhin Onun Yerine Kaim Olması

Arap dilinde muzafın hazfedilip, muzafun ileyhin onun yerine kaim olması bilinen bir kaidedir. Bu tür rivayetlerin anlaşılmasında söz konusu kaidenin önemli bir yeri vardır. Söz gelimi Allah lafzının geçtiği bazı rivayetlerde “Allah’ın emri, hükmü, mülkü, şe’ni ve buna benzer kelimeler” takdir edilmektedir. Yine zâhiren Allah’ın zâtına, zaman ve mekân izâfe edildiğinde, ona uygun düşen kelimelerin takdir edilmesi gerekir.

Sebebin, Müsebbebin İsmiyle Tesmiye Edilmesi

Sebebin, müsebbebin ismiyle tesmiye edilmesi dilde yaygın bir kuraldır. Yağmur için “Bu Allah’ın rahmetidir.” denmesi buna örnektir. Yani yağmur Allah’ın rahmetinin bir neticesi olmaktadır. Bitkiler de aynı şekildedir. Çünkü onlarda Allah’ın rahmetinin bir sonucudur. Nitekim *“Allah’ın rahmetinin neticelerine bak.”*¹²¹ ayeti de bu mânâyı ihtiva etmektedir. Herhangi bir şeyden dolayı şaşkınlığa düşüyorsan, Allah’ın kudretine bak, demektir. Allah’ın kudretinden maksat, kudretinin taalluk ettiği neticeler olmaktadır.

Allah'a İzafe Edilen Bir Lafızla Başkasının Murat Edilmesi

İslâmî metinlerde bir durumun Allah'a izâfe edildiği fakat bununla Allah'ın bazı özel kullarının murat edildiği görülmektedir. Zira mülkün asıl sahibi Allah'tır. Hâl böyle olunca Allah'ın özel kullarının yaptığı fiiller, kimi zaman o kulların şeref ve kıymetini ortaya koymak için Allah'a izâfe edilmiştir.

Zahiren Teşbih İfade Eden Hadislerin Sıhhat Durumu

Şurası bilinmelidir ki zâhiren teşbih ifade eden hadislerin ekserisi isnat bakımından sahih değildir. Yine bu rivayetlerin çoğu, hadis münekkithleri tarafından ortaya konan illetten de salim değildir. Hatta bu tür hadislerin bir kısmında yer alan illet, hadisin mevzu olmasına sebep teşkil edecek derecededir.

Bazen de illet, râvinin adalet vasfından dolayı değil, ârız olan başka bir sebepten kaynaklanır. Nitekim Abdullah b. Amr b. el-Âs hakkında nakledilen şu hadise buna delildir: Anlatıldığına göre o, Yermuk Savaşı'nda İsrailoğulları'na mensup kimse-lerden iki vesk¹²² dolusu bilgi elde etmişti. Bilindiği üzere Yahudiler tecsim ehlidir. Muhtemelen Abdullah b. Amr, elde ettiği bu bilgilerden bazen bir şeyler naklediyor, bunu işiten kimse de Allah Resûlü'nün sözü olmadığı hâlde ondan gelen bir rivayet sanıyordu. Yoksa Abdullah b. Amr'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylemediği bir cümleyi ondan gelmiş gibi nakletmesi imkânsızdır. Bazen arkadaşları ona "Bize Yermuk'te elde ettiğin kitaplar-
dan değil Allah Resûlü'nden rivayet et!" derlerdi.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî de aslen Yahudi olan Benî Kureyza'ya mensubtu. Ona da Yahudilerin kitaplarından bazı

122 Tarım ürünlerinin nisabını belirlemede kullanılan bir ölçü birimi.

bilgiler gelmişti. O da bazen elindeki nüshalardan bir şeyler nakleder, işitenler de onları Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait sanırlardı. Hammad b. Seleme de aynı özelliğe sahipti. Nitekim o bir gün Ehvaz denilen yere geldi. Zaptı yönünden dikkatsiz bir kimseydi. Zındıklardan bir grup onun kitaplarını elde edip, Hammad'a hissettirmeden yalan yanlış bazı bilgileri onun kitaplarına ilave ettiler. Hammad da farkında olmadan bu bilgileri rivayet ederdi. İlim ehli kimseler ise bunu fark etmişler ve hadislerin sağlamını zayıfından ayırt etmişlerdir.

Rivayet edildiğine göre Zındık İbn Ebî'l-Avcâ, Ka'bu'l-Ahbar, Nevfe'l-Bikâli gibi kimseler, zâhiren müşkil hadisleri çok kullanırlardı. Halife Me'mun zamanında derdest edilen bir zındık "Tevbe etmez misin?" denmiş o da "Ben teşbih ve tecsim konusunda şöyle böyle bine yakın hadis uydurdum ve insanların onları rivayet ettiklerini işittim." şeklinde cevap vermiştir.¹²³

İlletli Hadislerin Zahiren Tevil Edilmesinin Gerekçesi

Soru: Rivayet senedinde illet bulunan hadislerin tevil edilmesinin gerekçesi nedir ki? Bu rivayetlerin baştan reddedilmeleri gerekmez mi? Böylece teviliyle uğraşmaya da gerek kalmaz.

Cevap: İslam âlimleri, esasında mutlak mânâda mevzu olduğu bilinen hadislerle meşgul olmamışlar, bununla hadisleri savunmuşlardır. Biraz daha açmak gerekirse âlimler, illeti hususunda ihtilaflar bulunan rivayetleri, sahih olmaları ihtimaline binaen tevil etmişlerdir. Böylece onlar, bazı tariklerde zayıf gelen bir rivayeti hemen reddetmek yerine onun sahih olmasını takdir ederek hadise yaklaşmışlardır.¹²⁴

123 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyanüh*, s. 350.

124 Burada yeri gelmişken ifade etmek gerekirse müteşâbih hadislerin yorumlanması gerektiği görüşünde olan âlimlerin eserlerinde dikkat çeken önemli noktalardan birisi de tevilde ihtiyat ilkesine önem vermeleridir.

İhtiyat ilkesinin ise iki temel dayanağı vardır. İlki hadislerin yorumunda kesin bir yargıyla hüküm vermekten sakınılması, ikincisi ise zayıf ya da mevzû rivayetlerin sahih olması ihtimaline binaen tevil edilmesidir. Anlaşıldığına göre İbnü'l-Müneyyir de bu konuda ihtiyatlı davranmıştır. Eserin ilerleyen kısımlarında da bunun örneklerini görmek mümkündür. Bir başka deyişle ifade edecek olursak müteşâbihlerin tevil edilmesi gerektiği görüşünde olan âlimler, genel bir prensip olarak hadislerle getirilen değişik teviller içerisinde "Hadisin nihai anlamı budur." şeklinde kesin bir yargıda bulunmamışlar, hadisin dildeki kullanımlardan hareketle tevilini yapmayı önemsemiş olsalar da asıl kastedilen mânâyı Allah'ın bildiğini vurgulayarak ihtiyatlı bir üslup tercih etmişlerdir. Ayrıca İbnü'l-Müneyyir'in ihtiyatla yaklaştığı bu meselenin önemli bir yanını ise müteşâbihât kapsamında kritik edilen fakat mevzû veya zayıf görülen bazı hadislerin de tevil edilmesi oluşturmaktadır. Konuyla ilgili literatüre bakıldığında zaman sadece sahih hadislerin değil, zayıf kabul edilen rivayetlerin de tevil edilmesi önemsenmiş, bununla hadisin âtil bırakılmayarak bir yönüyle imal ilkesinin tatbiki sağlanmıştır. Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler, hadisin kaynağı açısından kudsi, merfû, mevkûf, maktû; râvi sayısı açısından mütevatir, ahad; sıhhati açısından ise sahih, hasen, zayıf ve mevzû gibi kısımlara ayrılmaktadır. Yani Allah Resûlü'nden nakledilen rivayetler bütünü sahih olmadığı gibi, bütünü zayıf ya da mevzû rivayetlerden de oluşmamaktadır. Hadisler arasında, anlaşılır olması yönüyle hadislerin en zor kısmını teşkil eden müteşâbih hadislerde de aynı durum gözlenmektedir. Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde bazı müteşâbih rivayetlerin sahih veya hasen, bir kısmının ise zayıf ya da mevzû olduğuna şahit olunmaktadır.

Müteşâbih hadislerin yorumuna yer veren âlimler ele aldıkları müteşâbih hadislerin sıhhat derecelerine temas ettikten sonra, hadisin sıhhati hakkında bir şüphe duyduklarında hemen o hadisi iptal ve inkâr etmeyip, "Şâyet hadis sahih ise tevilini şöyle yaparız." demek suretiyle ihtiyat yolunu tercih etmişler, hadisi tevil ederek, bir anlamda hadis usulünde mukarrar bir kâide olan *إِغْمَالٌ أَوْ لَى مِنَ الْأَعْمَالِ* "Hadisle amel etmek, onu ihmal etmekten daha evlâdır." ilkesine riayet etmişlerdir. Hadislerin tevilinde önemli noktalara temas eden âlimlerin, bu ilkeye vurguda bulunarak böyle bir metod takip etmelerinin en önemli nedenlerinden birisi, zayıf veya mevzû hadislerin dil bilgisinden ve naslardan habersiz bir şekilde tevil edilerek, İslâm düşünce sistemine uygun düşmeyecek bir tarzda yoruma tabi tutulmasıdır. Nitekim Bedreddin İbn Cemâa, teşbih ve tecsime kâil olanların, bu yanılsa düşmelerinin en önemli gerekçelerinden birinin, uydurma rivayetler olduğunu ifade etmiş ve şunları kaydetmiştir: "Allah Resûlü'nden nakledilen hadisler sahih, hasen ve zayıf gibi kısımlara ayrılmaktadır. Zayıf hadisler arasında tamamen uydurma rivayetler olduğu

Hadislerin Aslında Olmayan Bilgilerin Tespiti

Soru: Senin ifadene göre hadislere aslında olmayan bazı bilgiler karışmış. Bunlar nasıl ayırt edilebilir ki? (Yukarıda geçtiğine göre) Hammad bile kitaplarına eklenen yanlış bilgileri fark edememiş. Hâlbuki o hadiste asıldır.¹²⁵ Peki, ondan sonra gelen talebelerine bu tür yanlışlıklar nasıl zâhir olabilir ki?

Bu soruya şöyle cevap verilir: İşin ehli, nakil ve isnat tenkidini bilen âlimler hadiste yer alan ilave bilgi hakkında şüpheye düşmezler. Bu konuda şüpheye ancak bu alanla ilgili deneyimi az olanlar düşer. Nice kimseler vardır ki kendisinden daha fakih olanlara fikhî taşımıştır. Bu konuda deneyim ve tecrübesi az kimsenin söz söylemeye kalkışması gerekmez. Selef âlimlerine ilmen yetişemeyen kimseler ise -ki bunlar bilgisiz halef konumundadırlar- güzel koku satan aktarın bilgisine güvenir. Şöyle ki aktar, kendisine gelen malzemenin iyisini kötüsünden ayırt eder ve onu işlemeye alır. Böylece onu iyice işleme tabi tuttukten sonra ticaret eşyasını onun sahtesinden ayırt etmeye çalışır.

Kelamcıların Kati Olmayan Meselelerde Yorum Yapması

Soru: Kelamcının kati delillerin dışında beyan ve delile kalkışması uygun değildir. Zira akideye ait konularda zanna mecal yoktur. Öyleyse âlimlerin en sahihi olsa bile zannî bilgi içeren hadisler hakkında konuşması ve yine bu hadisler hakkında zanna dayalı teville gitmeleri nasıl câiz olabilir ki?

gibi, senedinde veya metninde problem olan hadisler de vardır. Hadisin zayıf olması, onun reddi için yeterli bir sebeptir. Ne var ki biz, sahih olma ihtimaline binaen ve hadisin hangi sınıfa girdiğini bilmeyen kimsenin, metnin zâhirine takılıp kalmasının önüne geçmek gibi bir zarurettten ötürü bu tür rivayetleri Arap dili kurallarına göre tevil etme yolunu seçtik.”

125 Asıl terimi hadis ilminde hadisi rivayet eden hoca mânâsına gelmektedir. Talebeye ise fer denilir.

Cevap: Şüphesiz ki burada katiyet konusu, rivayetin zâhiren anlaşılmasının tutarsızlığıyla ilgilidir. Bu ise zaten kalamcının şüphe etmediği bir meseledir. Öte yandan rivayetlerle ilgili tevillerin tayin edilmesi, ancak şu iki meseleden dolayı kati bir durumdan neşet etmektedir:

a. Lafzın zâhiren murat edilmemiş olması

b. Allah Resûlü'nün bizlere dildeki ifade ve söylemlerle hitap etmesi, risaleti tebliğ etmesi ve bu meselelerde mutlak anlaşılması câiz olan hususları, câiz olmayanlardan ayırıp izah ederek cevazını bildirmesi. Bu da yine kalamcının şüphe duymadığı bir husustur.

Burada yeri gelmişken katiyet meselesine dair üçüncü bir yaklaşım ifade edilebilir. Allah'a el ve arşa hükümrân olma gibi durumların izâfe edilmesinin mümkün olduğu katidir. Aynı zamanda Allah'ın arşa oturması vb. hâller de Allah'a izâfe edilemez. İşte bu muhaldır.

Ne var ki Allah'ın arşa hükümrân olması, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına uygun bir mânâdır. Zira şeriatte dile ait buna benzer kullanımlar vardır. Biz de dildeki bu mânâyı esas alarak lafzı bu şekilde anladık. Böylece lafzın bu mânâyı hamledilmesi kesinlik kazanmıştır. Şayet rivayetin yorumunda mânâyı daha uygun bir tevil bulursak onunla amel ederiz. Murat edilen mânânın hangisi olduğu konusunda kesin bir hüküm ortaya koyamazsak, tevakkuf ederiz. İşte bu kalamcılar nazarında katiliğin son noktasıdır.

Tevilde Dilin Faktörü

Kaide: Zâhiren anlaşılması imkânsız olduğu için mecaza hamledilen ve dilden de buna delil getirilen müteşâbih bir ifade, zâhiri üzere anlaşılması uygun olan bir kimse hakkında kullanılsa bile kelamın siyakıyla bu ilk akla gelen anlamın murat

edilmediği ortaya çıkacaktır. Öyleyse bu tür rivayetlerde dil bakımından murat edilen anlamın aklın onay vermediği bir kimse hakkında, ilk anlamıyla yorumlanması uygun değildir. İşin doğrusu da budur.

Söz gelimi biz nüzul ile ilgili rivayetleri “Allah’ın hak olanı bırakıp, kullarına faziletle hükmetmesi ve kullarını adaletiyle muahaze etmemesi” mânâsında yorumladık. Şunu da eklemek gerekirse mahlûkat hakkında bile bir yerden inme mânâsına gelen “tenzil” kelimesi, bir mekândan başka bir yere intikal mânâsında kullanılmamaktadır.

Mesela Arap dilinde تَنَزَّلَ الْأَمِيرُ مَعَ فُلَانٍ “Emir falan kimseye tenezzül edip ilgilendi.” cümlesi bir yerden başka bir yere intikal anlamında olmayıp, emirin o şahısla yumuşak bir üslupla konuşması ve hakkı gerektiren bir konuda müsamaha göstermesi mânâsına gelmektedir. Hatta emir, bir seririn üzerinde oturup aşağıya inse bile buradaki tenzil intikal şeklinde anlaşılmaz. Hükmün bu şekilde verilmesi gerekir.

Rivayetlerde yer alan “fevka” lafzı da böyledir. Zira Araplar alışverişte fiyatı yüksek tutan kimsenin bu durumunu جَاءَ مِنْ فَوْقٍ “Yüksekten geldi.” şeklinde sözlü olarak ifade etmektedirler. O kimse yerinde otursa bile ona böyle denir. Muhtemelen bu kimse alışveriş yaparken fiyatı aşağıdan yukarıya çekmekte ve yüksek fiyatla malını satışa sunmaktadır. Buna şahit olan alıcı ise bu durumu جَاءَ مِنْ فَوْقٍ cümlesiyle ifade etmektedir. Sen kesin bir şekilde bilirsin ki bu cümle hakiki olarak yukarıdan aşağıya inme mânâsına gelse de burada senin kastın fiyatın yüksek olmasıdır.

Buradan şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Mahlûkat hakkında kelimanın hakiki olarak anlaşılması mümkün olan bir cümle işittiğin zaman, kelimayı söyleyenin mecâzî bir mânâ murat

etmesinden ötürü bu hakiki mânâyı kullanılagelen bir adetten dolayı terk ediyorsan, aklen Allah Teâlâ hakkında zâhiri üzere anlaşılması asla uygun olmayan bir konuda mecazı nasıl terk edebilirsin! Kaldı ki kelimanın sahibi burada hakiki anlamı değil, mecâzî mânâyı murat etmiştir.¹²⁶

Allah’a Nispet Edilmesi Uygun Olmayan Rivayetlerle İlgili Eş’arî’nin Yaklaşımı

Kaide: Zâhirî anlamı itibariyle Allah’a nispeti câiz olmayan fiillerin teviliyle alakalı İmam Eş’arî’den (ö. 324) nakledilen şu görüş oldukça isabetlidir: “Bu konuda doğru olan şöyle denilmesidir: “Allah bir fiil yaptı ve adını da o şekilde tesmiye etti.” Esasen bu yaklaşım, bizim tecelli ve tenzil ile ilgili görüşlerimize paraleldir. Buna göre “Allah bir fiil irade etti, ismini tecelli koydu. Allah bir fiil murat buyurdu, ismini tenzil koydu.” demek mümkündür. Bu görüşün aslı İmam Evzâî’ye dayanmaktadır. Şöyle ki İmam Evzâî’ye nüzul hadisinin yorumu sorulmuş o da buna karşılık olarak “Allah dilediğini yapar.” demiştir.

Bu sözüyle Evzâî, Allah’ın dokunmaksızın veya intikal etmeksizin bir fiil yapacağına ve bunu da ismen böyle tesmiye edeceğine işaret etmiş olmaktadır.

126 Müellifin üzerinde durduğu bu husus oldukça önemlidir. Zira hadislerde ifade edilen, nüzul ve fevk gibi kelimelerin, zâhirî olarak anlaşılması, dildeki kullanımları dikkate almamaktan ileri gelmektedir. Söz gelimi, bir emir bir kimseye müsamaha ile muamele eder, onu affederse Araplar bu durumu *فُلَانٌ عَنِ الْأَمِيرِ عَنْ فُلَانٍ* ; alışverişte fiyatı yüksek tutan kimsenin durumunu da *جَاءَ مِنْ فَوْقٍ* şeklinde ifade ederler. Yani bu ifadeler, zâhiri mânâ değil, mecazi bir anlam ifade etmektedir. İbnü’l-Müneyyir, dilden bir örneği ve benzeri varken, teşâbüh sebebi olan ifadenin zâhiri üzere bırakılmasının yanlış bir tutum olacağını vurgulamıştır. Ona göre Allah Teâlâ hakkındaki ifadeler, dilin ifade ve üslup özellikleri dikkate alınarak en uygun şekilde tevîl edilmelidir. O hâlde mecaz gündelik dilde bile sıkça başvurulan bir söyleyiş tarzıdır. Hâl böyle olunca metafizik âleme ait bilgilerin anlaşılmasında ve özellikle tevhit gibi dinin en önemli yanıyla ilgili yorumlarda mecazdan müstağni kalmak uygun değildir.

Ayrıca Hz. Ali'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

انه مرّ برجلٍ وهو يحلف بالذي اِحتَجَبَ بالسَّبْعِ الطَّبَاقِ، فعلاه بالدرة فقال ويلك إن الله تعالى يحجب ولا يحتجب فقال: أَكْفَرُ عَنْ يَمِينِي قال: لا إنما حلفت بغير الله.

“Hz. Ali, yedi kat göklerde gizlenen Allah adına yemin eden birine uğradı. Onu kamçısıyla dürttü ve ‘Yazıklar olsun sana! Allah görülemez fakat asla gizlenmez.’ dedi. Bunun üzerine adam, ‘Yeminime kefarete ödeyeyim mi?’ diye sorunca Hz. Ali, ‘Hayır, kefarete gerek yok. Zira sen Allah’tan başkasına yemin ettin.’”¹²⁷

127 İbn Fürekan, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 291.

MÜTEŞÂBİH
HADİSLERE ÖRNEKLER

Şimdi bu meseleyle ilgili hadislerin izahına geçmek mümkündür. Fakat bu konuda muhtasar bir metot izlemek istiyoruz.

Hız. Peygamber'in Allah'ın Yedinin/ Elinin Soğukluğunu Hissetmesi

أن الله تعالى قال: يا محمد! فيم يختصم الملائكة؟ فقلت: لا أدري فوضع يده بين كتفي حتى وجدت بردها في صدري ، فعلمت ما بين المشرق والمغرب ثم قال: يا محمد! فيم يختصم الملائكة؟ فقلت: لا أدري، فقال: في الكفارات، والمشي على الأقدام إلى الجماعات، وإسباغ الوضوء في السبرات، وانتظار الصلاة بعد الصلاة، فمن حافظ عليهن عاش بخير ومات بخير وخرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه.

*"Allah Teâlâ şöyle buyurdu: 'Ey Muhammed! Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyor?' Ben de 'Bilmiyorum.' dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ, elini iki omuzum arasına koydu. Ta ki ellerinin soğukluğunu göğsümde hissettim. Ve böylece doğuda ve batıda olan ne var ise hepsini bildim. Ardından Yüce Allah bana tekrar 'Ey Muhammed! Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyor?' diye sual buyurdu. Ben yine 'Bilmiyorum.' dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: 'Onlar kefareti gerektiren şu hususlar hakkında tartışıyorlar: Mescitlerde cemaatle namaza yürüyerek gelmek, şiddetli kış günlerinde abdesti tastamam almak ve namazdan sonra diğer vakit namazını beklemek. Kim bu hususları muhafaza ederse hayırla yaşar ve hayırla ölür. Annesinden doğduğu ilk günki gibi günahlarından sıyrılır."*¹²⁸

Hadisteki Müşkil Noktalar

1. “Yed” (el) ve omuzları arasına el koymanın Allah’a mutlak olarak isnat edilmesi ve yine yede soğukluğun izâfesi.

2. Allah Resûlü’nün ilk önce “Bilmiyorum.” demesine karşılık sonrasında “Doğuda ve batıda olan biten ne varsa hepsini bildim.” demesi.

3. Meleklerin tartışması ve bu tartışmanın mahiyeti.

Hadisin Yorumu

Birincisi: Hadiste ifade edilen yedden murat, Allah’ın nime-tidir. Yed lafzına soğukluğun izâfe edilmesi ise nimetin herhangi bir tekellüfe ihtiyaç olmadan gelmesinden ötürüdür. Zira böyle bir nimet Allah’ın kuluna özel hibesidir.

Hadiste iki omuz arasının zikredilmesi ise bu bölgenin kal-bin mahalli olmasıdır. Kalp ise ilimlerin kaynağıdır. Zira ilhama dayalı düşünceler önce kalbe gelir, burada olgunlaşır ve ilmen itminan noktasına ulaşır.

İkincisi: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ilkinde “Bilmiyorum” de-mesi edepten olabilir. Yani bununla O, “Ben kendimden hiçbir şeyi bilemem, ancak senin bana talim buyurduklarını bilebilirim.” demek istemiştir. Ya da Hz. Peygamber (s.a.v.), doğuda ve batı-da olan şeyleri his âleminde bilip görmüş de olabilir. Bu mesele konumuzun dışındadır.

(16621): Hadis âlimleri bu hadisin sıhhati hakkında ihtilaf etmişlerdir. Tirmizî, hadisin sadece bu senetle gelen garib ve hasen bir rivayet oldu-ğunu ifade etmişse de İbnü’l-Cevzî, hadisi mevzu görmüştür. (Bk. İb-nü’l-Cevzî, *Def’u Şübehi’t-Teşbih*, s. 149; *Suyutî, el-Leâli’l-Masnûa*, 1/31. Öte yandan İbn Recep el-Hanbelî’nin bu hadisi yorumladığı bir risalesi vardır. Bu risale tahkik edilerek basılmıştır: İbn Receb el-Hanbelî, *İhti-yarül-Evlâ fi Şerhi Hadisi İhtisami’l-Mele’i’l-Ala “el-Keffarat ve’d-Derecat ve’d-Da’vat”* thk. Hüseyin el-Cemel, Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Se-kafiyye, 1987/1407. 143 s.

Üçüncüsü: Bu konuda kelimcilerin herhangi bir yorumuna rastlamadım. Ancak bazı müfessirler meleklerin müniciyat/kişiyi kurtaran, mühlikat/kişiyi felakate götüren, kefaretiler/kişinin hatalarına kefaretiler olan gibi hususlar hakkında tartıştıklarından söz etmiştir.¹²⁹ Müfessirler bu konuyla ilgili görüşlerini şu ayetin tefsirinde ifade etmişlerdir:

ماكان لي من علم بالملائكة الا على اذ يختصمون

“Mele-i Âla sakinleri tartışırken kendi aralarında neler konuştuklarına dair bilgim yoktur.”¹³⁰

Kişiyi kurtaran davranışların ilki, Allah korkusudur. Felakate iten hususların ilki ise peşinden koşulan aç gözlülük, günahlara kefaretiler olan amellerin ilki ise şiddetli kış günlerinde abdesti tam bir şekilde güzelce almaktır.

Bu konuda benim düşüncelerim ise şu şekildedir: Meleklerin tartışması (Allah her şeyin en doğrusunu bilir) cedel türündendi. Sanki Allah Teâlâ onlara kendi içtihatlarıyla amellerin çeşitlerine göre bu üç gruba dâhil olan sınıfları ortaya koymalarını emretmiştir. Yoksa onların ilkinin ve aslını ortaya koyup, o mesele hakkında melek mi veya beşerden birisi mi olacağı noktasında tartışmaları gerekmez. Allah çalışan kimselerden dilediğini muvaffak kılar, diğerlerini ise ondan meneder. Hadisten anlaşıldığına göre meleklerin tartışmasıyla ilgili haberler, Allah’a taat ve yakınlık yollarını göstermek ve Rabbin bu ümmete olan ihsan ve lütfunu ortaya koymaktadır. Zira ümmet, herhangi bir zorluğa ve yorgunluğa katlanmadan amellerin mertebelerini ve Allah’a yakınlığın derecelerini öğrenmiş olmaktadır. Meleklerle bile bu mesele bildirilmemiş onlardan sadece bu konuda içtihat bulunmaları istenmiştir.

129 İbn Atiyye, *el-Muharrer*, 4/513.

130 Sad: 69.

Allah'ın Âdem'i Çamurdan Yaratması

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ قَبْضَةٍ قَبْضُهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ، فَجَاءَ فِيهِمِ
الْأَسْوَدُ وَالْأَحْمَرُ وَالْأَبْيَضُ وَالْحَزَنُ وَالسَّهْلُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ.

“Allah Âdem’i yeryüzünden aldığı bir avuç çamurdan yaratmıştır. Sonrasında insanoğlu arasında siyah, kırmızı ve beyaz tenli, sert ve haşın, iyi ve kötü kimseler zuhur etmiştir.”¹³¹

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَمَرَ طِينَةَ آدَمَ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا، ثُمَّ خَلَطَهَا بِيَدِهِ، فَخَرَجَ لِكُلِّ طَيْبٍ بِيَمِينِهِ،
وَكُلِّ خَبِيثٍ بِشِمَالِهِ ثُمَّ مَسَحَ إِخْدَى يَدَيْهِ بِالْأُخْرَى.

“Allah Hz. Âdem’in çamurunu kırk sabah yoğurmuş, akabinde ise onu eliyle iyice karmıştır. Sağ elinden iyi kimseler, sol elinden ise kötü kimseler zuhur etmiştir. Sonrasında Allah Teâlâ elini diğer eliyle silmiştir.”¹³²

Hadisteki Müşkil Noktalar

1. “Kabza” kelimesinin Allah’a nispet edimesi. Zira bu kelime zahiren “avuç” anlamına gelir. Bu hâliyle Allah hakkında kullanılması muhaldir.

2. Çamurun yoğrulması ve karılması. Bu fiiller bir alete ve dokunmaya ihtiyaç hisseder. Allah hakkında böyle şeylerin düşünülmesi zordur.

131 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/353 (19582)

132 İbn Füreke, *Müşkilü’l-Hadis*, s.102; Ayrıca bk. Beyhakî, *el-Esma ve’s-Sıfat*, 2/151.

3. Allah'ın bir elini diğeriyle silmesi. Bu da zâhiren bir yere dokunma ve alete ihtiyaç hissettirdiği için Allah hakkında kabul edilemez.

Hadisin Yorumu

Hadiste yer alan “yed” kelimesi nimet mânâsına gelmektedir. Zira *لَمَّا خَلَقْتُ بَدَنِي* “Allah buyurdu: “İblis! Benim ellerimle yarattığım mahlûkuma neden secde etmedin?”¹³³ ayetinde yer alan yed kelimesi kudret mânâsında değildir. Bilakis Allah'ın Âdem'i, diğer melekler ve canlı cansız bütün mahlûkata üstün kıldığı haber verilmiştir. Bunu şöyle izah etmek mümkündür: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i ilim nutk/konuşma, idrak, nefsî mücâhede ve imtihanlar konusunda âli vasıflarla donanımlı yaratmıştır. Yine Allah Teâlâ, Âdem'in yaratılışını zâhirî nimetleriyle donattığı gibi, ruh ve kalp dünyasını da güzelliklerle kuşatmıştır.

Hadiste yer alan kabza, mâlik olmak ve hükümrân olmak demektir. Allah'ın eliyle yerden bir şey avuçlaması ise Allah'ın bir fiil murat etmesi, bunun isminin de kabza şeklinde olması demektir. Yoksa burada bir aletten yardım alma veya ona dokunma mânâsı yoktur.

Allah'ın Âdem'in toprağını yoğurması da Allah'ın bir fiili murat buyurması ve bunu tahmîr/yoğurma diye isimlendirmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Allah'ın bütün bunları yaparken alete veya dokunmaya ihtiyacı yoktur.

Âdem'in çamurunun kırk gün yoğrulması ise anne karnındaki çocuğun alaka, mudga ve buna benzer gelişim evrelerine benzetilerek ifade edilmiştir. İbn Fûrek, Âdem'in yaratılmasıyla ilgili ayet ve hadislerde yer alan yed kelimesini kudret mânâsına hamletmeye karşı çıkmaktadır. Ona göre burada aynı zamanda

Şeytan'ı susturma ve delilsiz bırakma da söz konusudur.¹³⁴ Esasen Âdem'in Allah'ın kudretiyle yaratılmış olması, aynı zamanda ona has kılınan bazı nimetlerin murat edilmiş olmasına delildir.

Allah'ın bir eliyle diğerini silmesine gelince Allah Teâlâ insanoğlunu saîd ve şakî olmak üzere iki grup hâlinde yaratınca, bir grubu diğerine katarak onları birbiriyle karıştırmıştır. Böylece şakî birinden saîd, saîd birindende şakî kimseler zuhur edebilmektedir.

Burada şöyle bir ihtimalden de söz edilebilir: Allah Teâlâ, katından bir meleğe emretmiş, o da Âdem'in çamurunu eliyle karmış sonra da bir eliyle diğerini silmiştir. Buna göre söz konusu fiilleri yapan melek olmasına rağmen, hakiki sahibi Allah olduğu için fiil ona izâfe edilmiştir. Zira meleğin eli vesilesiyle yaratma işini yapan Allah'tır. Arap dilinde buna benzer kullanımlar vardır: *ضَرَبَ الْأَمِيرُ اللَّصَّ* "Hükümdar hırsızını öldürdü." Burada kastedilen hükümdarın hırsızın öldürülmesini emretmiş olmasıdır. Hadisteki müşkil noktalara bunlar yeterli cevaptır. Şurası muhakkaktır ki hükümdar kendi fiilini yaratamaz. Fakat Allah Teâlâ kullarının bütün fillerinin yaratıcısıdır.

134 İbn Füreke, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh*, s. 106.

Allah'ın Sağ ve Sol Eliyle İnsanoğlunu Taksim Etmesi

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا قَسَمَ بَنِي آدَمَ يَمِينَهُ وَشِمَالَهُ قَالَ لِأَدَمَ: اخْتَرِ أَيُّهُمَا شِئْتَ؟ فَقَالَ:
اخْتَرْتُ يَمِينَ رَبِّي وَكَلْنَا يَدِيهِ يَمِينَ.

*“Allah Teâlâ, insanoğlunu sağ ve sol eliyle kısımlara ayırdı. Sonrasında ise Hz. Âdem’e ‘Hangisini istersen seç.’ buyurdu. Hz. Âdem de şöyle dedi: Rabbimin sağ elini seçtim. Onun her iki eli de bereket vesilesidir.”*¹³⁵

Hadisteki Müşkil Noktalar

Hadiste zikredilen yed lafzı ve Âdem’in Allah’ın her iki eli de tercihe şayan olmasına rağmen ve bir elini bırakıp sağ eli tercih etmesi uzuv anlamını akla getirmektedir.

135 Bu hadis oldukça zayıftır. Zira Hatim b. İsmail bu rivayetinde tek başına kalmıştır. O da cidden zayıf bir râvidir. Fakat hadisin sahih olduğu farz edilse tevilini şu şekilde yapmak mümkündür: Hadiste avuç mânâsına gelen kabza mülkiyet, kudret, hükmetme gibi mânâlara gelir. Yed ve kef ise daha önce de geçtiği üzere mülk, kudret, nimet ve güzel olanı lütfetme demektir. Hz. Âdem’in tercih ettiği sağ cihet ise, zürriyetinden iyi hoş kimseler ve saadet ehlinde kinayedir. Âdem’in Allah’ın sağ elini tutması ve tercih etmesi de zürriyetinden iyi kimselere duyduğu muhabbet ve rızasından kinayedir. Veyahut hadisteki yeminden maksat, Allah tarafından gelen yümün ve berekettir. Bunun Allah’a izâfe edilmesi ise mülkün ve fiillerin hakiki mânâda Allah’a isnat edilmesinden ötürüdür. Zira Allah Teâlâ, inayeti ile o kimseleri muvaffak kılan ve onları saadet yoluna sevk edendir.

Hadisin Yorumu

Hadiste zikredilen yemin ve şimalden murat, Allah'ın bir kimseyi doğru yola hidayet etmeye ve hidayetden mahrum bırakmaya muktedir olmasıdır. Mutlu ve bahtiyar kimseler, Allah'ın kendilerine hidayet verdiği kimseler olmaktadır. Şakîler ise Allah'ın inayetinden mahrum tuttuğu kimselerdir. Bütün bunların hepsi Allah'ın kudretiyle meydana gelir. Allah'ın inayetinden mahrum olmanın neticesi küfre düşmektir. Fakat bunda da yine Allah'ın kudreti vardır.

Öyleyse hadise şöyle bir anlam verilebilir: Ey Âdem! Sen Allah'ın tevfik ve saadetinin kendileriyle olduğu bir topluluğu tercih ettin.

Öte yandan hadiste “Allah'ın her iki eli de yemindir/sağdır.” ifadesi, Allah'ın uzuvdan münezzeh olmasına delildir. Zira uzuv olmanın gereği, sağ ve sol şeklinde bölümlerin olmasıdır. (Allah Teâlâ böyle bir durumdan uzaktır.)

Ya da Hz. Âdem bu ifadeyle şunu da kastetmiş olabilir: Rabbimin ihtiyar ettiğini ben de ihtiyar ettim. Ondan gelen her şey tercih edilir. Zira onun ellerinden birinde fazilet ve ihsan; diğerinde ise adaleti vardır.

Allah'ın Kâinatı Yaratmayı Bitirince İstilka Buyurması

أن الله تعالى لما فرغ من خلق السماوات والارض استلقى ووضع إحدى رجليه على الأخرى وقال لا ينبغي لأحد أن يفعل هذا

*“Allah Teâlâ Hazretleri, semâvât ve yeryüzünü yaratmayı bitirince sırtüstü uzandı ve ayak ayak üstüne attı. Ve devamında şöyle dedi: Başka birine böyle yapması yaraşmaz.”*¹³⁶

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste Allah Teâlâ'ya sırtüstü yatmak mânâsına gelen “istilka” kelimesi isnat edilmiştir. Bunun Allah'a izâfe edilmesi muhaldir.

Hadisin Yorumu

Hadisteki bu ifadeyi iki türlü tevîl etmek mümkündür:

Birincisi: Hadiste Allah'ın benzerlerini yaratmaya muktedir olduğu hâlde semâvât ve arza ek olarak başka bir âlemi yaratma-

136 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/227(25506); el-Beyhâkî, *el-Esma ve's-Sıfat*, 2/198 (761); et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 19/13 (18); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII/187 (13182); İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 120. İbn Bezîze, İbn Fûrek'in şerh ettiği bu hadisin zayıf olduğunu, tevîlini yapmanın abesle iştiğal olduğunu ifade etmiştir. (bk. İbn Bezîze, *Minhâcû'l-Avârif*, vr: 65b.) Hadisin sıhhatiyle alakalı değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Cevzî, *Def'u Şühhetit-Teşbih*, s. 165-169.)

yı terk etmesi murat edilmiş olabilir. Zira Arap dili ve örfünde bir işi bitiren kimsenin durumu “İstelka/sırtüstü uzandı.” fiiliyle ifade edilir.

Zira sırtüstü uzanmak mânâsına gelen istilka, rahata erme ve bir işi sonlandırmak demektir. Fakat dilde rahatlık, yorgunluk ve bitkinlik mânâsını akla getirir. Bu mânânın Allah hakkında kullanılması ise muhaldir. Bu sebeble ayeti kerimede وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ “Bize herhangi bir yorgunluk da isabet etmedi.”¹³⁷ buyrulmuştur.

Buna göre Allah Teâlâ semâvât ve arzdan ziyade başka bir âlemi halketmeyi yorgunluk sebebiyle değil, ihtiyarıyla ve kudretiyle terk etmiştir. Dil âlimleri ticaret ve yolculuğu bırakan kimse hakkında خَلَّ وَسَطَهُ şeklinde bir söylem geliştirmişlerdir. Onlar bununla o kimsenin ticarete son verdiğini ve bu gaye için yolculuk yapmayı bıraktığını ifade etmişlerdir.

Hadiste Allah’ın bu âlemlere ilave olarak dilediğini yaratmasının imkân dâhilinde olduğuna bir telmih vardır. Hiçbir şey Allah’ı aciz bırakamaz. O’nun bir şeyi terk etmesi cimri veya aciz olmasından dolayı değildir. Allah’ın isim ve sıfatları bundan münezzehtir.

İkinci vecih: Hadisteki istilka, mahlûkattan bazısını bazısının üzerine atmak demektir. Ne var ki ilk görüş Arapçanın muktezasına ve kelimenin dildeki ilk anlamına daha uygundur.

Hadisteki “ricl” kelimesine gelince, bu kelime mahlûkattan bir parça anlamına gelir. Dildeki الرِّجْلُ “Riclûl-cerâd” ibaresinde de benzeri bir kullanım vardır. Yani bununla çekirge topluluğundan oluşan büyük bir kısım kastedilmektedir. Buna göre hadisin yorumu şu şekilde olur: Allah mahlûkatından bir kısmının yaratılmasını daha üstün tutmuştur. Böylece aşağıda kalan sabırda, yüksekte olan ise şükürde imtihan edilmiş olmaktadır. Nitekim şu ayette bu mânâyâ işaret etmektedir: وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَنْتُمْ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَنْتُمْ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَنْتُمْ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَنْتُمْ “Böylece sizi

*birbirinizle imtihan ediyoruz, bakalım buna sabredecek misiniz, sabre-demeyecek misiniz?*²¹³⁸

Hadiste Yahudi kitaplarına nispet edilen, sahih olmayan ve Ka'bu'l-Ahbar'dan rivayet edilen bir ziyade yer almaktadır.¹³⁹

138 Furkân: 20

139 Hadiste yer alan "ayak ayak üstüne attı" kısmının hadisin aslından olmadığı, Ka'bu'l-Ahbar'ın bunu Yahudi kitaplarından sehven naklettiği yönünde görüşler dile getirilmiştir. Bu konudaki izahlar için bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyanuh*, s. 122

Hadisle alakalı İbn Cemâa'nın şu izahlarına özetle yer vermek istiyoruz: Bu hadis zayıftır, bâtıldır ve itimat edilebilecek bir aslı yoktur. Değişik açılardan illetlidir. Râvileri arasında irsal yapan kimseler de vardır. İbrahim b. el-Münzir ve Ubeyd b. Cübeyr'in hadisleri, hadis imamları nezdinde sahih değildir. Senette yer alan Fuleyh b. Süleyman hakkında Yahya b. Main "Onun hadisi hüccet değildir." demiştir. Yine râviler arasında yer alan Ubeyd b. Cübeyr, Katade b. en-Nu'man'dan ona yetişmediği hâlde hadis rivayet etmiştir. Bilakis o, Katade'nin vefatından altı sene sonra dünyaya gelmiştir. Yani onu görmesi mümkün değildir.

Hadisin sahih olduğu farz edilse şu açılardan tevیل edilebilir:

İlki, Hz. Peygamber, Yahudilerin sözlerini inkâr maksadıyla onların sözlerini nakletmiş, tam da bu sırada Katade b. en-Nu'man Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve hadisin başını kaçırmıştır. Hâlbuki söz Yahudilere aittir. Böylece o, rivayeti, Allah Resûlü'nün Rabbinden haber verdiği bir söz sanmıştır. Hâlbuki hadis, sadece Yahudilerin sözlerini hikâye etmekten ibarettir. Nakledildiğine göre ez-Zübeyr, Katade'ye karşı çıkmış ve ona hadisin ilk kısmını kaçırdığını haber vermiştir.

İkincisi ise hadiste yer alan "İstelkâ alâ zahrihi/Sırtüstü uzandı" şeklindeki müteşâbih ifade, Allah'ın yaratmaya gücü ve kuvveti varken kendi irâdesiyle yaratma işine son vermesi şeklinde anlaşılabilir. Zira Arap dilinde meşgul olduğu işi sonlandıran ve başka bir işi olmayan kimse hakkında "İstelkâ alâ zahrihi" şeklinde söylemler mevcuttur. Yorgunluk ve bitkinlik hâllerinde meydana gelen "Sırtüstü uzanmak" ve "Ayak ayak üstüne atmak" ise ancak buna ihtiyaç duyan kimseler tarafından yapılır. İşte bundan dolayı Yahudiler "Allah kâinatı yarattıktan sonra istirahat etti." demişler, Hz. Peygamber de onların bu sözlerine kızmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, "*Bize yorgunluk dokunmadı.*" (Kâf, 38) âyetiyle onları yalanlamıştır. Hadisle ilgili bazı âlimlerin dile getirdiği üçüncü bir vecih daha vardır. Şöyle ki "İstelka" fiili, İstif'al babından gelmektedir. Aslı ise "Elkâ"dır. Buna göre hadisin yorumu "Allah sevâmâtın bir kısmını diğerlerinin üzerine koydu." şeklinde olur. "Ayak (ricl) ayak üstüne atmak" ise mahlûkatından bir kısmını diğerlerinden üstün kılmak demektir. Zira Araplar büyük kalabalıkları "ricl" diye isimlendirmektedir.

Allah'ın Hz. Dâvut'dan Yaklaşmasını İstemesi

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ لِدَاوُدَ: يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَرْبِيْنُ يَدَيَّ أَوْ عَلَي الصِّرَاطِ! فَيَقُولُ أَخَافُ أَنْ تَدْحِضَنِي خَطِيئَتِي فَيَقُولُ: خُذْ بَقَدَمِي فَيَأْخُذُ بِقَدَمِهِ.

“Allah Teâlâ, kıyamet günü Hz. Dâvut’a şöyle der: Bana doğru veya sırat köprüsüne doğru yaklaş! Hz. Dâvut ise ‘Hatalarımın beni ateşe itmesinden korkuyorum.’ diye karşılık verince Allah Teâlâ ona ‘Kademimden/ayağımdan tut’ demiş; o da Allah’ın kademinden tuttu.”¹⁴⁰

Hadisin mânâsı anlaşılabilir niteliktedir. Zira burada Allah’a yakınlık kastedilmiştir. Zira şu ayetin mânâsı buna delildir. *وَأَنْ لَهُ عِنْدَنَا لَزْفَى* “Muhakkak ki onun bize yakınlığı ve güzel bir âkıbeti vardır.”¹⁴¹

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste cihet ve uzuv zikredilmiştir. Zâhirî anlamları itibarıyla bunların Allah’a isnadı muhaldir. Ayrıca bu rivayet, Ubeyd b. Umeyr’den mevkûfen nakledilmiştir. Merfu bir rivayet değildir. Merfu olduğu takdir edilerek hadisin yorumu yapılabilir.

140 Bk. İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadis ve Beyânüh*, s. 133.

141 Sâd: 40

Hadisin Yorumu

Hadisten murat, “Ben seni hesaba çekmeden evvel, sen kendini hesaba çek.” şeklindedir. Hz. Dâvut’un “Hatalarımın ortaya çıkarılmasından korkuyorum.” demesi, o hatalar sebebiyle helak olma endişesidir. Hadiste haber verilen Allah’ın önüne yaklaşma ve gelme meselesi ise fiil ve sözde öne geçmekten kinayedir. Yoksa cihet anlamında değildir. Nitekim şu ayette bunun örneği vardır: لا تقدموا بين يدي الله ورسوله “Söz ve hareketlerinizde ileri gidip de Allah’ın ve Resulünün önüne geçmeyin.”¹⁴² Şayet bir kimse Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasında otursa, fakat ondan önce konuşmaya başlasa yine ayetteki nehyi işlemiş olur. Zira böyle biri, bu fiiliyle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) önüne geçmiş olmaktadır.

Sadede dönecek olursak hadisi şu şekilde tevil etmek mümkündür: Allah Teâlâ Hz. Dâvut’a “Kendini hesaba çek! Yoksa ben hesaba çekmeye başlayayım mı?” Hz. Dâvut buna karşılık “Rabbim! Ben hesaptan korkuyorum.” deyince Allah Teâlâ “O hâlde rahmet ve afvıma sarıl. Benim afvım ve mağfiretim senin hakkında daha ağır basar.” şeklinde icabet buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Dâvut, “Rabbim ben senin afvına dayandım, tutundum.” demiş ve Allah’ın hesabıyla değil de rahmetiyle sıratı geçmiştir.

Hadiste yer alan kadem kelimesi daha önce de ifade edildiği gibi dilde tek bir anlamı olmayan müşterek bir kelimedir.¹⁴³

142 Hucûrât: 1

143 Hadis lazfen ve manen anlaşılması oldukça güç bir özelliktir. Burada Allah’ın Hz. Dâvut’a olan rahmet ve mağfireti ortaya konmuştur. Hadisin son kısmında yer alan خذ بقدمي “Ayağımdan tut!” kısmı, İbn Fûrek tarafından daha anlaşılır bir şekilde tevil edilmiştir. Ona göre kadem kelimesi, dilde müşterek bir özelliğe sahip olduğundan “Önde olanlar, takdim edilen” gibi muhtelif mânâlara gelmektedir. O hâlde hadiste Allah Teâlâ bu ifadesiyle Hz. Dâvut’dan kendisine takdim ettiği afv ve mağfiretine tutunmasını emir buyurmaktadır. (Bk. İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadis ve Beyânüh*, s. 133)

Allah'ın Melekleri Yaratması

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ مِنْ شَعْرٍ ذِرَاعِيهِ وَصَدْرِهِ أَوْ مِنْ نُورِهِمَا.

*"Allah melekleri zira'/kol ve sadır/göğüs kısmında bulunan kıllardan ya da bu iki yerin nûrundan yaratmıştır."*¹⁴⁴

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste bazı uzuvlar Allah'a isnat edilmiştir. Hâlbuki Allah Teâlâ bunlardan beridir.

Hadisin Yorumu

Bu hadis Abdullah b. Amr'dan mevkûfen rivayet edilmiştir. Nitekim İbn Fûrek hadisle ilgili şöyle demektedir: Muhtemelen Abdullah b. Amr bu bilgiyi, Putperestlerden nakletmiş, ondan işiten kimse de aslını tam anlamadan bunu İslam şeriatine da-

144 İmam Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfat* adlı eserinde bu hadisi Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan nakletmiş (bk. 2/178) ve devamında şöyle demiştir: Bu hadis Abdullah b. Amr'dan mevkufen rivayet edilmiştir. Hadisin râvisi ise ismi belli olmayan bir râvidir. Bu sebeple hadis munkati hükmündedir. Hadis sahih ise, muhtemelen Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'den merfû bir bilginin olmadığı konularda *Evâil* kitaplarına baktığı için oradan işitip de nakletmiş olabilir. Öte yandan hadisteki ziraayn ve sadr kelimelerinin mahlûkattan bir çeşitin ismi olması da muhtemeldir. Nitekim yıldızlar arasında ziraayn şeklinde isimlendirilen cisimlerin olduğu görülmüştür. Yine Urve'nin Hz. Âişe'den rivayet ettiği bir hadiste de mutlak olarak meleklerin nurdan yaratıldığı haber verilmiştir.

yandırarak hadis gibi aktarmıştır.

Bununla birlikte başka bir açıdan hadis şu şekilde tevil edilebilir:

-Hadiste zikredilen zirâayn/iki kol lafzı, mutlak geldiği için Allah'ın büyük bir mahlûkatının ismi olabilir.

Yed lafzının Allah'a izâfe edilmesi ise mülkün hakiki sahibinin Allah olması cihetiyledir. Nitekim *Kevakib* isimli sözlükte yed/elin, zira/kol şeklinde tesmiye edildiği görülmektedir. (Bu da göstermektedir ki yed, kudret anlamına gelir.)

Öte yandan *يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا* "O gün *Ruh ve melekler saf saf sıralanır.*"¹⁴⁵ ayetinde zikredilen "ruh" büyük bir melek olup tek başına safi teşkil etmekte ve diğerlerine denk gelmektedir. (Öyleyse hadiste yer alan bu ifadelerle, Allah'ın yarattığı ve ayette haber verilen ruh gibi büyük bir mahlûkun kastedilmiş olması muhtemeldir.)

Nakledildiğine göre İbn Şihâb ez-Zührî'ye bu hadis rivayet edildiğinde o "Bütün zira'lar/kollar Allah'ındır." şeklinde karşılık vermiştir. O bu ifadesiyle insanoğlunun, yıldızların ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği mahlûkata ait bütün zira'/kolların hepsinin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın onların yegâne mâliki olduğunu haber vermiş olmaktadır. Yine el mânâsına gelen yed lafzının Allah'a izâfe edilmesi, onun hakiki mâlikinin Allah olması itibariyledir.

Allah'ın İnayet Elinin Cemaatle Birlikte Olması

Konuyla ilgili şu hadisler kaynaklarda yer almaktadır:

أَنَّ يَدَ اللَّهِ عَلَى الْفُطَّاطِ

*“Allah’ın eli şehir halkıyla birlikte dir.”*¹⁴⁶

يَدُ اللَّهِ عَلَى الْجَمَاعَةِ.

*“Allah’ın eli cemaatle birlikte dir.”*¹⁴⁷

مَا التَقَتَا فِتْنَانِ إِلَّا وَيدُ اللَّهِ بَيْنَهُمَا فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَهْزِمَ أَحَدَهُمَا أَمَالَ يَدَهُ عَلَيْهِمَا.

*“İki topluluk birbiriyle çarpıştığı zaman, Allah’ın eli onların arasındadır. Allah Teâlâ onlardan bir gruba hezimet yaşatmak istediğinde elini onun aleyhine çevirir.”*¹⁴⁸

Hadisteki Müşkil Nokta

Uzuv anlamına gelen yed kelimesinin ilk anlamı itibariyle Allah Teâlâ’ya nispet edilmesi uygun değildir.

146 Hadiste yer alan “fustat” kelimesi, Arap dilinde şehir mânâsına gelmektedir. Buna göre hadisin anlamı, Allah Teâlâ çoğunlukla birlikte dir, şeklinde olmaktadır. Çoğunluğun görüşünden ayrılan kimse ise hak üzere değildir. (bk. İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadis ve Beyanüh*, s. 323)

147 İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadis ve Beyanüh*, s. 437.

148 İbn Fûrek, *Müşkilü’l-Hadis ve Beyanüh*, s. 437.

Hadisin Yorumu

Hadiste haber verilen Allah'ın elinin (yedullah) cemaatle birlikte olmasından murat, tasarruf ve zafer cihetiyledir. Nitekim Ehl-i sünnet ve'l-cemaat, bidatkâr fırkalara karşı kılıç ve izzetle her daim galebe çalmıştır. Haşeviyye, Kaderiyye, Cebriyye ve Şia fırkalarına mensup bidat sahibi bazı kimselerin kendi mezhebini gizlediği görülmektedir.

Buna delil olarak bu gruplara mensup bir kimse sapıklığı iddia ettiğinde kendisine 'İki adil kimse getirip, senin bu itikadına şahit tutayım.' dendiğinde hemen fikrinden geri döner ve Müslüman hâkimlerin, onu, kalemleri ile bir yere kayıt etmesinden ya da Müslüman idarecilerin onu kılıçla alaşağı etmesinden ve neticede de halkın "Bunun inancı ne uğursuz bir şeymiş!" şeklinde isimlerini dile dolamasından korkup kaçarlar. İşte bu husus, Allah'ın Ehl-i sünnet ve'l-cemaatle birlikte olduğuna en güzel delildir. Allah Teâlâ lütfu ve ihsanı ile bidatkâr fırkaların köklerini kurutmuş ve saf İslam düşüncesini onlara üstün kılmıştır.

Allah'ın Semada Olması

جاء عليه الصلاة والسلام بأمة سودا وسئل عن عتقها في الكفارة فقال لها عليه الصلاة والسلام أين الله فأشارت بيدها إلى السماء فقال: أعتقها فإنها مؤمنة.

“Bir câriye azat edilmek için Allah Resûlü’ne (s.a.v.) getirildi, kefareti ödedikten sonra azat edilmesi soruldu. Allah Resûlü câriyeye ‘Allah nerededir?’ diye soruyordu. Câriye semayı işaret edince Allah Resûlü (s.a.v.), ‘Onu azat edin, zira o mümin bir kadındır.’ buyurdu.”¹⁴⁹

Hadisteki Müşkil Nokta

Açıkça görüldüğü üzere hadiste hem Allah Resûlü’nün sorusu hem de câriyenin ona verdiği cevap, mekân mânâsını akla getirmektedir. Câriyenin kendisine tevcih edilen suale karşılık gözüyle semayı işaret etmesine rağmen Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onun mümin olduğunu ifade etmesi hadisteki diğer müşkildir.

Hadisin Yorumu

Hadisteki “eyne” edatı, Arap dilinde bir kimsenin hangi mekânda olduğunu öğrenmek için kullanılan bir edattır. Bunun yanı sıra bir kimsenin yüksek konumunu, mekânını ve değerini

149 Müslim, “Mesâcîd” 33; Ebû Dâvut, “Salât” 171; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX/465(17946); İbn Hıbbân, *Sahih*, I/383 (165).

ifade etme sadedinde de kullanılmaktadır. Nitekim Arapların sözlü kültürlerinde **أَيْنَ فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ** “Falan kimse nerede diğeri nerede?” şeklinde kullanımlar yer almakta ve onlar bununla bir kimsenin mekân bakımından nerede olduğunu değil; o kimsenin konumuna ve yüce mevkisine işaret etmeyi kastetmektedirler.¹⁵⁰

Dilde kullanılan **أَيْنَ فُلَانٌ فِي الْأَمِيرِ؟** “Hükümdarın nazarında falancanın kıymeti nerededir/nedir?” cümlesinde, her ne kadar hükümdar ile o kimse farklı şehirlerde olsalar bile o kimsenin kıymeti bu şekilde ifade edilir. Zira burada mekânsal bir birliklik değil, falan şahsın hükümdar nazarındaki kadr ü kıymeti sual edilmiştir. Dolayısıyla cevap da bu şekilde anlaşılır.

Yine dilde yer alan **فُلَانٌ فِي السَّحَابِ وَفِي السَّمَاءِ** “*Falan kimse bulutlarda ve semadadır.*” cümlesinde o kimsenin yüce konumu, şerefi ve kalplerdeki etkisi ve tesiri murat edilmektedir. İşin en doğrusunu Allah bilir.

150 Zebidî, *Tâcû'l-'Arûs*, XXXIV/223-225.

Allah'ın Semayı Yaratmadan Amâ Denilen Yerde Olması

جاء أن سائلا سأل النبي صلى الله عليه وسلم فقال أين كان ربنا قبل خلق السماوات؟ فقال: في عماء فوقه هواء وتحت هواء

“Bir defasında Resûl-i Ekrem’e (s.a.v.), “Allah semayı yaratmadan evvel neredeydi?” diye bir soru tevcih edilmiş, o da buna karşılık “Üstü ve altında hava bulunan amâ denilen yerdeydi.” şeklinde cevap vermiştir.”¹⁵¹

Hadis metninde yer alan العماء kelimesi bulut mânâsına gelmektedir.

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste mekân ifade eden kelimeler olduğu gibi altında ve üstünde şeklinde bir takım müteşâbih beyanlar yer almaktadır. Bir başka deyişle Allah'ın üstü ve altında hava bulunan bir bulut içerisinde bulunması zâhiren müşkildir.

Hadisin Yorumu

Hadiste yer alan “fî” harf-i ceri, “alâ” mânâsında kullanılmıştır. “Alâ” harfinin dildeki yaygın anlamı ise “kuşatmak” ve “hâkim olmak” şeklindedir. Yani bununla Allah'ın mahlûkatın hepsi üze-

151 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVI/108 (16188)

rinde manevi olarak hükümrân olduğu haber verilmiştir.

Hadiste yer alan **فوقه** kelimesinde yer alan zamir ise Allah'a değil; buluta râcidir. **تحته** kelimesi de aynı şekildedir. Yani bu ibareyle altında ve üstünde hava bulunan bulutun Allah'ın kudreti altında olduğu, bir başka deyişle Allah'ın ona hükümrân olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla hadiste mekân anlamı ifade eden bu lafızlar Allah'a değil, Allah'ın kudretine boyun eğmiş olan buluta râcidir.

Hadiste yer alan **العماء** kelimesi bazı rivayetlerde **عمى** şeklinde kasr hâliyle gelmiştir. O hâlde bu kelime “eşit olmamak, denk olmamak” mânâsına gelmektedir. Kelime bu şekilde okunduğunda hadisin mânâsı sanki şöyle olmaktadır: “Allah vardı. Fakat o esnada ondan başka ona denk ve misil olabilecek hiçbir şey yoktu. Bilakis her şey ademe mahkûmdu. Mevcut ve hissedilebilir değildi.” Yine hadis metninde yer alan **الهواء** kelimesi de boşluk demektir. Boşluk da aynı şekilde yokluk demektir. Bu sebeple Allah vardı fakat O'nunla beraber ne altında ne de üstünde bir şeyin varlığı söz konusu değildi.¹⁵²

152 Bedreddin İbn Cemâa'nın bu hadisle ilgili tespitleri ve yorumları oldukça enfestir. Onun hadisle alakalı yaklaşımını şu şekilde ifade etmek isabetli olacaktır:

Bu hadisin senedinde yer alan Ya'la b. Atâ, Vekî b. Uduş'ten rivayetinde teferrüt etmiştir. Vekî b. Uduş'un ismi, Hudus şeklinde de zaptedilmiştir. Bu rivâyeti, Vekî'den, Ya'la b. Âta'dan başka nakleden olmamıştır. Bu râvilerin her ikisi de meçhuldür. Ne var ki bu rivâyeti İmam Tirmizî nakletmiştir. Fakat Tirmizî'nin furû'a ait naklettiği bazı rivâyetler bile delil olmaya elverişli değilken; dinin özünü ve aslını oluşturan Allah'ın marifetiyle alakalı hususlarda delil olmaması daha önceliklidir. Hâşeviyye fırkasından bir grup, Allah Resûlü'nün kendisine tevcih edilen “Allah neredeydi?” sorusunu inkâr etmemesinden yola çıkarak, Allah'a mekân atfetmişlerdir.

Hadisin zayıf olduğunu ve delil getirmeye elverişli olmadığını beyan ettik. Fakat sahîh olduğunu farz ederek hadisi şu şekilde yorumlamak mümkündür: Nebiyy-i Ekrem, İslâm'a yeni giren bedevi ve cahiliyeden kimseleri ilk başta hemen dinden soğutmak istemiyordu. Zira onlar tabiat

ve fitrat itibariyle sert bir mizaca sahip olduklarından meselelerin inceliklerine vâkıf olamıyorlardı. Bu sebeple Allah Resülü onları dinden nefret ettirmemiş ve fikren onları ayıplama yoluna gitmemiştir. Hadisle alakalı şöyle bir yorum da ileri sürülebilir: Hadis metninde yer alan **أَيْنَ كَانَ رَبُّنَا** cümlesinde izâfet terkiibindeki muzafın hafzedildiği görülmektedir. Bu durumda cümle **أَيْنَ كَانَ عَرْشُ رَبِّنَا** "Rabbinin arşı neredeydi?" şeklinde olmaktadır. Nitekim hadisin son kısmında yer alan **عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ** ibaresi de bu mânâyâ delalet etmektedir.

Hadiste yer alan **فِي غَمَامٍ** ifadesi ise hem med hem de kasr ile rivayet edilmiştir. Medli okunması hâlinde bu kelime ince bulut mânâsına gelir. Bununla kastedilen ise Allah'ın yüce ve âli olduğudur. Yani Allah Teâlâ kahr ve tedbir cihetiyle bulutun üzerindedir. Yoksa Allah'ın bir mekânda olduğunu düşünmek mümkün değildir. Kasr şeklinde okunması hâlinde ise bu kelime Tirmizi'nin Yezid b. Harun'dan naklettiğine göre "Beraberinde hiçbir şey yoktu." mânâsına gelmektedir. (Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'an, 12) Bu takdirde hadisin mânâsı "Allah vardı. Beraberinde başka hiçbir şey yoktu." şeklinde olmaktadır. Nitekim Buhârî'nin *Sabîh*'inde sabit olan İmran b. Husayn'a ait şu rivayet de bunu teyit etmektedir: **كَانَ اللَّهُ وَلَيْسَ شَيْءٌ غَيْرُهُ** "Allah vardı. Ondan başka hiç bir şey var değildi."

Başka bir rivâyette **لَا شَيْءَ مَعَهُ** "Allah var iken beraberinde başka bir şey yoktu." kaydı da vardır. Buna göre hadiste, eşyanın adem oluşu, amen kelimesine teşbîh edilmiştir. Âmâ bir kimse nasıl bir şeyi göremez ise ma'dum/yok olan bir şey de görülemez.

Hadiste yer alan **أَمَّا** ile ilgili **مَا تَحْتَهُ خَوَاءٌ** şeklinde fevkiyet ve tahtiyetten söz edilmesi, **أَمَّا** şeklinde tabir edilen mâdumun altında veya üstünde bir şey olmadığını ifade etmektedir. Mâdum olan şeyin zaten yokluğu söz konusu olmadığı için altında veya üstünde bir havanın olması zaten düşünülemez.

Rüzgârın Rahmân'ın Nefesi Olması

لَا تَسُبُّوا الرِّيحَ لِأَنَّهَا مِنْ نَفْسِ الرَّحْمَنِ

“Rüzgâra sövmeyin. Zira o Rahmân'ın nefesindendir.”¹⁵³

أَجِدُ نَفْسَ رَبِّكُمْ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ

“Ben Rabbinizin nefesini Yemen tarafından hissediyorum.”¹⁵⁴

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste yer alan nefes kelimesi zâhiren boğazdan çıkan hava mânâsına gelmektedir ki bu şekliyle Allah Teâlâ hakkında kullanılması uygun değildir.

Hadisin Yorumu

Hadiste zikredilen nefes kelimesi, tenfis/rahatlatma demektir. Yani keder ve tasayı izale etmek demektir. Zira rüzgâr hasta kimseyi iyileştirmeye, müzmin hastalığı olanları rahata ulaştırmaya ve buna benzer başka şeylerde şifa vesiledir. Rüzgâr şifaya sebep olsa da elbetteki hakiki anlamda şifayı veren

153 Hâkim, *el-Müstedrek*, II/272(3075)

154 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVI/576 (10978); İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh*, s. 195.

Allah'tır. Her türlü keder ve tasanın izalesi Allah'ın kudretiyle olmaktadır.

Hadiste yer alan "*Yemen tarafından Rabbinizin nefesini hissediyorum.*" cümlesi ise şu mânâya gelmektedir: Allah bendeki keder ve üzüntüyü Yemenden Müslüman olanların İslâm'a dâhil olmalarıyla izâle buyurdu, beni rahatlattı. Zira Yemen ehli, herhangi bir zorlamaya ve savaşa ihtiyaç duymadan rahat ve mutmain bir şekilde İslâm'a girmişlerdir.¹⁵⁵

155 Bedreddin İbn Cemâa'ya göre ilk hadiste yer alan "Rahmân'ın nefesindendir." kaydı, sahih bir senetle gelmemiştir. Şayet sahih olsaydı o hâlde hadisin mânâsı "Allah'ın zorda kalmış kullarını rahatlatması" şeklinde olurdu. Hz. Peygamber'den nakledilen "*Rabbinizin nefesini Yemen tarafından duyuyorum.*" (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XVI/576 (10978)) hadisi de aynı şekilde tevil edilir. Yani Allah Teâlâ Ensar ile beni destekledi rahatlattı, demektir. Zira Ensar'ın aslı Yemen'e dayanmaktadır. Başka bir görüşte Hz. Peygamber'in bu cümleyi Tebük taraflarında iken söylediği, Medine'nin ise Yemen cihetinde kaldığı ifade edilmiştir.

Allah'ın Kuluyla Halvet Etmesi

مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا يَخْلُو اللَّهَ بِهِ فَيَقُولُ لَهُ: أَيُّ قُلٍّ أَتَذْكُرُ يَوْمَ كَذَا

“Sizden hiç kimse yoktur ki Allah onunla başbaşa kalıp, ona ‘Şu günahı hatırlıyor musun?’ demesin.”¹⁵⁶

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadisteki halvet kelimesi, ilk anlamı itibariyle Allah'ın kuluyla bir mekânda olması mânâsını akla getirir. Yine hadiste Allah'ın kuluna جَلَّ “Söyle!” demesi de Allah'ın kavlinin teceddüt ettiğini akla getirmektedir.

Hadisin Yorumu

Hadiste kastedilen halvet, Allah'ın herkesi bir arada muhatap alacağı ve başkasının onu işitmeyeceğini haber vermektedir. Yani ilâhî hitabı işiten kimse tek başına buna muhatap olacaktır. Yoksa burada Allah'ın kuluyla başbaşa bir mekânda bulunması söz konusu değildir.

Kelamın teceddüt etmesi ise nefsü'l-emirde olan kelamı du-

156 Bu hadisi bu lafızlarla *Kütübü Tis'a* da tespit etmeye muvaffak olamadık. Fakat hadis yakın mânâsıyla şuralarda geçmektedir: Buhârî, Rikak, 50, Tevhîd, 24.

yurmaktan ibarettir. Nitekim **حدث اليوم أمر السلطان بالقول** “Bugün hadise meydana geldi. Hükümdar da sözünü hükmetti.” cümlesinde hükümdar orada olmadığı ve hatta konuşmadığı hâlde durum ona isnat edilmiştir. Fakat o, tıpkı kendi emirlerini yazan kâtibin başında duruyor gibi kabul edilir. Zira onun sözünün delili ortaya çıkmıştır. Öyleyse hadiste yer alan ifadede yenilik mânâsı kelamın anlaşılmasındadır yoksa bizzat kendisinde değil!

Allah'ın Zulmü Ayaklar Altına Alması

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَطْوِي الْمِطَالِمَ كُلَّهَا فَيَضَعُهَا تَحْتَ قَدَمِهِ إِلَّا أَجْرَ الْأَجِيرِ وَعَقْرَ الْبَهِيمَةِ
وَفَضْرَ الْخَاتَمِ

*“Allah Teâlâ, işçi hakkı, hayvanları yaralayarak öldürme ve kadınla nikâhsız beraber olmak gibi hatalar müstesna, bütün zulümleri dürüp ayaklar altına alır.”*¹⁵⁷

İşçi hakkının gasbı, onun ücretinin ödenmemesi ve geciktirilmesidir. Hayvanların göbeğinden yaralanarak öldürülmesi hâlinde, öldürülen hayvan meyte olur ve ondan istifade edilmez. Hadisteki diğer husus ise nikâhı olmayan kadınlarla zorla cinsel münasebete girerek onların bekârlığının bozulmasıdır. [Hadisteki bir diğer mesele ise evli veya bekâr kadınlarla nikâhsız bir şekilde, zor kullanılarak cinsel münasebete girilmesi ve böylece onların namuslarına hâlel getirilmesidir.]

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadis metninde görüldüğü üzere Allah'a uzuv isnat edilmiştir. (Allah'ın zulümleri dürmesi ve ayaklar altına alması uzuv

157 Bu hadisin metnini ana hadis kaynaklarında bulmaya muvaffak olamadık. İbn Mende bu hadisi *er-Redd* kitabında nakletmiş, (s. 14), Bedreddin İbn Cemâa da *İzâbu's-Sebil* isimli eserinde aynı hadisi kaydederek, senedinin ciddi mânâda zayıf olduğunu ifade etmiştir. (bk. Bedreddin İbn Cemâa, *İzâbu'd-Delil*, s. 230; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 232.

mânâsını akla getirmektedir.)

Hadisin Yorumu

Hadiste özellikle bu üç durumun affedilmeyeceğinin vurgulanmış olması ise dünyada bu gibi zulümlere maruz kalan kimselerin daha ziyade acziyet içerisinde bulunacaklarından ve bu zulümler karşısında diğer hataların kıymetinin çok hafif kalacağından dolayıdır.¹⁵⁸

Allah Resûlü'nden nakledilen “*Cahiliye devrinden kalma, her türlü kan ayağımın altındadır.*”¹⁵⁹ hadisinde de aynı mânâ vardır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.), bu ifadesiyle, câhiliyyeden kalma her türlü kan davasından yüz çevirdiğini, bu konuda bir yarış ve gayret içerisinde olmadığını ifade etmiş olmaktadır.

Öte yandan dildeki bazı söylemler de hadisteki bu ifadeyi Allah'ın bu zulümlerin dışındaki diğer hatalardan yüz çevirmesi, onları görmezden gelmesi şeklinde anlamaya zemin teşkil etmektedir. Söz gelimi Arap dilinde yer alan *اشتد وطأ فلان على الناس، وركب رقابهم* “Falan kimsenin insanlar üzerindeki şiddeti arttı. Onların enselerine bindi.” cümlesinde kastedilen anlam insanların hor görülmesi, ezilmesi ve zulme maruz kalmasıdır. Yoksa burada insanların enselerine bindiği mânâsı anlaşılmaz. Zira bunu yapan kimse yerde yürüse bile yaptığı zulüm ve hakir görme bu şekilde ifade edilir.¹⁶⁰

158 el-Kasrî, hadiste sadece bu üç durumun affedilmeyeceğinin haber verilmiş olmasının inhisar kabilinden olmadığını ifade etmiş, bütün bunların Allah'ın meşietinde olduğunu, onun dilerse affedip dilerse affetmeyebileceğini vurgulamıştır. (Bk. el-Kasrî, *Tenbihü'l-Efhâm*, s. 121) Ayrıca bk. İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis*, vr: 13b.

159 Müslim, “Hac” 147; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV/251(2809); İbn Hıbbân, *Sahih*, IV/310(1457); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsted*, VIII/118(4583); Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebir*, VIII/14(7285)

160 İbn Cemâa'ya göre hadis oldukça zayıftır ve nakli de sabit değildir. Dolayısıyla hadis üzerine hüküm bina edilemez. Sahih olduğunu farz etmek hadisi şu şekilde yorumlamak mümkündür: Ayaklar altına almak ifade-

Allah'ın Bûc Denilen Yere Adım Atması

أَنْ آخِرَ وَطْنَةٍ وَطَنَهَا اللَّهُ بَوَّجَ

“Şüphesiz Allah'ın adımını attığı en son yer, Bûc denilen yerdir.”¹⁶¹

Hadisteki Bûc denilen yer, Taif bölgesinde bilinen bir yerdir.

Hadisteki Müşkil Nokta

“Çiğnemek” adım atmak” mânâsına gelen الرِّوْطِ kelimesinin zâhirî anlamı iki ayak sahibi olmayı akla getirir. Hâlbuki Allah Teâlâ böyle bir mânâdan münezzehtir.

Hadisin Yorumu

Hadiste Allah'ın müşrikleri en son hezimete uğrattığı yerin Tâif olduğu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en son seferinin de Bûc

si, onu istemez ve ondan dolayı bir kimseyi sorguya çekmez demektir. Bu lafız, dilde sıkça kullanılır. Nitekim Arafe günü Veda Haccı'nda Hz. Peygamber, “*Cahiliye devrinden kalma, her türlü kan ve faiz ayağımın altındadır.*” (Müslim, “Hac” 147) buyurmuştur. Burada kastedilen bizzat mübarek ayakları değildir.

161 Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*, XXIV/239(20630); Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/104(17562); İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 140; Bedreddin İbn Cemâa, söz konusu bu hâdisin zayıf olduğunu ifade etmiştir. (bk. Bedreddin İbn Cemâa, *İzâhu'd-Delîl*, s. 222.)

denilen mevkiye olduğuna bir işâret vardır.¹⁶²

Tebük gazasına gelince Hz. Peygamber (s.a.v.) orada savaşa girmemiştir. Dolayısıyla Taif'e olan baskı ve savaş, Hz. Yusuf'ın kıtlık senelerinde olduğu gibi onları terbiye etmek için, Kureyş'e isabet eden ve yedi sene süren kıtlığın onlara musallat etmesi gibi şiddetli bir durumdur. Bunun sebebi, onların veya o taraflardaki bölgelerin iman etmelerini temin etmektir. Böylece Arap Yarımadası'nda iman kemale ermiş olur. Hatta şimdiye kadar o bölgede müşrik iskân edememiştir. Orada küfür de yer alamaz. İşte Taif halkını terbiye etmek için onlara uygulanan bu baskı, küfürleri sebebiyle onlara isabet eden son şiddetli darbe olmuştur.¹⁶³

162 İbn Kuteybe, *Tevîl*, s.140; İbn Fûrek, *Müşkilül-Hadis*, s.279.

163 Hadisi yorumlayan âlimlerden olan İbn Cemâ'a'ya göre bu hadis zayıftır. Bûc Taif'te bir vadinin adıdır. Beyhakî ve daha başka kimseler bu hadisi rivayet etmişlerdir. Sahih olduğu farz edilse hadis şu şekilde tevil edilebilir: Süfyan b. Uyeyne şöyle der: Allah'ın son atlı birliği Bûc denilen yere gitmiştir. Bunun anlamı ise hadiste zikredilen vat'e (adım atmak) kelimesi, Allah'ın teyit, nusret ve yardımının inmesini ifade etmektedir. İbn Mende, Allah'ın müşrikleri son olarak hezimete uğrattığı yerin Tâif olduğunu ve Hz. Peygamber'in de düşmanla yaptığı son gazvenin burada cereyan ettiğini söylemiştir. Yani müşriklerle yapılan son savaş burada olmuştur. Bu gazvenin adı ise Huneyn'dir. Bu durum "ayak basmak" mânâsına gelen vat'e kelimesiyle ifade edilmiştir. Zira ayak basan kimse, bastığı yere hâkim olur ve oraya iyice yerleşir. Hadiste Allah'ın adım atması zikredilmiş fakat Hz. Peygamber'in attığı adım murad edilmiştir.

Kılıf İçerisindeki Kur'ân'ın Yanmaması

لَوْ جُعِلَ الْقُرْآنُ فِي إِهَابٍ ثُمَّ أُلْقِيَ فِي النَّارِ مَا احْتَرَقَ.

“Eğer Kur'ân deri içine konulsa, sonra ateşe atılsa ateş onu yakmaz.”¹⁶⁴

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadis, zâhiren Kur'ân'ın yanma ihtimalini akla getirmektedir.

Hadisin Yorumu

Hadisi iki açıdan tevil etmek mümkündür:

1. Hadiste murat edilen mânâ şu şekildedir: Şayet Kur'ân'a delalat eden harfler ve onu anlaşılır bir şekilde resmeden kelimeler bir kılıf içerisinde olsa, delil yansa da medlül (Kur'ân) yanmaz. Burada Kur'ân'ın, hakikatte Allah'ın zâtıyla kaim kelamı olduğuna ve onun asla yanmayacağına bir tenbih vardır.

2. Hadis şu şekilde tevil edilebilir: Şayet Kur'ân'ın mushaflardaki şekli yansa da kalplerdeki hıfzı gitmez ve gönüllerden asla Kur'ân ayrılamaz. Nitekim ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber'den (s.a.v.)

164 (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVIII/627 (17409); İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 290; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyanüh*, s. 283; Darimi, *Sünen*, 4/2086 (3353))

vârid olan bir hadiste şu şekilde vasfedilmiştir: *إِنَّ أَسَاجِلَهُمْ فِي صُدُورِهِمْ*
“Onların kitapları, kalblerinde muhafaza altındadır.”¹⁶⁵

165 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/379; Hadisle alakalı İbn Kuteybe, hadiste ifade edilen Kur'ân'ın yanmaması meselesinin risalet döneminde mucize olsun diye bir kere vuku bulmuş bir mucize olabileceği ihtimali üzerinde durduğu gibi, ayrıca bununla Allah'ın Kur'ân'ı ezberleyen kimseyi öte tarafta cehennem ateşiyle yakmayacağını da haber verilmiş olabileceğine dikkat çekmiştir. (bk. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.133) Hadis etrafında serdedilen bu yorumda oldukça dikkat çekicidir.

Allah'ın Tâhâ ve Yâsîn Surelerini Okuması

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَرَأَ طَهُ وَيَسَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ بِالْقَلَمِ، فَسَمِعَتْ الْمَلَائِكَةُ ذَلِكَ، فَقَالَتْ طَوْبَى لِأُمَّةٍ يَنْزِلُ عَلَيْهَا هَذَا

*“Allah Teâlâ Hazretleri, Âdem'i yaratmadan iki bin sene önce Tâhâ ve Yâsîn surelerini okudu. Meleklerde bunu işitip şöyle dediler: Üzerine bu sureler nâzil olacak ümmete müjdeler olsun.”*¹⁶⁶

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste Kur'ân'a vakit izâfe edilmiştir. Hâlbuki itikatta bilinen husus, Kur'ân'ın evveli yoktur. (Zira Kur'ân Allah'ın kelmâsıdır. Allah'ın kelmâsı da Allah'ın zâtıyla kaimdir.)

Hadisin Yorumu

Hadisteki vakit, Kur'ân'ın okunmasıyla ilgilidir. Burada ise Kur'ân'ın meleklerle işittirilmesi ve duyurulması kastedilmiştir. Yani Allah, bu iki sureyi o vakitte meleklerle duyurmuştur.¹⁶⁷

166 Beyhaki, *el-Esma ve's-Sıfat*, 1/566(491); İbn Huzeyme, *Kitabu't-Tevhîd*, 1/402

167 İbn Cemâ'a'ya göre hadis mevzudur. Ebû Hatim İbn Hıbban ve daha

Sıla-i Rahimin Fazileti

الرحم شجرة من الرحمن، لما أخذها أخذت بمنكبيه.

“Sıla-i rahim, Rahmân isminden alınmıştır. (Allah sıla-i rahime kendi ismini vermiştir.) Allah bu ismi aldığı anda sıla-i rahim de onun omuzlarına yapışmıştır.”

قامت على يمين العرش، فقالت ما هذا؟ فقالت: هذا مقام العائذ بك من القطيعة، فقال: أما ترضين أن أصل من وصلك وأقطع من قطعك

“Sıla-i rahim, arşın sağ tarafına tutunur. Arş ‘Bu da nedir?’ diye sorunca sıla-i rahim şöyle cevap verir: Bu sıla-i rahimi kesmeye kimselerin makamıdır. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Sen şundan razı olmaz mısın? Sıla-i rahim yapana ben de sıla-i rahim yaparım. Akraba ilişkisini kesenle ben de ilişkiyi keserim.”¹⁶⁸

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadis zâhiren, ba’ziyet/kısım, dokunma, cihet ve uzuv mânâsını akla getirir. Hâlbuki bu mânâlar Allah hakkında muhaldır.

başkaları bu hadisi İbrahim b. Muhacir’in Ömer b. Hafs’tan naklettiğini ve her ikisinin de hadis imamları nezdinde bir kıymet ifade etmediğini söylemişlerdir. (İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzuât*, 1/110) Hadis sahih olsaydı, bu durumda Allah Teâlâ bu sûreleri okuduğu vakit, bu sûrelerin Allah’ın sıfatlarından bir sıfat olarak sabit ve mevcut olduğu ifade edilmiş olurdu.

168 Hâkim, *el-Müstedrek*, II/255 (3005); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, XIV/103 (8367)

Hadisin Yorumu

Hadiste yer alan bu ifadeler sıla-ı rahimin önemini ve kıymetini ortaya koymak için kullanılan lafızlardır. Dilde buna benzer kullanılan bazı söylemler vardır: “Eteklerine yapıştı. Elini tuttu. İşin kontrolünü ona verdi. Onu bir işte yetkili kıldı. Kanatlarını ona gerdi.” gibi cümlelerde kastedilen mânâ farklıdır. Şair şöyle demiştir:

تَغْطِيتُ مِنْ دَهْرِي بِطَرْفِ جَنَاحِهِ، فَعَيْنِي تَرَى دَهْرِي وَلَيْسَ يَرَانِي

“Zamanı kanatlarının bir kısmıyla örttüm. Gözlerim zamanı görüyor fakat beni gören yoktu.”

Dilde bu tür mânâların, uzvun dışına başka bir mahmili varsa ki -burada konu edilen uzuv sahibi kimselerdir- her türlü uzuv ve azadan münezzeh olan Allah Teâlâ hakkında bu ifadelelerin mecaza hamledilmesi daha evladır.

Hadiste bayanlara ait olan bir uzuv olan “rahim” kastedilmiş değildir. Şayet böyle olsaydı, rahim bir alakadan ibarettir. Bununla bilinen rahim kastedilmiş değildir. Öyleyse hadisten maksat, sıla-i rahimin cinsine sarılmaktır. Bunun da ayrıca tevil edilmesi gerekir. Zira aynı cins rahim, aklen anlaşılmaz ve ona sarılmak da mümkün olmaz. O hâlde hadisin yorumunda tenzih ilkesine dönmek gerekmektedir. Kim ne kadar sıla-i rahime önem veriyor ise Allah katında o kadar mekânı vardır.

O kimse Allah katında Allah'ın koruması altına girmiş kimse gibi olmaktadır. Allah onu sıla-i rahimi kesmekten korur. Ta ki sıla-i rahimi kateden kimse Allah'ın zimmetini hakir görür ve azametini de hafife alır.

Allah'ın Hicvetmesi

أَن بَعْضَ الْعَرَبِ هَجَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَلَغَهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ
فَقَالَ: إِنْ فَلَانًا هَجَانِي وَهُوَ يَعْلَمُ أَنِّي لَسْتُ بِشَاعِرٍ، فَاهْجِهْهُ اللَّهُمَّ وَالْعَنَهُ عَدَدَ مَا
هَجَانِي

*“Araplardan bir kısmı Hz. Peygamber’i hicvetti. Bu durum O’na ulaşınca şöyle dedi: Şüphesiz ki falanca benim şair olmadığımı bile bile, beni hicvetti. Allah’ım beni hicvettiği gibi sen de onu hicvet”*¹⁶⁹

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste yer alan “hicv” kelimesi, alaya almak demektir. Bu ise kötü ve uygunsuz bir durumdur. Allah’ın kalamında böyle bir şeyin bulunması mümkün değildir.

Hadisin Yorumu

Hadiste müşâkale sanatı vardır. Bununla murat edilen anlam şudur: Allah’ım onun beni hicvetmesine mukabil, onun canını al!

Bu durumda Allah’ın onu öldürmesi hicv diye isimlendirilmiştir. Dildeki bazı kullanımlarda da bunun örneği vardır: حَبِي السَّيْفُ “Olan oldu! Artık yapacak bir şey yok” سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلُ “Kılıç kızıştı” Bu cümlelerde de kastedilen anlam farklıdır.

169 Suyûtî, *Câmiül-Ebâdis*, XXXIII/339 (36359); Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VIII/385 (3332)

O hâlde hadisin anlamı “Kur’ân’ı onu zemmetmek için indir Ya Rab!” şeklinde olmaktadır. Nitekim ayette şöyle vârit olmuştur: *ولا تطع كل حلاف مهين* “Sakın uyma: Servet ve hanedan sahibi diye, o bol bol yemin eden, değersiz adama!”¹⁷⁰

Rivayetlerde geçtiğine göre Ebû Leheb’in eşi, *تبت يدا أبي لهب وتب* “Ebû Leheb’in elleri kurusun.” ayeti nazil olunca¹⁷¹ “Muhammed’in Rabbi beni hicvetti.” demiştir. Onlar, bu tür şeyleri hicv kabul ediyorlardı. Zira bu, hicve mukabil nâzil olmuştur.¹⁷²

Hadiste şu mânâ da kastedilmiş olabilir: Allah’ım beni hicveden kimseye sen de onu hicvedecek birisini musallat eyle! Ona hicvinde nusretinle muamele eyle! Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hasan b. Sâbit’e şöyle dediği vârit olmuştur: Onları hicvet! Ruhü'l-kuds (Allah Teâlâ) beraberdir.¹⁷³

170 Kalem: 10

171 Tebbet: 1

172 Hadisin metninde Allah Teâlâ’ya beşere ait bir kullanım olan “hicv” izâfe edildiğinden, hadisin tevili gerekli görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Allah’ım sen de onu hicvet” ifadesi ile kendisiyle hicveden bu kimseye Allah’ın cezasını/karşılığını vermesini murat etmiştir. Nitekim Arap dilinde bir şeyin bizzat kendisi zikredilmek sûretiyle onun sonucunun kastedildiğine dâir pek çok örnek görmek mümkündür. Allah Resûlü (s.a.v.), kendisini hicveden insandan Allah’a sığınarak, onun cezasını rabbinin vermesini arzu etmiştir ki bu ifade şekline mukâbele veya müşâkele denmektedir. Mesela, *وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا* “Kötülüğün karşılığı misli gibidir.” *فَمَنْ اخْتَلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ* “Size kim düşmanlık ederse, onun misliyle siz de ona haddini bildirin.” *اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ* “Allah Teâlâ da onların alaylarının karşılığını verdi.” *سَخَّرَ اللَّهُ لَهُمُ* “Allah onlarla alay etti.” gibi âyetlerde de aynı sanatın yer aldığı görülmektedir. Bazı âyetlerde Allah Teâlâ’ya izâfe edilen dalga geçme ve alay etme gibi fiiller, “Allah’ın alay eden, dini küçümseyen kimselere haddini bildirmesi” şeklinde anlaşıldığı gibi, hadiste ifade edilen “Allah’ım onu hicvet” kısmı da “Allah’ım onun bana hicvetmesine karşılık, sen de ona azabını musallat kıl” şeklinde tevil edilmesi mümkün görülmektedir.

173 Müslim, Fezailu’s-Sahabe, 32/157.

Hz. Peygamber'in, Rabbini Genç Bir Sûrette Görmesi

دخلت على ربي في جنة عدن، فرأيت شاباً جعداً في ثوبين أخضرين.

“Adn cennetinde Rabbimin yanına girdim ve onu iki yeşil elbise içerisinde kıvrıkcık saçlı bir genç sûretinde gördüm.”¹⁷⁴

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste yer alan “Rabbimin yanına girdim.” ifadesi mekân mânâsını akla getirir.

Yine “Genç bir şekilde gördüm.” ifadesi de mer’i (görülen) Allah Teâlâ olduğundan ona bir sıfat izâfe edildiği izlenimini vermektedir. Allah Teâlâ Müşebbihe’nin bu tür hezeyanlarından münezzehtir. Kendilerini İslam’a müntesip görenlerden bir kısmı hadisin zâhirî mânâsını alarak, Yahudilerin Allah’ın ihtiyar bir sûreti olduğu yönündeki asılsız ve tutarsız iddialarına muhalefet etme pahasına Allah’ın genç bir sûretinin olduğunu ortaya atmışlardır. Allah Teâlâ bütün bu fasit düşüncelerden beridir.

Hadisin Yorumu

Bir mekâna girme, bilinen anlamıyla mekânsal olabileceği gibi bazen idare ve yönetimle alakalı meselelerde olabilir. Söz

¹⁷⁴ Hadisin ana kaynaklarda tespitini yapamadık. Fakat hadis İbn Fûrek’in bu alanla alakalı yazılmış eserinde yer almaktadır: bk. *Müşkilül-Hadis ve Beyânüh*, s. 336.

gelimi dilde *فلان يداخل فلاناً في الحديث وفي الأمور* "Falan kimse, falancanın konuşmasına ve işlerine müdahale etti." şeklinde kullanımlar yer almaktadır. Hadisteki bu ifade "Allah'ın evine girdim" mânâsındadır. Zira cennet Allah'ın evidir. Tıpkı Kâbe'nin Allah'ın evi olması gibi.

"Genç bir sûrette gördüm" Burada kastedilen Allah'ın veli kullarından birini genç bir sûrette gördüm demektir. Hadisteki rü'yetin uykuda olması muhtemel olduğu gibi İbn Fûrek'in dediği gibi yakaza hâlinde de meydana gelmiş olabilir.

Hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ı gördüğü bu sûretin yaratılmış ve güzel sûret olduğu da kastedilmiş olabilir. Yani mahlûkatın güzelliği, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Allah'ın cemal vasfından alıkoyamamıştır. Esasen bu yorum sûfilerin tevillerine benzemektedir. Mesela sûfilerin şu sözü de buna örnektir: *مَا رَأَيْتُ شَيْئًا إِلَّا رَأَيْتُ اللَّهَ عِنْدَهُ* "Kâinatta her ne gördüm ise Allah'ı onun yanında gördüm."

Burada, "Bütün şekil ve sûretlerin Allah tarafından yaratılmasına rağmen, özellikle güzel sûretin tahsis edilmesinin hikmeti nedir? Hâlbuki Allah'ın her türlü sûretin yanında görülmesi gerekir!" dersen buna şöyle cevap verilir: Güzel şekil ve sûret, onunla meşguliyetin remzidir. Güzel bir sûret ile meşguliyet söz konusu değilse onun dışındaki diğer şekil ve sûretlerle iştigal etmemek daha uygun ve evladır.¹⁷⁵

175 Bedreddin İbn Cemâa'ya göre bu hadis bâtil ve uydurmadır. Bazıları bu hadisin Naim b. Hammad tarafından uydurulduğunu ifade etmişlerdir. Zira o hadis uydurmakla çok meşgul olurdu. Ahmed b. Hanbel, hadis münker olduğunu söylemiştir. İbn Akil ise hadisin yalan olduğunda kesinlik olduğundan söz etmiştir. Bu zattan rivayet edilen hadisler yalandır. Mervan b. Osman'ın rivayetinde ise meçhûl râvi vardır. Nesai Mervan'la alakalı rivayetinin doğru olduğuna dair Allah adına yemin alınmadıkça onun rivayetlerine güvenilmez demiştir. Beyhakî şöyle demiştir: Bazıları Allah Resûlü'nün bu olayı rüyasında gördüğü şeklinde yorumlamışlardır.

Allah'ın Güç ve Kuvvetinin Misali

Hiz. Peygamber'den nakledilen bir rivayette şöyle geçmektedir:

أن أعرابيا جاء إلى النبي صلى الله عليه وسلم، وعليه ثياب رثة فصعد النبي -صلى الله عليه وسلم- النظر فيه ثم قال ألك مال؟ فقال: نعم، فقال: إن الله إذا أنعم على العبد يحب أن يرى نعمته، ثم جرى له حديث طويل إلى أن حدثه عن البحيرة التي كانت العرب تُشَقُّ أذننها، فقال النبي -صلى الله عليه وسلم-: ساعد الله أشد من ساعدك وموساه أشد من موساك.

“Vârit olduğuna göre bir bedevî Hiz. Peygamber'in yanına geldi. Üzerinde eski bir elbise vardı. Hiz. Peygamber onu baştan ayağa süzdükten sonra ona 'Senin malın mülkün var mı?' diye sordu. Bedevî 'Evet.' diye cevap verdi. Peşinden Hiz. Peygamber 'Allah bir kuluna nimet lüt-fettiği zaman, o nimetini kulunun üzerinde görmekten hoşnut olur.' buyurdu. Sonra Hiz. Peygamber ile bu şahıs arasında uzun bir konuşma geçti. Taki adam Yahudilerin belli doğumlardan sonra devenin kulağını yarıp onu serbest bırakmasına sözü getirdi. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: Allah'ın bileği senin bileğinden daha güçlüdür. Allah'ın makası da yine senin makasından daha kavidir.”¹⁷⁶

Devamında onlar şöyle demişlerdir: Uyku esnasında görülen rüyalar, bazen olmuş veya olacak olaylarla alakalı gören kimseye Allah'ın bir işaret göstermesi türünden vehim de olabilir.

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste bilek ve ustura gibi unsurlar, Allah'ın bir fiil murat ettiğinde belirli şeylere ihtiyaç duyduğunu akla getirmektedir. Hâlbuki İslam itikat sisteminde malum olduğu üzere Allah Teâlâ herhangi bir alete ihtiyaç duymadan ve bir yere temas etmeden dilediği fiili yapmaya muktedirdir.

Hadisin Yorumu

Hadiste bilek mânâsına gelen السَّاعِدُ kelimesi, güç ve kuvvet anlamına gelir. Bu sebeple gözleri görmeyen veya bilekleriyle değil de diliyle çalışan öğretmenin, bir miktar mal mülk biriktirdiği zaman كَسَبْتُ هَذَا الْمَالَ بِسَاعِدِي “Bu malı bileğimin gücüyle kazandım.” demesi buna örnektir. Belki de o kimsenin bilekleri bile olmayabilir. Fakat bu durum yine de bilekle haber verilir.

İşin özeti, Allah Teâlâ ile ilgili bir tabir kullanıldığında, bununla o tabirin neticesi kastedilir.

Hadiste yer alan ve ustura mânâsına gelen الْمَوْسَى kelimesi de benzer şekilde yorumlanmaktadır. Bu kelime zikredilmiş, fakat onunla esas kastedilen anlam onun kesme özelliğidir. Buna göre hadisin mânâsı şu şekilde olmaktadır: Allah'ın kuvveti senin kuvvetinden daha fazladır. Allah'ın bir şeyi kesmesi senin kesmenden daha şiddetlidir. Yani Allah Teâlâ, mahlûkunu değiştirmeye razı olsa ister bahire¹⁷⁷ isterse dört yıllık dişi deve olsun fark etmez her durumda onun şeklini değiştirmeye muktedirdir.¹⁷⁸

XII/432 (5615) Bu hadisi eserinde zikreden Hâkim, hadisin isnâdının sahih olduğunu ifade etmiştir. Bk. *el-Müstedrek*, 1/25 (65).

177 Bahire Arap dilinde şu mânâlara gelmektedir: Kulağı nişan için yarılmış dişi deve veya koyun, cahiliyede on defa doğurduktan sonra kulağını yararak azat bıraktıkları ve kesmesini haram saydıkları dişi deve veya koyun ve bir rivayette saibe denilen bu devenin kendisiyle beraber azat olunan, sütü putlara adanmış deve.

178 Bedreddin İbn Cemâa, hadis imamlarına göre bu hadisin zayıf oldu-

Ahirette Rü'yetullahın Vuku Bulması

تَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ

*"Kıyamet günü, ayın on dördünde kameri gördüğünüz gibi, Rabbinizi zahmete katlanmaksızın açıkça göreceksiniz."*¹⁷⁹

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste Allah'ın görülmesi kamerin görülmesine benzetilmiştir. Kamer ise bir cisimden ibarettir. Dolayısıyla onun herhangi bir yönden görülmesi mümkündür. Allah Teâlâ ise böyle bir durumdan münezzehtir.

ğunu ifade etmiş, devamla şöyle demiştir. Sahih olması ihtimaline binaen hadisi şu şekilde tevil etmek mümkündür: Bilek mânâsına gelen "sâid" kelimesiyle, güç ve kuvvet kastedilmiştir. Zira bir insanın bileği, hem onun gücünü hem de çalışma şeklini haber verir. Buna göre hadis, "Allah'ın işi senin işinden daha güçlüdür. Allah'ın kudreti senin kestiğin hayvana olan kudretinden daha kavidir." şeklinde yorumlanır. Hadisin devamı ise "Senin boğazladığın hayvanı kesmek için de Allah'ın *usturası* senin *usturandan* daha güçlüdür." şeklindedir. Yani bir şeyi kesmesi senin kesmenden daha güçlüdür. Hadiste mecaz sanatı vardır. Allah'ın iradesinin bir şeye süratle tecelli etmesi, usturaya benzetilmiştir. Zira ustura, keskin ve uçları ince olduğu için bir şeyi hemen keser. (Bedreddin İbn Cemâa, *İzâhu'd-Delil*, s. 211-212)

179 Müslim, "Mesâcid" 211; İbn Mâce, "Mukaddime" 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXI/526 (19190); Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*, II/294 (2225).

Hadisin Yorumu

Burada benzetilen Allah'ın görülmesidir. Yoksa Allah'ın kendisi değildir. Şu ayette bunun benzeri vardır:

يعرفونه كما يعرفون أبناءه

*"Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler, onu (Muhammed'i) tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar."*¹⁸⁰

Mezkûr ayette, Hz. Muhammed'in bilinmesi, evlatların bilinmesine benzetilmiştir. Fakat marifet, tealluk ettiği hususlara bütün yönleriyle benzemez. Rü'yet de bu şekildedir.

Hiç şüphe yok ki mahlûkat, Allah Teâlâ'yı bilecektir. Bu bilmenin herhangi bir cihete ihtiyacı yoktur. Kaderî bir kimsenin de buna itirazı yoktur. Aynı şekilde Allah mahlûkatı görecektir. Fakat Allah Teâlâ bir cihette olmamasına rağmen, mahlûkat bir cihette olacaktır. Bu ise rü'yetin, cihet mânâsını akla getirmediğine delildir. Kim kuruntu ve kendi âdeti üzere hüküm verirse o kimsenin rü'yeti inkâr etmesi kaçınılmazdır. Yani o kimse bu iddiasıyla Allah'ın mahlûkatını görmesini; mahlûkatın da Allah'ı bilmesini inkâr etmiş olmaktadır.¹⁸¹

180 Bakara: 146.

181 Rü'yetullah meselesi Mutezile ile Ehl-i sünnet arasında fikir ayrılıklarına sebep olan konuların başında gelmektedir. Ehl-i sünnet âlimleri, âhirette Allah'ın müminler tarafından görüleceğini kabul etmesine rağmen, Mutezile âlimleri buna yanaşmayarak söz konusu nasları tevil etmiştir. Hadiste Allah'ın âhirette görülmesi, dünyada Güneş ve Ay'ın görülmesine teşbih edilmiş ve teşbihin bütün unsurları kullanılmıştır. Allah'ın görülmesi müşebbeh, ayın görülmesi müşebbehün bih, görme eyleminin açık seçik olacak olması vechu şebeh/benzetme yönü ve kef harfi ise benzetme edatıdır.

Buna göre hadiste vurgulanmak istenen en temel hedef, görme eyleminin açık seçik olacağıdır; yoksa mer'i'nin yani görülenlerin (Allah Teâlâ ile Güneş veya Ay) aralarında bir benzerlik kastedilmiş değildir. Yani müminler dünyada Ay'ı ve Güneş'i açık seçik görebildikleri gibi âhirette de Allah Teâlâ'yı aynen bu şekilde göreceklerdir. Nitekim hadiste ana tema, ayın ön dördünde kamerin açık seçik görüldüğü gibi, Allah'ın da âhirette aynı şekilde görüleceği hususudur. Bu ise,

Allah'ın Hz. Âdem'i Yaratıp Ona Ruhundan Nefhetmesi

أن الله تعالى لما خلق آدم ونفخ فيه من روحه عطس، فأذن الله له فشكره فقال
سبحانه: رحمتك الله ف...ت له الرحمة من ربه

*"Allah Teâlâ, Âdem'i yarattığı zaman, ona ruhundan nefhetti. Âdem de aksırdı. Bunun üzerine Allah ona izin verdi. O'da rabbine şükretti. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Allah sana merhamet etsin. Rabbinden gelen rahmet ona en evvel ulaştı."*¹⁸²

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste yer alan "nefh" kelimesi "üfleme" mânâsına gelir ve Allah'ın bir şeye ihtiyaç duyduğu mânâsını akla getirir. Zira üfleme ancak nefes ile olur. Allah'a ruh izâfesi de aynı şekildedir. Rahmetin sebkât etmesi de hadisteki diğer bir müşkildir. Zira bu ifadenin zâhiri, zaman bakımından bir önceliği akla getirmektedir. Rahmet ise Allah'ın kadim bir sıfatıdır.

gören kimseye râci olmaz, bilakis görme eylemine/rü'yet'e râci olur.

Âhirette Allah Teâlâ kendi iradesine göre insanlara göreünecektir; yani herkes dünyada rü'yetullah'a inandığı ölçüde bu görme şerefine nail olabilecektir. Bir başka deyişle Allah Teâlâ, âhiret âleminde herkesin kendi marifet derinliğine göre ona tecelli edecek, rü'yet'e mazhar olma keyfiyeti de marifetlerine göre değişkenlik gösterecek, birisine nasip olmayan rü'yet, başkasına nasip olabilecektir.

182 İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânüh*, s. 227.

Hadisin Yorumu

Allah'ın nefhetmesi, tıpkı diğer fiillerinde olduğu gibi herhangi bir alete ihtiyaç duymaz. Zaten Allah Teâlâ, kâinatı yoktan var etmiştir. Bir şeye dokunma ve ondan yardım alma, ancak sonradan yaratılan bir varlık hakkında iddia edilebilir. Ne var ki tecsim kail olan bazı kimseler, Allah'a ait fiillerin anlaşılmasında cisimlere özgü bazı durumların olmasını şart koşmuşlar ve neticede Allah'a ait fiilleri, kulların fiillerine benzetmek gibi bir kuruntuya düşmüşlerdir. Hâlbuki bu anlayış, onları âlemin kadim olduğunu kabul etmeye zorlamıştır. Bundan dolayı Ehl-i sünnet âlimleri şöyle demişlerdir: Tecsim ehli, âlemin sonradan yaratıldığını isbat etmeye muktedir olamaz. Zira cisimler birbirine benzer. Dolayısıyla cisimlerden bir kısmının kadim diğer bir kısmının muhdes olması düşünülemez.

Allah'a ruh isnat edilmesi mülkün mâlikine izâfe edilmesi gibidir. Bu tıpkı "Beytullah" terkibine benzer.

Rahmetin sebkât etmesi ise rahmenin neticesinin, gazap sıfatının neticesine sebkât etmesi demektir. Zira neticeler ve sonuçlar zamana bağlı muhdes olgulardır. Bazısının zaman yönüyle diğerinin önüne geçmesi olağandır.¹⁸³

183 İbn Cemâa, bu hadisin birkaç farklı senedini verdikten sonra devamla şunları kaydetmiştir: Bu hadis oldukça zayıftır. Zira Hatim b. İsmail bu rivayetinde tek başına kalmıştır. O da cidden zayıf bir râvidir. Fakat hadisin sahih olduğu farz edilse tevlini şu şekilde yapmak mümkündür: Hadiste avuç mânâsına gelen "kabza" mülkiyet, kudret, hükmetme gibi mânâlara gelir. Yed ve kef ise daha önce de geçtiği üzere mülk, kudret, nimet ve güzel olanı lütfetme demektir. Hz. Âdem'in tercih ettiği sağ cihet ise, zürriyetinden iyi hoş kimseler ve saadet ehlinde kinayedir. Âdem'in Allah'ın sağ elini tutması ve tercih etmesi de zürriyetinden iyi kimselere duyduğu muhabbet ve rızasından kinayedir. Veyahut hadisteki yeminden maksat, Allah tarafından gelen yümn ve berekettir. Bunun Allah'a izâfe edilmesi ise mülkün ve fiillerin hakiki mânâda Allah'a isnat edilmesinden ötürüdür. Zira Allah Teâlâ, inayeti ile o kimseleri muvaffak kılan ve onları saadet yoluna sevk edendir.

Allah'ın Her Türlü Kusurdan Münezzeh Olması

أنه صلى الله عليه وسلم لما قرأ قوله تعالى: (إن الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات إلى أهلها) إلى قوله (سميعًا بصيرًا)، وضع إبهامه على أذنيه ومسح على عينيه.

“Bir hadis-i nebevîlerinde Allah Resûlü, *“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah Semî ve Basîr’dir (sözlerinizi de hükümlerinizi de hakkıyla işitir, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görür).”* ayetini okumuş,¹⁸⁴ Ebû Hureyre bu rivayeti naklederken, başparmağı ile kulaklarını, diğer parmaklarıyla da gözlerini kapamış ve Allah Resûlü’nün ayeti okurken bu şekilde yaptığını nakletmiştir.¹⁸⁵

184 Nisa: 58

185 Ebû Dâvut, “Sünne” 19; İbn Hıbbân, *Sahih*, I/498(265); Bir hadis-i nebevîlerinde Allah Resûlü, *“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah Semî ve Basîr’dir (sözlerinizi de, hükümlerinizi de hakkıyla işitir, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görür).”* âyetini okumuş, Ebû Hureyre bu rivayeti naklederken, başparmağı ile kulaklarını, diğer parmaklarıyla da gözlerini kapamış ve Allah Resûlü’nün âyeti okurken bu şekilde yaptığını nakletmiştir.

Hadis, zâhiren teşbih ihtimali taşımaktadır. Tevil edilmeksizin hadisi ilk anlamı üzere yorumlamak tenzih esasıyla zıt bir mânâyı netice vermektedir. Bu sebeple İslâm âlimleri, Allah’ın görme ve işitme sıfatlarına sahip

Hadisteki Müşkil Nokta

Allah Resûlü'nün elleriyle kulaklarını ve gözlerini kapaması, zahiren Allah'ın uzva sahip olduğunu akla getirmektedir.

Hadisin Yorumu

Allah Resûlü, bu işaretiyle Allah'ın sem ve basar şeklinde iki sıfatına işaret etmiştir. Muhtemelen hadis, Kaderiye'nin ortaya çıkardığı sıfatların neyfine dair görüşlerinin aleyhine bir delildir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah hakkındaki âli mânâyı ifade edebilmek için hisle algılanan şeylere başvurmuştur. Yoksa Allah'ın uzva sahip olduğunu tahkik etmek gibi bir gayesi yoktur. Aksine Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ifadesiyle Allah'ın sahip olduğu bu vasıflar için herhangi bir uzva sahip olmadığını ortaya koymuştur.

Hadiste medhi gerektiren mânânın nefyi söz konusudur. Bundan dolayı Allah Teâlâ münafıklar hakkında şöyle buyurmuştur: *صم بكم عمى* "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler."¹⁸⁶ Ayette bu kimselerin söz konusu uzuvlara sahip olmadıkları kasdedilmemiş, bilakis o uzuvlarla olması gereken mânâlardan uzak bulundukları haber verilmiştir. Belirli uzuvlara sahip kimseler hakkında bile bunun mecazi mânâyı hamledilmesi câiz ve yaygın ise her türlü uzuvdan münezzeh olan Allah Teâlâ hakkında mezkûr ifadeleri mecaza hamletmek kaçınılmaz olmaktadır.¹⁸⁷

olmasının, beşerinkine benzer bir şekilde olmadığı hususuna özellikle dikkat çekmişler ve hadisin Allah'ın gizli açık her şeyi iştmesinden ve sonsuz ilmiyle her şeyden haberdar olmasından bir mesel olduğunu ifade etmişlerdir. Hiç şüphesiz hadisteki ifadeleri zâhiri üzere kabul ederek, teşbih ve tescime kaymak sakıncalıdır. Burada Hz. Peygamber, insanın aşına olduğu uzuvları zikretmek suretiyle Allah'ın yüce ilmine ve sonsuz kudretine dikkat çekmek istemiştir. Bu sebeple hadisin temsil sanatından hareketle yorumunu yapmak isabetli olsa gerektir. Zira hadisi bu şekilde anlamak tenzih ilkesi açısından da önem arz etmektedir.

186 Bakara: 18

187 Hadis, zâhiren teşbih ihtimali taşımaktadır. Tevil edilmeksizin hadisi ilk

Kulun Namazda Allah'ın Huzurunda Olması

إِذَا قَامَ يُصَلِّي الْعَبْدُ فَإِنَّهُ يَقِفُ بَيْنَ عَيْنَيْ الرَّحْمَنِ، فَإِذَا انْتَفَتَحَ قَالَ اللَّهُ لَهُ: إِلَى مَنْ تَلَفْت؟ إِلَى مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي؟ أَنَا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الَّذِي انْتَفَتَحَ إِلَيْهِ.

“Kul, namaz kıldığında şüphesiz ki o, Rahmân'ın iki gözü/hi-mayesi altındadır. Kul namazda başka bir yere dönünce Allah Teâlâ ona 'Nereye yöneliyorsun? Benden daha hayırlı olana mı? Ben senin yöneldiğin kimselerden daha hayırlıyım.' der”¹⁸⁸

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste uzuv ve cihet izâfe edilmiştir. Bütün bu mânâların Allah'a izâfe edilmesi muhaldır.¹⁸⁹

anlamı üzere yorumlamak tenzih esasıyla zıt bir mânâyı netice vermektir. Bu sebeple İslâm âlimleri, Allah'ın görme ve işitme sıfatlarına sahip olmasının, beşerinkine benzer bir şekilde olmadığı hususuna özellikle dikkat çekmişler ve hadisin Allah'ın gizli açık her şeyi işitmesinden ve sonsuz ilmiyle her şeyden haberdar olmasından bir mesel olduğunu ifade etmişlerdir. Hiç şüphesiz hadisteki ifadeleri zâhiri üzere kabul ederek, teşbih ve teciime kaymak sakıncalıdır. Burada Hz. Peygamber, insanın aşına olduğu uzuvları zikretmek suretiyle Allah'ın yüce ilmine ve sonsuz kudretine dikkat çekmek istemiştir. Bu sebeple hadisin temsil sanatından hareketle yorumunu yapmak isabetli olsa gerektir.

188 Bezzar, *el-Müsned*, 16/200; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/256 (3270)

189 Başka bir rivayette hadis sadece şu şekliyle gelmiştir: “Sizden birisi namaza kalktığı anda Allah'ın iki gözü önünde namaz kılar” (İbnü'l-Cevzî, *Def'u*

Hadisin Yorumu

Şüphesiz Allah'ın sevabı, kuluna yönelmiş vaziyettir. Kul, namazda iken buna hak sahibidir ve Allah'ın vaat ettiğine ehildir. Hal böyle iken kul namazda Allah'ın bu lütfundan yüz çevirirse azarı ve kınamayı hak etmiş olur.¹⁹⁰

Şübehi't-Teşbih, s. 63)

Bu hadise eserinde yer veren İbn Cemâa, hadisin zayıf olduğunu, delil mesabesinde olmadığını ve sabit olmadığını ifade etmiş devamında özetle şunları kaydetmiştir: Sahih olduğu farz edilse hadisi şu şekilde yorumlamak mümkündür: Namaz kılan kimse Allah tarafından görülmektedir. Bir kimse yanında hazır olmayan birisiyle alakalı "O benim gözlerimin önünde." demesi buna delildir. Yine adamın yakın arkadaşına "Senin ihtiyacın benim gözüm önündedir." cümlesinde göz kelimesi hakiki anlamda değildir. O kimse esasen arkadaşına şunu demektedir: Senin ihtiyaçlarına karşı duyarlıyım, sana asla duyarsız değilim. Nitekim Ayn/göz kelimesi hem cisimlerle alakalı hem de mecâzî mânâlar için kullanımı yaygındır. Söz gelimi "Bizim inâyetimiz altında (a'yüninâ) akıp gidiyordu." (Kamer: 14) ve "Çünkü sen Bizim himâyemiz altındasın (a'yüninâ)." (Tur: 48) gibi âyetlerde de el-'Ayn kelimesi ilk anlamları dışında mecazi mânâda kullanılmıştır. Dolayısıyla hadisteki ifade de "Namaza kalkan kişi Allah tarafından görülmektedir. Öyleyse o kimse O'nun huzurunda edebi muhafaza etsin" şeklinde yorumlanır. Yine *"Allah namaz kılanı yönelir."* hadisi de (Nesâi, "Sehv" 10; Ebû Dâvut, "Sâlat" 165; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/236(864) Allah'ın değil sevabının kula yöneldiğini haber vermektedir. Allah Teâlâ zaten kulunu her durumda müşahade eder ve görür.

- 190 Esasen hadiste namazda olması gereken konsatrasyondan söz edilmektedir. Zira kul, namaz esnasında kendisini tam bir şekilde namaza vermeli, dünyevi hususlardan yüz çevirip tam bir şekilde Allah'a yönelmelidir. Zihnen başka şeylerle meşgul olmak, namazdaki bu keyfiyete zıttır. Öyleyse kul, namazda Allah'ın rızasını tahsil adına elinden geleni sarf etmeli, O'na ulaşmasına engel olacak her şeyden şiddetle sakınmalıdır.

Allah'ın Büyüklük Sıfatının Ridaya Benzetilmesi

الكبرياء ردائي والعظمة إزاري، فمن نازعني فيهما قصمته

*“Kibriyâ ridâm, azamet ise izârımdır. Kim ondan birisi ile benimle iddialaşırsa o kimseyi cehenneme atarım.”*¹⁹¹

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste zikredilen “ridâ ve izâr”, bedene giyilen elbise ismidir. Cisim mânâsını akla getirir. Allah Teâlâ böyle şeylerden münezzehtir.

Hadisin Yorumu

Arap dilinde ridâ, disâr ve şiar gibi kelimeler mecâzî mânâda kullanılmaktadır. Nitekim şu cümlelerde de benzer durum söz konusudur: شِعَارُ فُلَانٍ الْكِرْمُ وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى وَدَنَازُهُ الْوَرَعُ “Falancanın şiarı cömertliktir, libası/elbisesi takvadır, örtüsü de hayâdır.” Yine sözlü kültürde şiar kelimesi de benzer mânâda kullanılmaktadır.

Ridâ kelimesi de bazen borç mânâsında kullanılır. Zira borç, insanı her yönden kuşatır, ona bir takım keder ve üzüntü getirir. Hz. Ali'den nakledilen bir sözde şöyle geçmektedir: *“Kim bu*

191 Müslim, “Birr” 136; İbn Mâce, “Zühd” 16.

dünyada bekâ istiyorsa, burada bâkî kalma yoktur. Herkes yarın için ne yapacağına baksın! Borcunu az tutsun. Zira borç bir insana keder verir ve onu ihtiyarlatır."

Öyleyse hadisteki bu ifadeler mecazen anlaşılmalıdır. Zira cismaniyet mânâsını Allah hakkında düşünmek muhaldir.¹⁹²

192 Burada hadisin mânâsının anlaşılmasına katkı sunması açısından şu yaklaşıma da yer vermekte fayda vardır. Şöyle ki hadiste Arap dilinde yer alan yaygın sanatlardan teşbih sanatı yer almaktadır. Kibriyâ ridâya, azamet de izâra benzetilmiştir. Hz. Peygamber, meselenin daha rahat anlaşılabilmesi için belden yukarıya örtülen ridâyı ve belden aşağı kısmı kapatan izârı zikretmiştir. Hadisin yorumuyla alakalı İbn Fûrek şunları kaydetmiştir: Ridâ ve izârın, insanın her tarafını ihata edip içine alması gibi, bu sıfatlar da gerçek anlamda Allah Teâlâ'ya aittir. [Azamet ve Kibriya sıfatları Allah'tan başkasına atfedilemez. Bu sıfatların gerçek anlamda sahibi Allah'tır] Dolayısıyla mahlûkatın bu sıfatlarla muttasıf olması asla düşünülemez. Bedreddin İbn Cemâa da aynı hususlara işaret etmiş, hadiste özellikle ridâ ve izârın kullanılmasını meselenin daha rahat kavranmasına yardımcı olması için temsil kabilinden zikredildiğini ifade etmiştir. (bk. İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 316-317; Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Def'u Şühbeti't-Teşbih*, s. 232; Bedreddin İbn Cemâa, *İzâhu'd-Delil*, s. 185-186)

Arşın Gıcırdamasının Teşbih Edilmesi

أَنَّ اللَّهَ -عز وجل- يَمَلَأُ الْعَرْشَ حَتَّى أَنْ لَهُ أَطِيطًا كَأَطِيطِ الْمَرْجَلِ الشَّدِيدِ

*“Allah arşı doldurdu. Hatta arşın, yeni eğerin gıcırdaması gibi bir gıcırtısı vardır.”*¹⁹³

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste Allah Teâlâ'nın bir cisme benzediği, ağırlığı olduğu ve bir yere yerleşmesi gibi vasıflarından söz edilmiştir ki bütün bunlar cisimlere ait bazı özellik olmaları sebebiyle Allah Teâlâ hakkında kabul edilemez.

Hadisin Yorumu

Hadiste ifade edilen ağırlık ve arşı doldurma mefhumlarının anlaşılmasında muzaf kısmının hazfedildiği görülmektedir. Bu durumda hadisi şöyle yorumlamak mümkündür: Allah'ın azame-tinin izleri ve celâlinin ayetleri arşı doldurdu. Allah Teâlâ arşta yaratılmış bu sese “atiten” ismini vermiştir. Bununla Allah'ın ayet ve delillerini taşıyan şeylerin ağırlığı haber verilmiştir. Bu tıpkı Allah Resûlü'nün şu sözüne benzer: *فَأَتَيْتُ بِطَنْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مَمْلُوءَةٍ إِيْمَانًا وَحِكْمَةً* “Bana iman ve hikmet doldurulmuş altından bir kap takdim edildi.”

193 Küçük lafız farklılıklarıyla birlikte hadis şu kaynaklarda geçmektedir: Dârimî, “Rikâk” 80; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I/258 (274); İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadis*, s. 341.

¹⁹⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu sözünde bir kabın mezkûr şeylerle cismen dolu olması değil manen dolu olması kastedilmiştir.

Mücessime iman ve hikmetin cisim olmadığı konusunda görüş birliği içerisinde. Ayrıca Arap dilinde bir kimse azamet ve yücelikle vasfedildiği zaman bu durum *فalan يملأ العين* "Falan kimse göz dolduruyor." *فalan يملأ سرجه* "Falan kimse bineğinin semerini doldurdu." şeklinde ifade edilmektedir. Şair şöyle demiştir: *مَلَأَ الزَّمَانَ وَمَلَأَ السَّهْلَ وَالْجَبَلَ* "Zamanı doldurdu. Düz ovaları ve dağları doldurdu."

Görüldüğü gibi "Doldurmak" mânâsına gelen bu kelime, cismaniyet özelliği bulunan kimseler hakkında bile mecazen kullanılabilmektedir. Öyleyse cismaniyetten münezzeh olan Allah Teâlâ hakkında bu kelimelere mecazi anlam yüklemek hem dilin doğasına hem de tenzih ilkesine daha uygundur. ¹⁹⁵

194 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/374(17835)

195 Hadiste yer alan "Allah'ın arşı doldurmasından" murat, mekân itibariyle doldurmak değil, büyüklük, azamet ve yücelik anlamında bir doldurmaktır. Bir başka açıdan ifade etmek gerekirse hadiste arşın gıcirtısının, yeni eğerin gıcirtısına teşbih edilmesini, arşın Allah'ın hükmüne boyun eğdiğine, azametine ve kudretine secde ettiğine işaret şeklinde yorumlamak da imkân dâhilindedir. Böyle bir teşbihle, arşın hiç durmadan Allah'ı tesbih ettiği, ondan merhamet talep ettiği ve Allah'ın azameti ve yüceliği karşısında yıkılmamak için ilâhî inâyetten nusret talep ettiği haber verilmiştir. Ayrıca *"Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten kaçındılar..."* (Ahzâb: 72) ayetinde zikredilen emanet kelimesi, cisim anlamına gelmediğinden hadisteki "arşı doldurma" ibaresi de cisim anlamına gelecek şekilde yorumlanamaz. Zira Arap dilinde "Kalbine sevinç doldurdum." demek, mekân işgal edecek bir şekilde bir şey doldurdum anlamında değildir. Yine "Falan adam şu beldeyi ilimle doldurdu." cümlesi de maddi bir doldurma olmayıp, o âlimin ilminin her tarafta duyulması, eserlerinin her yanda yayılması anlamında manevi bir doldurmadır.

Yukarıda kaydedilen rivayetin benzeri başka bir rivayette şöyle geçmektedir: Cübeyr b. Mut'im'den rivayet edildiğine göre bir bedevi yağmur duası yapmak için Hz. Peygamber'e gelmiş, O da ona şöyle karşılık vermiştir: Sana yazıklar olsun! Bilmez misin Allah arşın da üstünde olan semâvâtın

üzerindedir. O da arşının üstündedir. -râvi Vehb elini kubbe şeklinde işaret etmiştir- Arş, üzerine binen sebebiyle değirmen taşının gıcırdaması gibi ses çıkarır.” (Bk. Ebû Dâvut, Sünne, 19) İbn Cemâa’ya göre bu rivayeti, Ya’kub b. Utbe’den sadece Muhammed b. İshak rivayet etmiştir. Buhârî ve Müslim’e göre her iki râvi de zayıftır. Fakat Ebû Dâvut bu hadisi *Sünen* adlı eserinde Ahmed b. Said er-Rabâti’den nakletmiştir: Şüphesiz ki Allah’ın arşı, semâvâtın üzerindedir. Râvi, parmaklarını kubbe gibi yapmıştır. Ebû Dâvut şöyle demiştir: Ahmed b. Said hadisi sahih olan rivayettir. Buna bağlı olarak kubbeye teşbih edilmesi, sadece arş için söz konusudur. Bu durum Yahya b. Main rivayetinde de benzer durum yer almaktadır: Bilmez misin Allah’ın arşı semâvât ve arzın üzerindedir. Parmakları da onun üzerinde kubbe gibidir.

Hattâbî şöyle demiştir: Bu söz, zâhiri üzere anlaşıldığında onda keyfiyet mânâsı vardır. Allah’ın zâtı ve sıfatları bundan müstesnadır. Hadisin sahih olduğu farz edilse bile bu ifadelerden maksat, bu sıfatların tahkik edilmesi değildir. Bilakis soru soran kimsenin anlayabileceği bir şekilde Allah’ın azametini zihne yaklaştırmak türünden bir şeydir. (Hattabî, *Meâlimûs-Sünen*, 3/328) Zira o kimse Allah’ın sıfatlarının mânâları konusundaki incelikleri bilemez. Yine bu kimse sıfatlar konusundaki latif ve ince detayları anlamaktan acizdir.

İbn Cemâa’ya göre hadiste yer alan “Allah’ın kim olduğunu biliyor musun?” cümlesi, Allah’ın azamet ve celalini biliyor musun, demektir. Hadisin devamı buna delildir. Zira Hz. Peygamber hadisin devamında mahiyete delalet etmeyen şeylerle bunu tefsir etmiştir. İbn Cemâa’ya göre “arşın gıcırdaması” Rabbin azametinden bir temsildir. Yani mahlûkatın en büyüklerinden olan arş, Allah’ın azametini ve yüceliğini taşımaktan aciz kalmıştır. Hz. Peygamber, bu ifadesiyle şuna işaret etmiş olmaktadır: Azamet ve celali bu derece âlî olan Allah Teâlâ, kendisinden daha dün olan birine ihtiyaç duyar mı? Bilakis Allah kullarında ve mahlûkatında tek başına hak sahibidir ve dilediğini yapmaya da muktedirdir.

Ayrıca konuyla ilgili başka bir rivayette gıcırta şeklinde çıkan sesin kürsî’ye nispet edildiği görülmektedir: Abdullah b. Halife’den nakledilen rivayette şöyle geçmektedir: “Allah Teâlâ’nın üzerine oturduğu kürsü de sadece dört parmaklık yer kalmıştır. Ve onun değirmen taşının gıcırtısı gibi sesi vardır.” (İbnü’l-Cevzi, *Def’ü Şübehi’t-Teşbih*, s. 70) İmran’dan gelen başka bir rivayet ise şu şekildedir: Allah’ın kürsisi, semâvât ve arzın üzerindedir. Allah onun üzerine oturur ve ondan sadece dört parmaklık boş yer kalır.” Her iki rivayeti de nakleden İbn Cemâa’ya göre bu iki hadiste bâtıldır ve geçersizdir. İsnat ve lafız yönüyle çelişkilidir. Abdullah b. Halife de meçhul bir râvi olup kim olduğu belli değildir. Ayrıca o, hadisi bazen merfu bazen de mevkuf nakletmiştir. Hadisin rivayet senedinde el-Hakem ve Osman

Allah'ın Namaz Kılması/Salât

أَنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! رَوَيْدُكَ فَإِنَّ رَبَّكَ يَصْلِي، قَالَ: فَقُلْتُ: أَوْ يَصْلِي؟ فَقَالَ: نَعَمْ قُلْتُ: وَأَيُّ شَيْءٍ يَقُولُ؟ قَالَ: يَقُولُ: سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ، سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي.

İsrâ hadisesiyle alakalı bazı rivayetlerde Cebrâîl'in (as) Hz. Peygamber'e şöyle dediği nakledilmektedir: “*Ey Muham-med! Yavaş ol! Senin Rabbin namaz kılıyor. Hz. Peygamber 'Namaz mı kılıyor?' diye sorunca Cebrâîl (as) 'evet' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Ne ile?' diye sorunca Cebrâîl Allah Teâlâ'nın şöyle dediğini haber vermiştir: "Bizim Rabbimiz, Rûh'un ve melâike-i kirâmın Rabbi, bütün kusurlardan münezzeh ve cümle eksikliklerden pâk ve yücedir. Rahmetim gazabımı geçmiştir.*”¹⁹⁶

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadis metninde yer alan رويدك “Yavaş ol!” Allah'ın bir mekânda olduğunu akla getirir. Yine Allah'a isnat edilen namaz

isminde iki meçhul râvi vardır. Muhtemelen bu hadisi, zındıka veya bidat gruplarına mensup birisi uydurmuştur. Bu hadisi rivayet etmesi ve kitabına koyması sebebiyle Dârekutnî, tenkite uğramıştır. Böylesi uydurma bir haber, Allah'ın sıfatları konusunda nasıl sabit olabilir ki! Hadisçilerden pek çok kimse sıfatlar konusunda Allah'la ilgili gerekli hususlar konusunda bilgisiz olmakla birlikte sadece rivayetleri nakletmekle yetinmişlerdir.

ise bilinen anlamı itibariyle hareket mânâsını ihtiva eder. Allah Teâlâ her iki durumdan da münezzehtir.

Hadisin Yorumu

Hadisteki zaman rü'yet ile ilgilidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) rü'yetullahı elde etmek için beklerken, Cebrâîl (as) bunun bir alameti olduğunu ve Allah'ın O'na lütuf ve merhamet olarak rü'yete izin vermeden önce bir alamet halkettiğini anlamıştır. İşte bu alamet, Allah'ın rahmetine delildir. Bundan dolayı Cebrâîl (as) Hz. Peygamber'e "Rü'yetin bizzat kendisine delalet eden ayet ve alametler ortaya çıkıncaya kadar acele etme, yavaş ol!" şeklinde emir buyurmuştur.

Delillerle net bir biçimde ortaya çıktığına göre Allah Teâlâ, hiçbir şekilde başkası tarafından gizlenemez. Fakat o mahlûkatından kendini gizler. Kul Rabbini görmek istediğinde Allah kulundan perdeyi kaldırır. Yani rü'yete mani olan şeyi izale eder. Bunun gerekçesine gelince bize göre cisim, başka bir cisim ile örtülemez. Hakikatte duvar, bir şeyin görülmesine engel olamaz. Fakat Allah Teâlâ, gören ile görülen arasına duvar hulul ettiğinde âdet-i sübhanîsi gereği görmeye mani engel ve perdeler yaratır. Burada aradaki duvarı nefyetme de söz konusu değildir. Mânâlar birbirinden farklılık arz edebilir. Fakat cisimler, mânâların zıddı değildir. Onların manileri de yoktur.

Allah bir şeyin olmasını murat ettiği zaman adetleri altüst ederek rü'yeti yaratır ve perde zannedilen şeyin varlığıyla birlikte onun zıddını izale eder. Böylece gören kimse duvarın arkasından onu görür. Ve bu kimse önünü gördüğü gibi arkasını da görür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *Ben siz ar-kamda olduğunuz hâlde sizi görüyorum. Saflarınızı düzenleyin.*¹⁹⁷

Hz. Ömer Medine iken, dağ Mısır'da olduğu hâlde, Sâriye'yi

197 Buhârî, Ezân 72; Müslim, Salât 125.

dağda görüp ona “Ey Sâriye! Dağa yönel, dağa yönel!” şeklinde seslenmesi de bu şekilde anlaşılır. O vakitte Mısır dağa doğru muhasara altına alınmıştı. Allah Hz. Ömer’in sesini ta Medine’den Mısır’daki Sâriye’ye ulaştırmıştır.

Bu hadiste sahih olmayan bazı ilavelerde vardır. Mesela İbn Ömer, İbn Abbas’a Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Rabbini görüp görmediğini sorması için birini göndermiştir. O da cevaben şöyle demiştir: Evet Hz. Peygamber, Rabbini genç bir sûrette altından bir sandalye üzerinde görmüştür. Başka bir tarikte ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) inci ile boyanmış taç iyice ortaya çıkıncaya kadar Rabbisini gördüğü zikredilmektedir. Bu senetlerin hepsi İkrime tarikiyle gelmiştir. Sahih değildir.

Ayrıca İkrime hadis ilmi açısından sika değildir. İbn Ömer, Nâfi’ye “İkrime’nin İbn Abbas’tan sehven rivayet ettiklerine ilave sende yanlış bilgileri nakletme!” diye tavsiyede bulunmuştur. İmam Mâlik *el-Muvatta* adlı eserinde ondan hadis nakletmemiştir. Şayet bu rivayetler sahih olsaydı, bunu uykuda görülmüş bir rüyaya hamletmek mümkün olurdu. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uykuda bu tür şeyleri görüp darb-ı mesel şeklinde nakletmiş olması da imkân dâhilindedir. Yoksa burada Allah’ın cismânî bir sûretinden söz edilmiş değildir. Allah Teâlâ bundan münezzeh ve yücedir.

Öte yandan son rivayette Hz. Peygamber’in incilerle boyanmış bir taç görmesi sarîh bir biçimde cisim mânâsına gelmez. Bunun mahlûkattan birinin tacı olması muhtemeldir. Bunun taç şeklinde tesmiye edilmesi, onun giyilen bir şey olduğu mânâsına da gelmez. Kâinatta ayın menzillerinden birisi de taca benzemektedir. Bu ise tac şeklini alan bilinen yıldızlar topluluğudur. Bunlara taç dense de, giyilen cinsten olmadığı bilinen bir husustur. Demek ki her tacın giyilme özelliği yoktur. Dilde bazen mecazi kullanımlar olabilir. Zira Arap dilinde mecaz yaygındır.

Kadının Allah’a Yakınlığı

أن المرأة عورة، فإذا خرجت استشرفها الشيطان، فأقرب ما تكون من ربها وهي في قعر بيتها

*“Şüphesiz ki kadın avrettir. Kadın evinden çıktığı zaman Şeytan’ın taarruzuna müsait hâle gelir. Kadının Rabbisinin vechine/rızasına en yakın olduğu yer, evinin en ücra köşesidir.”*¹⁹⁸

Hadisteki Müşkil Nokta

Hadiste kadının Allah’a yakın olduğu ifade edilmiştir. Allah hakkında mekân ifade eden bu lafzın ilk anlamı itibariyle kullanılması muhaldir.

Hadisin Yorumu

Hadiste Allah’a yakınlık ile kastedilen manevi bir yakınlıktır. Maddi bir yakınlık değildir. Buna göre hadis şu şekilde yorumlanır: Kadın evinde olunca Allah’ın emirlerine daha itaatkâr olur ve Allah’a yakınlık kesbeder. Dışarı çıkıp açılıp saçıldığında ise kadının Hak’tan uzaklaşıp hataya düşme ihtimali yüksektir.¹⁹⁹

198 İbn Huzeyme, *es-Sahih*, III/93(1685); Bezzâr, *el-Müsneid*, V/427 (2061); Taberâni, *el-Mu’cemül-Kebir*, V/295 (9501)

199 Bu hadisle alakalı şu izahlar bazı kaynaklarda yer almaktadır: Hadiste ifade edilen kurb/yakınlık mekâni olmayıp, manevi bir yakınlıktır. Yani, hadiste kadının evinin ücra köşesinde bulunması, onun Allah’a yakın ol-

SONUÇ

Baştan bu yana zikredilen hususları iyice anlayan ve Arap diline hâkim, dil zevki olan kimse, bu bilgiler ışığında tevilin gerekli olduğu rivayetlerdeki mânâyı ortaya çıkartacaktır. Şayet okuyucu bu özelliklere sahip değilse bu rivayetlerin zâhirî mânâlarının dışında başka bir anlamı ifade ettiğini anlaması yeterlidir. Bu zâhirî mânâları ortaya çıkarmak güç bir şey değildir ve bunları tevil ve tahsilden geri durulmaz.

Dinî ve ahlakî bakımdan güvenilir biri, rivayetle alakalı bir yorum ileri sürdüğü zaman, bu yorum reddedilmez. Ve bunlar akla zıt zâhirî mânâyı hamledilemez. Değilse kesin hüküm vermeden beklemek en iyisidir. Zira cehaletin şifası sorup öğrenmektir.

İslam'ın ilk dönemlerinde sahabe-i kiram bu gibi şeyler vârit olduğunda bunun ne anlama geldiğini sormaya ihtiyaç duymuyorlardı. Çünkü onlar bu dilin ehli ve beyan sahasının süvarileriydiler.

masından mesel olarak kullanılmıştır. (bk. İbn Fûrek, *Müşkilûl-Hadis*, s.376; İbn Bezîze, *Minhâcûl-'Avârif*, vr:139b,140a; Ayrıca bk. Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-Takdis*, s. 155; İbnü'l-Müneyyir, *Tefsîru Mushkilâti Ehâdis*, vr: 18b.) Öte yandan İbn Bezîze, bu hadisten yola çıkarak Allah katında en makbul amellerin, Allah'tan başka hiç kimsenin muttali olmadığı ibadetler olduğunu ifade etmiş, hadisin bu mânâyı da ihtiva ettiğinden söz etmiştir. Yine İbn Bezîze'ye göre hadis, gizli yapılan ibadetlerin cehri yapılan ibâdetlere göre daha faziletli olduğuna da delalet etmektedir. (bk. İbn Bezîze, *Minhâcûl-'Avârif*, vr:139b-140a.)

Kur'ân, onların diliyle nazil olmuş, iletişim dillerinden anladıkları kadarıyla Kitâb-ı Furkân vârit olmuştur. Allah (cc) Kur'ân'da herhangi bir şeyi zikretmeyi ihmal etmemiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.) risalet görevini yerine getirirken bir şeyi gizlememiştir.

Ancak şu var ki Arab'ın Acem'e hüccet olduğu gibi özel tabaka olan havas da avamdan olan insanlar için bir hüccet ve örnektir. Havas anlaşıldığı zaman diğerleri onlara tabi olup takip ederler. Tabii konuşan biri ile cahilane konuşan avamdan biri arasında, tabiatlarıyla konuşmayan, cümle kalıplarını anlayan, tabiatları ile konuşanları itaat etmeye iten ve onları dilleri hususunda ölçülü davranmaya zorlayan beyan âlimleri vardır. Bu kişiler fitratlarıyla konuşurken diğerleri zekâlarıyla anlarlar. Asıl mesele Allah'tan fitneden korumasını, sıkıntılardan uzak tutmasını, nimet ve minnet ile kurtuluşu istemendir. Ta ki lisan, kendini beğenmişliğe düşüp kibirli olmasın ve böylelikle nakledilme özelliğini kaybetmesin.

Allah'tan muvaffakiyet için yardım etmesini, işlerimi gerçekleştirmek için irşat eylemesini, hak ve doğru olmayanı, hak olana karşı savunma gayretinden ve masiyetin fitnesinden emin kılmasını, razı olunacak bir yaşam kazanabilmeyi, vefalı grubun arasına katılabilmeyi, Allah'ın inayetinin ve gözetiminin üzerlerinde olduğu bir cemaatin tam ortasında olmayı isteriz. O bana yeter ve ne güzel ve-kildir. Yüce Allah'ın dışında hiçbir güç ve kuvvet yoktur. Efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salat ve selam olsun.

KAYNAKÇA

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi'türâsi'l-arabî.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, 3. Basım, İstanbul, 2009.

Aliyyü'l-kârî, Nureddin b. Ali b. Muhammed, *Mirkâtu'l-mefâtih şerhi mişkâti'l-misbâh*, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 2010/1432.

Bodur Osman, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, İstanbul; Rağbet Yay., 2016.

_____Müteşâbih Hadislerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi Şekli Zâhiriâ Adlı Eseri*, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2012, sayı: 17, s. 107-130.

Çakın Kamil, "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadîsçi: Celaluddin es-Suyûtî", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2001, cilt: 4, sayı: 10, s. 7-16.)

İbnü'l-Müneyyir, Ahmed b. Muhammed b. Mansur el-Mâlikî, *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhiriâ*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-kavmiyye, Mısır, 68772. 22 Varak.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, (I-XIII) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414.

Suyûtî, *Tevîl'ül-ehâdisi'l-mühime li't-teşbih*, thk. Besyûnî Mustafa İbrahim el-Kûmî, Cidde: Dâru's-şuruk, 1979.

Bağdatlı, İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, MEB, 1972, İstanbul.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed

(945/1538), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Vehbe, 1972.

Ebû Dâvut, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, haz. Heysem b. Nizar Temim, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1999.

Eroğlu, Ayşegül, *İbnü'l-Müneyyir'in (ö.683/1284) Hadis İlmindeki Yeri*, S.Ü.S.B.E, Konya 2009, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrut, Dâru'l-fıkr, 1412.

İbn Bezîze, *Minhâcu'l-avârif ilâ rûhi'l-meârif fi şerh-i müşkili'l-hadis*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-Mısıryye, Hadis Bölümü, nr:2557. vr:1-255.

.....*İzâhus'-sebil ilâ menâhi't-tevil ve telhisu müşkil İbn Fûrek*, Yazma, Dâru'l-kütübi'l-mısıryye, Hadis Bölümü, nr:271. vr:1-49.

İbn Ferhûn, Abdullah b. Muhammed (799/1397), *ed-Dibâcü'l-Müzehheb fi Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, thk. Muhammed Ahmedî Ebu'n-Nûr, Dâru't-Türâs yay, Kâhire, ts.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen el-İsbahânî, *Kitâbu müşkili'l-hadis ev Tevilül-ahbâri'l-müteşâbihe*, thk. Daniel Gimaret, Dımaşk, 2003.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449), *Tebşîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l Müştebih*, thk. Ali Muhammed, Beyrut; Mektebetu'l-İlmiyye, 1967.

..... *Fethûl-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

İbn Hanbel, Ahmed, eş-Şeybânî Ebû Abdi'llah, *el-Müsned*, nşr: Şuayb Arnavût ve Diğerleri, Müessesetü'r-risâle, 1999/1420.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebû Bekir es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Sahibu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmiyye 1970/1390.

İbnü'l-Müneyyir, Ahmed b. Muhammed b. Mansûr (ö.683/1284), *el-Mütevârî alâ Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hassen Ali Abdülhamid, Mektebetü'l-İslâmî, 1990; thk. Salahaddin Makbûl Ahmed, *el-Mütevârî alâ Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî*, Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt, 1987.

.....*Tefsîru Müşkilâti ehâdis Yüşkilu zâhîrihâ*, thk. Riyad Mensî el-İsâ, Amman, Darü'l-Feth, 2013/1434.

..... *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi şekli zâhîrihâ*, Süleymaniye ktp., Süleymaniye bl., nr.1055/3; Dâru'l-Kütübî'l-Kavmiyye, nr.27873.

.....*et-Teysirü'l-acib fî tefsîri'l-garib*, thk. Süleyman Molla İbrahimoglu, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

İbn Receb el-Hanbelî, *İhtiyarü'l-evlâ fî şerhi hadisi ihtisami'l-mele'i'l-ala "el-keffarat ve'd-derecat ve'd-da'vat"* thk. Hüseyin el-Cemel, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1987/1407.

Karabulut Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, ys., ts.

Kasrî, Ebû Muhammed Abdü'l-celil b. Mûsâ, *Tenbihü'l-efhâm fî şerhi müşkili Hadisibi Aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, Süleymaniye ktp., Mahmut Paşa nr:107. vr:1-51.

Kehhâle, Ömer Rızâ (1987), *Mücemu'l-müellifin Terâcimu Musannifi el-kütüb el-Arabiyye*, Beyrut; Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî, 1957.

Kırbaçoğlu, M.Hayri, “Müteşâbihât Hakkındaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi” (1. Kur’ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler), s. 363-374, Ankara 1994.

Maşalı, Mehmet Emin, *Tefsirde Ehl-i Sünnet Savunması: İbnü’l-Müneyyir Örneği*, Marife, yıl 5, S.3, Konya, 2005.

Mahlûf, Şeceratü’n-Nûri’z-Zekıyye, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Merâğî, Abdullah Mustafa (d.1881-v.1945), *el-Fethu’l-Mûbin Fî Tabakâtî’l-Usûliyyîn*, Mısır, ts.

Mollaibrâimoğlu, Süleyman, *İbnü’l-Müneyyir ve et-Tefsîru’l-Acîb fî Tefsîri’l-Ğarîb*, (Basılmamış Doktora Tezi) MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

.....*İbnü’l-Müneyyir, Dia*, İstanbul, 2000, XXI/157.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbü’rî Müslim b. el-Haccâc, *Sabîhi Müslim*, İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye.

Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battâl ve Buhârî Şerhi*, Araştırma yay., 1. bs., Ankara, 2007.

Öz, Selahattin, *Kâdı Abdülcebbâr ve Kâdî Beydâvî’nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) M.Ü.S.B.F., İstanbul, 2011.

Safedî, Salahaddin Halîl b. Aybek (764/1362), *Kitâbü’l-Vâfi bi’l-Vefeyât*, Dâru’n-Neşr, 1983.

Sandıkçı, Kemal, *Sabîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB, Ankara, 1991.

Sem’ânî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (562/1166), *el-Ensâb*, Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafiyye, Beyrut, 1988.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (ö.911/1505), *Hus-*

nü'l-Muhâdara fî Târihi Mısr ve'l-Kâhire, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.

....., *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügaviyyin ve'n-Nühât*, I-II, thk., Mu-hammed Ebu'l-Fadl -İbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts.

Şimşek, M.Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2012.

Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Musul: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 1404/1983.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık yay. İstanbul 2002.

Zehebî, *el-İber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

INDEX

A

arş 33, 56, 74

ayn' 63

B

ba'ziyet 112

Bedreddin İbn Cemâa 62, 64, 66, 72, 101, 103, 106, 108, 117,
119, 129

beşâşet 60

Bûc 108, 109

C

Cebbar 65

Cebriyye 97

Cehmiye 51

cihet 87, 92, 93, 112, 121, 123, 126

E

ed-Dihku 58

eyne 44, 98

F

fevka 75

Fiziki âlem 11

H

hadîs 11, 17, 18, 19, 20, 23, 37, 40, 42, 43, 44, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 77, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 135, 136, 137, 140

halvet 104

Haşeviyye 97, 101

hicv 114, 115

I

Isba^a 65

Isbaân 66

İbn Bezize 20

İbn Cemâa 103, 107, 109, 111, 117, 132

İbn Fûrek 18, 19, 20, 29, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 77, 84, 85, 86, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 102, 106, 108, 110, 116, 117, 122, 129, 130, 133, 137, 140

İbnü'l-Cevzî 57, 59, 60, 62, 64, 82, 112, 126

İbnü'l-Müneyyir 12, 13, 15, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 54, 55, 72, 107, 137, 139, 140, 141, 142

inde 63, 102

İstelka 90, 91

istilka 40, 89, 90

istiva 56

İzâhus'-sebîl 20, 140

izar 128

K

Kabza 65, 84

kadem 64, 93

Kaderiyye 97

Kasrî 20, 60, 62, 107, 141

M

mecâz 12, 32, 61, 76, 120, 135

mecâzî 12

metafizik âlem 11

Minhâcu'l-avârîf 20, 40, 140

Muattıla 32, 46, 51

muhkem 18, 49, 63

Mutezile 51, 61, 121

Münezzihe 32, 46, 51

müşakale 114

Müşebbihe 32, 46, 51, 52, 53, 116

Müşkil 12, 67, 82, 84, 87, 89, 92, 94, 96, 98, 100, 103, 104, 106,
108, 110, 111, 112, 114, 116, 119, 120, 122, 125, 126, 128,
130, 133, 136

Müşkilü'l-hadîs 106, 130

müşterek 11, 45, 93

müteşâbih 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37,
39, 40, 42, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 56, 61, 63, 71, 72, 74, 79,
91, 100, 139, 142

müteşâbihât 18

N

nefh 65, 122

R

ricl 90, 91

ridâ 128, 129

rü'yet 122, 134

Rü'yetullah 121

S

sıla-ı rahim 112-113

sûret 41, 60

Şia 97

T

tahmîr 85

Tecelli 61

tecsîm 42, 44, 52, 53, 55, 70, 71

Tefsîru Müşkilâti ehâdîse 12

Tefsîru Müşkilâti Ehâdise Yüşkilu Zâhiruhâ 47

Tenbihü'l-efhâm 20, 141

tenzih 11, 32, 41, 42, 45, 52, 63, 113, 124, 126, 131

teşbih 28, 32, 33, 42, 44, 46, 51, 52, 53, 55, 57, 59, 60, 62, 64, 70,
71, 72, 82, 89, 102, 121, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 132,
139

tevhid 11, 30, 31, 45, 50, 76, 111

te'vil 19, 20, 29, 30, 31, 33, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 60, 63,
65, 66, 71, 72, 74, 76, 89, 91, 93, 95, 103, 109, 110, 113,
115, 120, 121, 140

U

uzuv 39, 62, 64, 66, 87, 88, 92, 106, 112, 113, 126

V

vech 63

Y

yed 11, 33, 63, 81, 82, 85, 87, 95, 96, 123

yedullah 97